

БЕЙТУУГЪАНЛАНЫ

ИСМАИЛ

ИГИЛИК ИЗЛЕЙ

*Назмула, хапарла, очеркле,
статьяла, ушакъла, кёчюрмеле*

Нальчик

2023

Бейтуганов И. Р.

В поисках добра: Стихотворения, рассказы, очерки, статьи и переводы – Нальчик: Принт-Центр, 2023. – 320 с.

В книгу молодого поэта и писателя, члена Союза писателей России и члена Союза журналистов России Исмаила Бейтуганова вошли стихи, рассказы, очерки, статьи и переводы, написанные в разные годы.

© Бейтуганов И. Р., 2023

© «Принт-Центр», 2023

* * *

Меня поразили его слог, форма изложения мысли, и самое главное, чувство слова и меры. В его стихах слышны журчание ручья, шелест листвы вместе с топотом резвых скакунов и шумом горных водопадов. Не потому ли композиторы-мелодисты охотно берутся за творчество Исмаила Бейтуганова. На его стихи складывают песни и они звучат по радио и телевидению КБР и КЧР.

*Аскер Додуев,
Народный поэт КЧР.*

Это не простая, не шальная случайность

Исмаил Бейтуганов пришёл в удивительный, чудесный, легендарный мир балкарской словесности, в которой создавали свои бессмертные произведения классики, мастера родного слова – Кязим Мечиев, Саид Шахмурзаев, Кайсын Кулиев, Керим Отаров и многие другие.

И, конечно же, не простая, не шальная случайность, что он сегодня оказался самым молодым членом Союза писателей Российской Федерации в Кабардино-Балкарии.

Природа наделила, одарила Исмаила Бейтуганова литературным даром. А это, как говорил великий Кайсын, общенародное достояние. И к нему нужно относиться очень бережно. Но, в то же время, его необходимо всемерно, неустанно оттачивать, развивать, денно-ночно работать над тем, чтобы потом, со временем, занять свое достойное, особенное, яркое место на Кабардино-Балкарском литературном небосклоне.

*Муталип Беппаев,
Народный поэт КБР.*

* * *

Жаш поэт Бейтуугъанланы Исмаил, уллу Къайсынны жерлеши, умут этдирген назмучуду. Ол малкъар поэзияны жолун жарытхан чырахтанны игилерибизге тийишлисича элтирикди деп ышанама.

*Мусукаланы Сакинат,
КъМР-ни культурасыны сыйлы къуллукъчусу.*

* * *

Къолларына къалам алгъанла, кеслери сюйген жазыучуланы эниклей баргъанлары эсленеди. Исмаил кесича жазады, дуниягъа кеси къарамы бла баргъан жашды. Ол жаш адамны фахмусу, хунери, жюрек тартынуу, илхамы болгъанын чертген шартладыла.

*Шауаланы Разият,
КъМР-ни сыйлы журналисти*

* * *

Адамлыкъны тас этмей жашаргъа
Кимге да борчду бу дуняда.
Тангыбызны иги бла башларгъа
Итинейик бу жер уялада.

ЧЕГЕМИМ

Чегем элим –
Туугъан жерим!
Ариуса сен!
Жаннетсе сен!

Хауанг – татлы,
Тёшюнг – атлы!
Къаялагъа
Къушла къона.

Кёгюнг – жууукъ,
Агъа суучукъ –
Бийикледен
Жырлай келген.

Ариу атлы,
Сенден татлы
Мен кёрмедим
Не билмедим.

Сенден алып
Жюрек жарыкъ,
Тёбен Чегем,
Жашайма мен.

ОТ ЖАГЪАМ

Зауукълума ата юйюмде,
Жылы, жарыкъ, хар не да иги.
Къарнашла – керек кюнюмде,
Бирге тюзеле къадар тиги.

* * *

Мени кыалай ары атсала да,
Кыайтырма санга.
Жолла узакыгъа чакырсала да,
Кыайтырма санга.

Туугъан жерим, мени таулу жерим –
Эм ариуу жерни!
Чегем элим, атам туугъан элим –
Їхтемлигим мени.

* * *

Кёпледен чыкъды кёлюм,
Нечик кёп итлик этген!
Аланы тыймаз ёлюм,
Сора турмайын жетген.

Бир бирни сатхан төре
Жашаугъа кирип къалды.
Кёплеге болуп нёгер,
Тынчлыкъны тартып алды.

Къалай жашасын адам,
Анда болмай ийнаныу?!
Бу сезимча, тюз былай
Болмаз зат да къыйнарыкъ.

ТАУЛУЛА

Тау эллери кёкге жете,
Жашайдыла таулула.
Намыслары таудан ёте,
Аланладыла ала.

Ташдан суу чыгаргъанла,
Кёпню билген асылла.
Намысха сый салгъанла,
Той къазанла асыла.

Хар къарты да басымлы,
Иги, аман билгенле,
Аладыла кьонакъла,
Тюбегенча бийлеге.

Сый билген, жомакъ тизген,
Иш кёллюле, таукелле!
Аллай тапмазса, излеп,
Жигердиле иш этиуде.

Тау эллерин чексиз сую,
Уллу намыс бередице.
Адежлиле, адеплиле,
Керти да игиледице.

* * *

Бийикдиле чегем таула,
Башларыңда уча кыушла.
Акъ туманла не аула,
Ариудула чегем таула.

Кыыш, жай да акъ чегем таула,
Кыуршалайдыла кыаяла,
Мыңдан ариу жокъду бир жер,
Хар ким, хау, алайды дер.

Бийикдиле чегем таула,
Назылары бийик субай,
Тегереги гара суула,
Сюерикме, жаным саулай.

Деменгили чегем таула,
Булутладан кыарай башың.
Анда учадыла кыушла,
Ёхтемди, тауча, хар жашың.

* * *

Жаныбыздан бек сүйгөн
Ата-аналарыбыз!
Сиз – кыйгыбызны сурген,
Бийик кыалаларыбыз!

Заманында беригиз
Кызыгызны эрге сиз,
Жашха да келтиригиз
Кезиүюнде бир кыз.

Заман учар да кетер.
Кыалмай кыалыр келиринг,
Жюрек ачудан кюер,
Болмай кыалса келининг.

Юйдегили болмагъан –
Ол уллу пюняхды.
Насып юлюш алмагъан
Эм уллу палахды.

Кыарындашла, эгечле,
Юйюрю болугъуз!
Сиз кыалмагыз кечге,
Хар ким да онгугъуз!

АНА

Жокъду дунияны алтыны
Неда накъуту эм налмасы
Бичерге ананы багъасын,
Олду дунияны намысы.

Анады жашауну татыуу,
Ансыз болмаз жүрек къанатынг,
Тангынгы да жарыкъ атыуу,
Тура балхам болгъанлай аты.

Ана – жашау жолунгу аллы,
Алгъышы – нёгерингди сени.
Не кюнде да ол сени жанлы
Тохтамаз ол жылыу бергени.

АТАМ БЛА АНАМА

Жокъ сизге бу дуняда багъа,
Тюз ниетли, огъурлу жанларым.
Сизни манга Аллах саугъагъа
Бергенди. Сиз – мени байлыгъым.

Баш урама энтта аллыгъызда,
Мен къор болайым къолларыгъызгъа!
Акъ таулагъа чыгъаргъаныгъызда,
«Сау болугъуз!» – дейим къыйыныгъызгъа.

Жолугъуз жарыкъ, монглу да болсун,
Тилейме мен сизге саулукъ, къарыу.
Бетигизге къууанч нюрю урсун,
Эшитмегиз сиз бирда тарыгъыу.

Башыгъызны да энишге иймей,
Ёхтем алгъа къарай айланыгъыз.
Бедиш да, айып да сизге тиймей,
Узакъ жолубузгъа таукел къарай.

Сизни къууандырырча биз болайыкъ,
Жетишимлерибиз аслам болуп.
Къартлыгъыгъызда сизге къарайыкъ,
Сизгени муратларыгъыз толуп.

АММАЧЫГЪЫМА

Къор болайым жанынга, –
Хар заманда къатымда.
Къор болайым санынга,
Жюз жыл жаша къууана.

Жазда гокка чакъгъанлай,
Жашауунг жарыкъ болсун.
Санга назму такъгъанлай,
Хар умутунг да толсун!

Туудукъларынг къууана,
Жюрегинг чагъа жаша,
Сен, мен бек суюген ана,
Тангнга сау эсен чыгъа!

Аллах кёп саулукъ берсин
Мени жан дарманыма.
Ма бу тилегим жетсин
Мен суюген адамыма!

* * *

Алтын Нянячыгыбыз,
Нюрлю жарыкчыгыбыз,
Кюнню къарангы этдинг,
Чарсха кирдинг да кетдинг.

Биз жиядыкъ, сарнадыкъ,
Черекде таш къармадыкъ,
Кёз жашланы тауусдукъ.
Насып къачды ауушну.

Элтип топракъга салдыкъ,
Ачы кюн сенсиз къалдыкъ.
Кюнюбюз болду къара,
Танг да атады ауара.

Сормай-ормай нек кетдинг,
Алай сен къалай этдинг
Барыбызны да ёксюз?!
Биз сенсиз болдукъ кёлсюз.

Тынгысыз эди кече,
Къоркъууу жаннга кёче.
Кетгенсе сен къайтмазга,
Бизге ариу айтмазга.

Сабийле, туудукъларынг,
Эгечле, жууукъларынг –
Бары да болуп мудах,
Ма алай келди палах.

Жарлы этгенсе бизни –
Тийрени, элибизни.
Къоюп, кирдинг чарслагъа.
Хорлатдынг да тасхагъа.

Насийхатларынг сени
Дерслеримдиле мени.
Соруу берсем кесиме,
Сен тюшесе эсиме.

Сени бла олтуруп,
Болмазлыкны болдуруп,
Энтта айтама хапар.
Энтта табама мадар...

«Нянягъа бир барайым,
Тургъанына къарайым», –
Деп, келе турдум, жокълай.
Сен да арбазда сакълай.

Энди кимге келейим?
Ким бла бирге кюлейим,
Жюрекдегими санай?
Мудахма бююн алай.

Жукъ келмейди къолумдан,
Кетип баргъан жолунгда
Тилейме шош Аллахдан
Сакъласын деп палахдан.

Жаннет чыпчыгъы этсин,
Жаннетде тёрюн берсин
Мени Нянячыгъыма,
Сюйген ынначыгъыма!

Обанг болсун жумушакъ!
Жанынг, ниетинг да – акъ.
Кёкден къарайса бизге,
Мен санга назму тизе.

**АТА ЖУРТНУ КЪОРУУЛАЙ,
АЖЫМЛЫ ЖОЮЛГЪАН
ЖАШЛАНЫ АНАЛАРЫНА**

Анала! Огъурлу анала
Эсигиз, кёлюгюз да сизни –
Ажымлы жоюлгъан балада.
Къайсыгъыз да жыр, кюй да тизди.

Муратла къалмазла муратлай,
Толурла анала жүрекде.
Сиз анда жашарыкъсыз жашлай,
Къалгъанны багъалай юйрете.

Анадан а, айт, кимди сорлукъ?
Сормай-ормай келеди палах.
Ма алайды жерде бу жорукъ –
Сюйгенин а сынайды Аллах.

Бушуугъа ичигиз кюйгенле,
Кёз жашла да аямай тама,
Сиз болгъансыз ачыу кюлтюнле.
Сакъланады жашау анада.

Заманны тыяргъа жокъ амал,
Кёз ачхынчы учады, таша.
Тынчайтады десек да заман,
Сиз андан ёнгелепсиз, башха.

НАРТ ХАЛКЪЫМ

Таулу халкъым – нарт халкъым,
Мени жүрек жарыгъым,
Ёхтемлигим – миллетим,
Тёрем, ахшы адетим.

Санга къаршчы болургъа,
Неда ёшюн уругъа
Кюрешгендиле кёпле,
Алай тураса тёрде!

АНА ТИЛИМ

Ана тилим, сен жаша да, жашна,
Салам бер къартынга, жашынга.
Сюйгенлеге айтдыр ийнарла,
Ана тилни кючюн сынарла.

Поэтлеринг назмула тагъа,
От жагъада жүрек от жагъа.
Таулу алгъыш айтылсын юйде,
Къууанч келсин хар бир кюнюнгде.

Жүрек бакъган ариу – жомагъым,
Сенде ёссюн кызыны омагъы.
Халкъ жигитлери, батырлары –
Сёлешгендиле сенде бары.

Ана тилим, төр болгъан тилим,
Айдан, кюнден да толу тилим,
Этгенсе бир Беш да Тау Элни,
Сёлешдире кёк бла жерни.

Сен тюрк тилимсе – алтын тилим,
Сен – жауубузгъа къаты тилим,
Бай тилим – къаяла аязы,
Сен манга – кишилик ауазы.

Аллах берген ариу тилим – сен
Ёмюрлеге болуп тур эсен.
Сенде бешик жыр айтды анам,
Алгъыш этди да, жолум – сыйдам...

* * *

Ата-ана сыйын кѳрген
Таулу халкъым,
Беш да Элинг бийик ёрде
Отун жакъды.

Тау бийикде учхан къушла –
Таулу жашла.
Гылан къушла къалкъа, уча
Къая башда.

Ёмюрледе эримеген
Чыранларынг,
Аязлада бююлмеген
Чынарларынг.

Таза кёллю, ачыкъ сёзлю
Шам Малкъарым!
Таулу халкъым кёпге тездю,
Кючю къарып.

Башын эншге иер ючюн,
Терслик жетди.
Сынаса да бушуу кюлтюн,
Таукел этди.

* * *

Аллах берген кьадарыма бойсуна,
Жашайма мен дуниягъа келгенли.
Алай манга жашау этген бош суна,
Кёл ашайды биреу, мени кёргенде.

Къадар сынап берген жюгюм тюрлюдю:
Бирде – татлы, бирде уа – татыран кибик.
Бирде – туман басып, бирде – кюнлюдю,
Бирде – эниш, бирде – тау кибик бийик.

Дуния малгъа алданмайын жашайма.
Адамлыкъны сакълар мурат этеме,
Кеси кыйынымдан башха ашамай,
Умутума алай-алай жетеме.

Насыплы жашау тилей адамлагъа,
Хар кимге да бу ниетден къарайма.
Кыйынлыкъда къол узата алагъа,
Жашайма да, тюз адамча, алайма.

Сатхыч тенгле да бар, бар алдагъанла.
Алгъа ала туйюл эдиле алай...
Дерт тутмайма бу бурушлу жашауда,
Адам сынагъанны кёре да, къарай.

Сёзден къача, кёп айландым аламда,
Жолум пуняхлыды, дайым бир чексиз.
Тюзлюк болсун деп бу мен жазгъанлада,
Болмасын дайым мен айтхан керексиз.

Къадар сынайды энтта да аяусуз,
Таукел болуп, сындыртмайма кесими.
Къаты болсам да, мадарым – къарыусуз,
Кыйын болса да, тас этмем эсими.

Кёкде жаннган жарыкъ жулдузла – мени...
Керти ишлериме керти шагъатла.
Ийнанмасам тазалыгъынга сени,
Ёмюрде этмезем мен бир тюз атлам.

ТАУЛУ ЭЛЛЕ

Ариудула таулу элле,
Алагъа жетген болмаз.
Жюрегимде – таулу элле,
Эсим унутуп къоймаз.

Къаллыкъдыла кёп ёмюрге
Тау этеклеринде бирге,
Бурулмайын кюл-кёмюрге,
Урлукъ ата ташлы жерге.

Женгил аяз жокълай, уча,
Бир тапды элде табийгъат,
Къалкъадыла кёкде къушла,
Хар не – эркин, хар не – азат.

Бийикдиле Чегем таула,
Этеклери – толу гюлден.
Эрттен сайын келе саугъа –
Жылы саугъа жарыкъ кюнден.

МИЛЛЕТИМ

Таулу халкъым, нарт миллетим,
Аллах тюзетген юмметинг,
Къыйынлыкъны бетин кѳрген,
Киши жерде къартынг ёлген.

Таулу халкъым, алан халкъым,
Ёлчемсизди багъанг, хакъынг,
Жашау этерге тирнекли,
Сыйлы, намыслы, адепли.

Садакъагъа юйренмеген,
Аман ишге тюзелмеген,
Къазах, къыргъыз жерлеринден
Къайтып келген эллерине.

КЪАРАЧАЙ-МАЛКЪАРЫМ!

Бир халкъ! Бир миллет! Бир адет! –
Жаша, Къарачай-Малкъарым!
Аллах берди санга юммет,
Жюз, минг жылла алай барыр.

Къууанч, бушуу кюнде бирге
Болгъан Къарачай-Малкъарым!
Излегенин бу миллетге
Берсин Аллахым, къадарым!

Деу къаялы ариу журтла,
Сыйлы жерлеримсиз мени!
Гара сууугъуздан уртлап,
Сыйлайма мен жашил жерни.

АЙРАН

Айранны кюнюне кьобуз сокъ.
Татыулу айраннга жетген жокъ!
Уллу байрам этейик анга –
Бу таулу, татыулу айраннга.

ХАЛКЪЫМЫ ЖАНГЫРЫУ КЮНЮ

Халкъымы Жангырыу кюнюн,
Сакълаучума мен ашыгып.
Бу байрамда эски кюйню
Туралмайбыз жашырып.

Жиляу, кьууанч да бирге
Кёрюне таулу бетде,
Тансыкъ болуп тюбейбиз,
Танышланы излейбиз.

Ол кьууанчны халкъыма
Бергендиле хакъына
Узун, кыйын жылланы.
Андан келди жилярым.

«Жаша, жашна, Малкъарым!» –
Дедим, жүрегим жарый.
Кьууанчларынг кёп болсун!
Хар тилегинг да толсун!

Эл-элледе кьууанч эт,
Таркъаймасын берекет!
Монглюкъ, насып, кьурумай,
Сени болсун кьуруда!

ЭЛИМИ АХШЫ АДАМЛАРЫНА

Туугъан жерим, Чегем тарым,
Ёхтемдиле адамларым.
Сизни ючюндю, билигиз,
Атыбызны айтханлары.

Сизни ючюндю, кюн тийсе,
Чегемлиле, эллилерим.
Сизни ючюндю нюр ийсе,
Бийик таугъа иелерим.

Уллугъузгъа, гитчегизге,
Саулукъ тилейме мен сизге.
Мамыр жашау элибизге,
Къоншубузгъа, тийребизге.

АРИУ КЁЗДЕН КЪАРА

Адамгъа не айтсанг да,
Иги, аман болсанг да,
Ол къайтады кесинге.

Ким да болсун, къайда да
Анда болсун, мында да,
Иги тюшсюн эсинге.

Аманлыкъ тилемей тур,
Кимге да эсинги бур,
Ол къайтады кесинге.

Аллах жаратхан жаннга,
Жерде хар бир инсаннга
Ахшы бол, алгъышла айт!

Хар кимге да бол иги,
Олду сыйны бийиги.
Кесинге къйтады ол.

ТЕНГЛЕРИМЕ

Сиз, жылыуугъузну бере,
Турасыз жанымда.
Сиз, кычагыгызны кере,
Барасыз аллымда.

Кертичилик болсун байракъ.
Битеу жашау алда.
Алдады хар байрам,
Жорукъ болсун марда.

Тюз жолну энтта барайыкъ,
Жашаудан кыууана.
Игилик эте кыалайыкъ
Разы болурча хар ана.

Ата-ана да сюйгенлей,
Жашау алай болсун!
Боран аямай сюргенлей,
Палахны кыурутсун!

КЯЗИМГЕ

Шайырланы да шайыры,
Кязим хажы, сенсе сёзю устасы.
Анга тенг болган табылмаз бир хакъга,
Сауга эди ол битеу малкъар халкъга.

Болмаз эди Кязимден керти сёзю,
Болмаз эди Кязимден гиртчи сёзю.
Аны сёзюн биз байракъ этип турдукъ,
Айтханларын къолубуз бла да тутдукъ.

Жюрегибизде жашайса энтта сен,
Бизге ышара къарайса сау-эсен.
Жашарыкъса, ийнан, дайым жюрекде,
Айтханларын акъыл бере, юрете.

Жюрекден жюреке сен жол салганса,
Жолланы сен алай алганса,
Энтта да адамлыкъ ючюн кюреше,
Иги сёзю тегерекге юлеше.

КЪАЙСЫННЫ ЭСГЕРЕ

Санга атап, назму жаза,
Сагъыш эте, олтурсам да,
Санайма сёзюмю азгъа,
Дефтерими толтурсам да.

Жашау кёллю – назмуларынг,
Сюйюп окъуйма аланы.
Акъыл сёзню жазылганы
Жарыкъ эте китапланы.

Хар назмусу да Къайсынны
Миллетге саугъа болады.
Айтхан сёзню сыйы,
Жюрегибизде ызын къояды.

Таулу юйде от жагъады
Бизге къалгъан асыл сёзю.
Чегем чучхуру агъады,
Къаясындан ала тёзюм.

«Къайсын!» – деп кёп айтадыла
Дунияны кенглеринде,
Тауда суула къатлайдыла
Атын, кеси кетгенинде.

Дуниягъа махтау бла
Халкъымы атын айтдырды.
Къайсын бла, сый бла, тау бла
Тангын таулу да атдырды.

Таулу шайыр, устаз Къайсын,
Сёзлеринги байракъ этдик.
Биз атынгы айтхан сайын,
Башыбыз жулдузгъа жетди.

ЖАШАУ – УСТАЗ

«Сен – Аллахны тюз кѳулу!» –
Деп айтадыла бирле.

«Сен – миллетни жулдузу!» –
Деп, махтайдыла бирле.

«Махтау деген – болжаллы», –
Деп айтама кесиме.

«Хар бир жан да – ажаллы», –
Деп келеди эсиме.

Жашау алай сынайды:
Махтаулары, даулары...
Аман, иги санайды,
Шуѳхларын, жауларын.

Жюрегими кыйнайды
Мен тюшюнмеген бир зат:
Къадар неге алдайды,
Жюрегинг болса азат?

Ким сѳз эте, ким сынай,
Жокъ тынчлыкъ тѳгереке.
Мен а бир сени сайлай,
Жангыз сенсе жүреке.

«Сени сүймеген адам
Алынга тилей келсин!»
Деп айта эди атам,
Ким да сайлар игисин.

Тубей келебиз бирде
Даражасыз ишлеге –

Эки бетли болурга,
Ушамайды кишиге.

Ахшы умут, ёт ёрге!
Энтта сауду харамлыкъ.
Жашау этген, кёр, терге,
Уллу хазна – адамлыкъ!

КЪАРЫНДАШЫБЫЗГА

Макытланы Талипге

«Мени ариу тау элим», –
Дегенлей тураса сен.
Насып – мында келгенинг
Жарыкъ дуниягъа сен.

Сен аллынга барганны
Жюрегин кьууандырдынг.
Таукеллендирип аны,
Къыйын кюнде жапсардынг.

Къарыуунгу аямай,
Ахшы ишле этесе.
Сен, миллетинге жарай,
Къууанч жая жетесе.

Элинге къайгыргъан – сен,
Муратларын толсунла!
Неге да жарагъан – сен.
Умутларын болсунла!

Къарыусузну жарсыуун
Аласа да кесинге,
Адамланы асыуу,
Къошуп берсин эсинге!

Игилени жоругъу
Айландырады тирмен.
Санга адам жолугъуп,
Кёрмедим мудах келген.

Жууукъ, узакъ да билген,
Намыс берген эм суйген
Къарындашым, мен санга
Этерик кёп алгышла.

Тилейме узакъ ёмюр,
Насып, къууанч да кёре,
Минг жылланы жашап тур!
Тауда ариу жашау къур!

ЭЛИМИ ЁХТЕМЛИГИ

Макытланы Муссага

«Миллетим, журтум, элим...» –
Деген халкъ адамыса.
«Айнысын мени жерим!» –
Деген халкъ уланыса.

Элни мурдор ташыса,
Кёкге учар къанаты,
Игилени башыса,
Игиликге атлатыр!

Сен аллынга баргъанны
Мудах этип келмединг,
Арта уюп къалгъанны
Къолга алдынг, иймединг.

Ушап керти таулугъа,
Чомартса эм халалса,
Аллах берген саугагъа,
Сен бир алтын адамса!

Тилейбиз санга насып,
Таркъаймазлыкъ кюч-къарыу.
Ажашып къайгы, жарсыу,
Минг жылла жаша ариу!

Аллах берсин кёп саулукъ,
Бек суюген ишинг болсун!
Сенден кетмесин монглукъ,
Арбазынг нюрден толсун!

ГЕККИЛАНЫ СУЛТАННГА

Сен халкъынга къайгыраса,
Тукъумунгу айтдыраса,
Ёхтемлигибизсе бизни,
Ма бу ариу жерибизни.

Аллах ариу къадар жазсын,
Атынг узакъгъа айтылсын,
Жашауунг а жарыкъ болсун,
Этген муратларынг толсун.

Байракъ болгъанды да атынг,
Ёхтем болуп, алай айтдыкъ.
Халал, оюмунг да – энчи,
Ишинг – сёзюнгден биринчи.

Насыплыды тау миллетинг –
Сени кибики жашы болгъан.
Къанат керсин тап юйюрюнг,
Болсун муратлары толгъан.

Аллах разы болсун санга,
Тилей игилик жанынга,
Айтама ариу сёзюмю:
Ариу жаша, халкъ ёкюлю.

НАСИЙХАТ

Намыслы болсун таулу,
Анга кёпдү, кёп даулу.
Тышындан къарагъанла,
Ачырын марагъанла.

Сукъланыр кибик бизге,
Хар нени ойлай, тизе,
Жашасакъ иги бизге,
Тауда хар бирибизге.

Бир керек кюн бир бирге
Билеклик эте турсакъ,
Ахшы болур жерибизге,
Биз сыйгъа болсакъ да сакъ.

Болушайыкъ жашауда,
Къурарча сый ашлаула,
Эринмей урунайыкъ,
Аны тюзге санайыкъ.

ТУМАН КЮН

Туман жерге дери жетип,
Таудан суучукъ келе кетип,
Эрип къалады ол анда –
Ма ол къалын туманда.

Анда букъгъан жомакъла,
Къызла болуп омакъла,
Жашла болуп жигитле,
Кюнню жомакъ этдиле.

Анда батыр атлыла,
Болдула къанатлыла,
Учадыла бийикде,
Анда отлай кийикле.

Сюеме мен бу кюнню,
Къарап турсам бююнлю,
Эрикмейме, туманда
Хар не бугъуп тургъанда.

Тегерекде таула да,
Тау тюбюнде баула да,
Чегем сууу, къаяла... –
Хар бири да туманда.

Болуп турса да алай,
Туман ичине къарай,
Кёреме мен хар нени –
Бу журт мениди, мени!

Таула, тёшле туман кийип,
Болурму жан мени кибик –
Туман кюнню бек сюйген,
Анда жомакъ ыз кёрген?

КЪАЯ СУУУ

Кийикчи суу келеди
Узакъладан, шорхулдай,
Къаяладан энеди,
Хапар айта, шуулдай.

Сенсиз жашау жарлыды,
Сенсиз жолум къарлыды,
Ууучуму толтуруп,
Ичдим сууун, олтуруп.

Суу таудан энди суууп,
Келди ташланы жуууп,
Жетер ючюн элиме –
Сени суйген жериме.

Къайсын да ичген суучукъ,
Жай да, къыш да сууукъчукъ,
Дарман мени жаныма,
Къошулганды къаныма.

Тау тюбюнден чыгъады,
Аллындагъын жыгъады.
Суу тюбюнде ташлары,
Башында тау башлары.

* * *

Сен манга: «Хазна тюбербиз энди биз», –
Дей кетгененг тасхаладан толу кёкге.
Алай ол кюн бирге эдик экибиз,
Болурму да балхам сууукъ жүрекке?

Кёлюм сынады, суууйду жүрегим:
Къалай чыдап тураса боранлагъа?
Айырылдыкъ, керек болду эрлигим,
Биз кетмез ючюн терен ыранлагъа.

Къаллай бир алдатханма жашлыкъгъа!
Башымдагъы сагъышларым – шагъатла.
Былай барсакъ, жетербизми къартлыкъгъа?
Излейме санга учаргъа къанатла.

ЭРТТЕНЛИК

Эрттенликде, танг атса,
Терезеге кыарайма.
Кюн кёзю жерге жатса,
Аны ызын марайма.

Ариу ёсген терекле
Тизгин-тизгин орналып,
Бахчам да берекетли,
Кыарайма мен кыууанып.

Кюзде – монглу, кёгетли,
Кыышда – жалан, солурла.
Табийгыат саугыа этди,
Биз насыплы болургыа...

Алай атады тангым
Хар Аллахны кюнюнден.
Ариулукъ бёлер жанны,
Ары атлай юйюнден...

ТОЛГЪАН АЙ

Тюз да кече жетгенлей,
Толгъан ай чыкъды кёкге,
Жолну жарыкъ этгенлей,
Барып туруп ол кёпге.

Жолоучуну аллын да
Жарыкъ этер, жарытыр.
Тёшде тохтап къалыр да,
Жулдузланы арытыр.

Жулдуз кёкден къарайды
Толгъан айлы кериуан.
Салкъын аяз марайды –
Бугъунуп, сакълап тургъан.

Жетип, айны чапдырыр
Къарангыда төшледе,
Жерге жарыкъ тапдырыр,
Тау башындан төрледе.

КЮЗ АРТЫ

Мычымады, кюз да келди,
Чапыракъла тюшедиле.
Кюзде кыуатды бий элде –
Көгет, жемиш бишедиле.

Хычыуун желчик урады,
Сууукъ, кызыу да туююл,
Кыудурет битеу таудады,
Ары кыарайды юйюм.

Тегерек алтын бояуду.
Аламатды кыач хауа.
Жюрегим жарыкъ болады,
Хар кимге да сагъая.

ЖАУУН

Жауады жауун,
Бир тохтамайды.
Тауушлу, узун.
Жан жокъламайды.

Эки кюн толду,
Жаууп тургъанлы.
Шытылы болур
Жолу журланы.

Жауун – ол саугъа,
Хансха, терекге.
Болду жашаугъа
Асыу, берекет.

Тауда уа ырхы
Келеди чаба.
Озады, тырхык
Жерде жол таба.

«Этерми хата?» –
Деген сагъышда,
Къарайма анга,
Эте алгъышла.

Кёк да кюкюрей,
Аязчыкъ ура.
Малла ёкюре,
Жангы танг тууа.

Тохтайды жауун,
Кёрюнеди кюн.
Жарытып тауун,
Арбазда кёлюн.

ЖЮРЕК

Жюрекни бир сейири,
Ангыламазса, тейри:
Ачыу, кыуанч кёреди,
Жол а дайым ёргеди.

Мудахлыкъдан ётеди,
Кыуанчлагъа жетеди,
Бушуу, азап сынайды,
Кесин чексиз кыйнайды.

Жашау кыланчларында,
Аны айланчларында
Тохтамайын барады,
Ёресине жарады!

Кюнню тюрлениуюне,
Жерни кючлениуюне
Жарашханлай жашайды,
Тангын суююп башлайды.

Жайны кызыулугъуна,
Кюзню кыызгылдымына,
Юйренирге излейди,
Жангы жарыу эслейди.

Уллу жолгъа элтеди,
Насыплы да этеди,
Бирде, ёге аналай,
Мени кыйнайды алай.

Мен а, анга тынгылай,
Барыучума жангыла.
Жашауну бетин кёре,
Кыйын барама ёрге.

НЕК?

Саналаса телиге,
Тюзлюкню излесенг.
Аман бетли биреуге
Жашау тюзетсенг.

Тыншчыкъ олтур жерингде,
Шошуракъ, тауушсуз.
Алдана эсенг сёзге,
Мадар да – къарыусуз.

Кёзбау мында тамата,
Алгъынчады кючлю.
Харам кёзбаугъа ата,
Аманлыкъдан юлюшлю.

Башыбыздагъы Аллах
Хар нени кёреди.
Кёзбауну этген ишин
Терсликге кёмеди...

АДАМ

Ичи кюйюп барады,
Жанып бошاپ, къарады:
Эшик кьагъады ачыу,
Андан а болмаз къачыу.

Зат айтмайын турады,
Алай кюйю туурады:
Эшитилмей сёзлери,
Сарнайдыла кёзлери.

Жашау деген тасхады,
Къара булут басханды
Ол жазыкъны жүрегин,
Билсе эди кюерин...

Заман таша учады,
Таша жерге къачады,
Тыяр амал жокъ аны,
Алай... жияйды жаны.

Не этсин ким да анга,
Ол ачыу чекген жаннга?
Жукъ келмесе кьолунгдан,
Хайыр жокъду жолунгда.

ЧАЛГЫЧЫЛА

Чалгы тишей да, чала,
Бёрюледиле ишде.
Тау жашладыла ала,
Тюзде, кьолда, киришде.

Суусаплары – кьош айран,
Ашха – кюл кьалалары.
Бирден бара хар улан,
Бир жарыкьдыла бары.

Жашил, поллю кырдыкны
Барадыла аудуруп,
Хазыр эте кышлыкьны.
Ийнеклерин саудуруп,

Малларына сау кышха
Жетер кибик ашлары,
Чаладыла алгышха,
Кюннге тие башлары.

Ючюнчю кюн дырында
Жашла, кызла. Бире
Хомух туююлдю мында,
Хар бире да бир тире.

Бирге зауукь ишлеген
Чалгыда болду адет,
Къалайдыла тишлеге,
Элге буду берекет.

АЛМАЛА

I

Бишдиле терекде алмала,
Къызыл төгереқдиле ала.

Ыннам бек сюеди аланы,
Къышда сюйюп ашар ол аны

Бағалатдырса да, ашар аланы –
Зугул, къызыл эм татлы алмаланы.

II

«Көгетледен бек сюйгеним буду», – дер,
Алма терек салыр да, алғыш этер.

«Ыннам салғанды дерсе, терек ёссе,
Мени ючюн да аша, алма берсе», –

Деп, ышарып, аммам терек орнатды,
Адамғача, ол анга ариу айтды.

* * *

Нечик къайгылыды кюнюм,
Нечик тынгысызды кечем,
Мудахды да бюгюн кюнлюм,
Алайды, алайды, кетсенг...

Ёмюрлюк туююлдю хар не,
Хар нени да барды чегі.
Жиляйбыз да кетгенлеге,
Кимни да сакълар мёлеги.

* * *

Жашау – тасхады,
Жашау – кыысхады.
Харамлыкь – кери,
Ийманлыкь – берп!

ХАР КИМ ДА

Хар ким да жашаудан сюйгенин алыр:
Харам жүрекли – харамлай къалыр.
Сыйлар Аллах ийманы болгъанны, –
Нелерин да кёреди ёллюк жанланы.

Терсмеми, тюзмеми – анга да къарамай –
Манга аман айтады биреу аямай,
Ол бирда къоркъмайды Сыйлы Аллаҳдан,
Менден кёрмесе да бир хата ёмюрде.

Болурла мени да бир терс ишлерим,
Болур тапсызла сёлешген жерлерим.
Алай ниетим, ишим да тазады,
Сууап дефтериме мёлегим жазады...

* * *

Къара кюню барды хар бир адамны,
Алай болду жорукълары аламны:
Аллах берди къууанч, бушуу да бизге,
Сынау эте, бирин бирине тизе.

Ачы кюнде бирге болгъан миллетим,
Тас этмейин төрелерин, адетин,
Къайтып келди Ата журтха сюргюнден,
Тансыкъ болуп тауларына, юйюне.

Бююн азды арабызда тирнекли,
Эталмай бир бирибизге билеклик.
Сылтаулары санап турсакъ, жарамаз.
Тирилмесек, жүрегибиз жарымаз.

КЁЧГЮНЧЮЛЮК

Тынч жашай эди миллетим,
Таугъа тенг эди юммети.

Бир кюн жер тепгенлей болду,
Эл мотор тауушдан толду!

Халкъны тюзге эндирдиле,
Вагонлагъа миндирдиле.

Миллетиме келген кюнню
Кёрюп, жайны тангы кюйдю.

Туугъан жерибизден узакъ
Халкъым сынап турду тузакъ.

Тамыры бла чыгъарыргъа
Ибилисни чакъырдыла.

Мен ол затны сынамадым,
Алай жүрек тынчаймайды.

Кёрмесем да кёзюм бла,
Халкъ хорлады тёзюм бла!
Аны жүрек бла сеземе,
Ол озуп кетгенди деме.

Ачый тургъан бир жаралай,
Къалып къалгъанды ол алай.

Тау къуш къоймаз уясын,
Алай сюеди къаясын.

Болуп туруп жалгъан даулу,
Тауларына къайтды таулу.

Халкъым ачыу сынап келди,
Алай къайтып болду жерли.

Комендантла кире чарсха,
Ачыкъ болуп хар бир тасха,

Чыгъады ол ыранлагъа,
Къарай терен чыранлагъа.

ЁЛЮМ

Хар инсан да сагъышда болур,
Заман да теркирек бурулур.
Къолунгу уа узаталмазса,
Сарнай, мадар тапмай къарарса.
Умутла уа жата бу жерде,
Саула уа къайда? Къала кенгде...
Ёлюм а келе ачыуу бла,
Кете, оза, къача да жан бла.

Бизни къалгъанмыды файдабыз?
Жаннетде жатармы жаныбыз?
Хайыр тюшюргенбизми биз а?
Билеклик этгенмеми мен а?
Жаш болуп, къарайма ызыма,
Сагъыш эте чыгъа жолума.
Заман келсе, сынарма ёлюм,
Жилямукъдан толур да кёлюм.

Топуракъда да жатар саным,
Тар къабыр кысар. Жиляр жаным.
Тилейме кечгинлик Аллахдан,
Тюнголме сен жаратхан жандан.
Анда уа къалайды жолубуз?
Этгенмиди хайыр къолубуз?
Кеч... Уллу Аллах, кеч сен бизни,
Этгенбиз да сейир бу жерни.

Кёрдюк бирде алдау кючюн да,
Кеч гюняхларыбыз ючюн да
Жюрегим а, ура тынгысыз,
Болурму бюгюнлюкде кирсиз?

Нек этебиз да дау жашаугъа?
Бергенди да бизге ашаргъа.
Не сые болурбуз жашаудан?
Кесибиз да билмейбиз саудан!

ЖАШЛАЙ КЕТГЕНЛЕГЕ

Кёп адам кетгендиге жашлай,
Ким – ажымлы, кими уа – ауруп
Муратлары да къала муратлай,
Кетгендиге жерден ары аууп.

Сыйлы Аллах а жаннетли этсин
Жашлай эртте кетген адамланы.
Гюняхларын Аллах кери этсин,
Сабырлы этсин жерде сауланы.

Бир эртте тюбедигиз ажалгъа,
Алай болур Аллахны жоругъу.
Болсада этмейбиз дау жашаугъа,
Боллукъду Аллахны да сорлугъу...

* * *

Тюз адамны, хатасызны терследиле,
Тапсыз кесамат бла алып кетдиле.
Не ючюн?! Не этгенди?! Жокъ хатасы,
Чыгъа жүреги, жияйды анасы.

Болгъан-болмагъанны да жаншайдыла,
Аман эм зар кёзден да къарайдыла.
Мен а билеме, шуёхум, сен тюзсе,
Не заманда да тюзлюкню излейсе.

Не этейик, тенгим? Жокъду да мадар,
Аллах тюз, ариу жолну бизге жазар.
Бусагъатда адамлыкъ аз кёпледе,
Къуругъанды ийманлыкъ жүрекледде.

* * *

Хар кимге да бирча иги болалмазса,
Бир аман, бири иги кѣзден кѣрар.
Кесинг а аман бояугъа боялырса,
Болушурга табылмагъанда бир мадар.

ЖУМУШ ЭТСЕМ

Мен, жумуш этсем,
Юйюме келсем,
Ызыма кыарайма,
Ишими кыурайма.

«Кыалай этдим?» – деп,
«Неле этдим?» – деп,
Сагышха кыалама:
«Мен неге жарайма?»

Кыайгылы болама,
Тынгысыз болама.
Бирде тюнгоleme,
Бирде ёнгелейме.

Кыыйнамайма кишини,
Шош этеме ишими.
Жолда алай барама,
Алгы эслеп кыарайма.

Хар кюн сайын окъуйма,
Билим суудан тогъуйма,
Ана тилге базама.
Назму, хапар жазама,

Жарармы халкъга ишим,
Эсге алырмы киши,
Жарармамы мен юйге,
Кыартха, жашха, сабийге?

АЛТЫН ЭГЕЧИМ

Шорхулдап келген суулача,
Ариу, тазады жүрегинг.
Уллу, гитче да сюерча,
Ахшылыкды этгенинг.
Лакъырдала айтсам санга,
Анга хычыуун кюлесе.
Нюрюнг насыпды, халкъынга
Ыспас эм сый бересе.

Разы болсун санга Аллах,
Ахшылык этген – адетинг.
Зауукълу бол, кёрме палах,
Игиликди хар этгенинг.
Я Аллах, тилейме мен:
Таулу кызыны сакъла сен!

АЛДАНАМА АДАМ СЁЗЮНЕ

Ийнанама адам сёзюне,
Алданама кёзбау этгеннге.
Ма артда уа, тутуп кёзюме,
Уялама, заман кетгенде.

Кёзбауну мен танымай иги,
Эслейме экили болганын:
Бир кышы келе, бир а – жайы,
Ма алай тюрлене турганын.

Сёзлеге омакылыкмы керек?
Болганыча айтсангды тюзю.
Кыйналады бирде уа жүрек,
Жанымдан телегенча, юзюп.

Ичимде туталмам кыуанчны,
Кыууанып кайтарлыкмы аны.
Игиге жайылган кыучагым
Кыучаклайды бирде зарланы.

Бир кюн бламы жашайды адам?!
Бююн мен, тамбла сен абынсакъ,
Биргелик кёп этеди аздан,
Бир бирге ачыклай табылсакъ.

* * *

Ариу, жарыкъ эгечим,
Халал жүреклисен.
Ачыкъ кёллю сёзлеринг,
Йа Аллах, саулукъ бер сен.
Лакъырдагъа тынгылай,
Айбатлы ышараса
Намысха сакъ болгъанлай,
Ышаннгылы адамса.

Лячинча бийикдесе,
Аллахны бир тюз къулу.
Рахматлыкъ келтиресе,
Игиликни жулдузу.
Саулукъ, монглукъ тилейме,
Ариу жашау тежейме!

* * *

Кимге да мен бирча иги болалсам,
Тилегине, жумушуна жарасам
Сюе эдим, алай а жокъ амалым.
Къадарыма онгсунмайын къарадым.

Чыкъгъан жолум чыгъаналы болса да,
Кюрешледен, эришледен толса да,
Бири – аман, бири – ариу къарагъан,
Бири – билек, бири – кенгден марагъан,

Жазыууму тюрлендирлик мен туююл.
Жерде ким да суююп, куююп.
Алай а кёп сейир этдирген адам,
Бирге ушагъан жерде азды, баям.

Биреу санар, жыйып турур байлыгын,
Аман бетли болур кеси къайгылы,
Бирлени билгенлери тонау, ашау..
Не этейик? Алай болганды жашау.

Талпыныуум ийлешмейди кёплеге,
Бир къыйынды алгъа барсанг ёрлеге,
Ушамасанг башхалагъа жыйында,
Сынау, эшта, алай келир, жыйыла.

НЕГЕ КЕРЕҚДИ ОЛ БИЗГЕ?

Кимге кереқди харамлыкъ?
Аллах салгъан жорукъланы
Бузабыз, азды адамлыкъ –
Гюняхладан къорууларыкъ.

Аллах, излемейин зарлыкъ,
Жюреклеге ийман салды.
Адам а, этмей аманлыкъ,
Чыдамай, тѳзмейин къалды.

Жюрек такъырды харамда,
Халаллада жюрек – жарыкъ.
Харам салады жарала,
Халал а – кѳп ёмюр барлыкъ.

Неге кереқди аманлыкъ?
Керек туююдю ол бизге!
Иги ишле бла жасайыкъ,
Жарап туугъан жерибизге.

ШАРКЪ НАЗМУ

* * *

Ариуду кюн, андан да – ай,
Ёмюрледе болду алай.
Къарайма мен да алагъа,
Ушап ёмюр адамлагъа.

Ариуду кюн, андан да – ай,
Ёмюрледе болсун алай.

* * *

Санга къарап, сени суюддю,
Сенсиз болалмайын, кюйдю
Жюрек жырым – уллу ачыу,
Алай а жокъ сенден къачыу.

Санга къарап, сени суюддю,
Сенсиз болалмайын, кюйдю.

* * *

Жара тюшдю жюрегиме,
Амал а жокъ юйренирге:
Суюмекликни кюню – тюрлю.
Алай а ол – кюнлю, нюрлю.

Жара тюшдю жюрегиме,
Амал а жокъ юйренирге...

* * *

Къыйынды, ачыды манга,
Къалай чыгъарыкъма тангнга?!
Жашау – тасхалы бурундан:
Умут тигиле журундан...

Къыйыңды, ачыды манга,
Къалай чыгъарыкъма тангнга?!

* * *

Жарсыма сен энди манга,
Дарман сурамам жаныма,
Сендеңди ауруу келгени –
Манга суюмеклик бергени...

Жарсыма сен энди манга,
Дарман сурамам жаныма.

* * *

Кёплеге тюбей келеме бу жерде,
Хар бири да – кеслерича сагъышлы.
Жюрегими мен ачама да бирде,
Ийнаннгандан алагъа, ашыгъышлы...

Барды жашау анда, узакъ кёкледе,
Анда да болурму былай къайгъылы?
Мында жердеча, таулада, тюзледе,
Хар не да болурму анда тынгылы?!

Аллах суйгенча бир болалмадым мен,
Бир гюняхым экинчисин хорлайды.
Кимди таза – мёлек кибик, айтчы, сен?
Кёлюмдеги акъылымы хорлайды...

Сагъышларым болгъандыла ауурла,
Тынчайтмайды энди бир зат да мени.
Жюрек жарсыууму кимле жууарла?
Алай болур ышаныуну кетгени.

Мени жанлы туююл кёкдеги жауун,
Асыулукъ келмейди энди жюрекге.
Насыплы болсун ол андагъы жауум,
Менден узакъда... насыплы ёмюрге...

СЮЙМЕКЛИК ЖЫР

I

Кесинги бир бек суюдюрдюнг,
Суюмеклик отда куюдюрдюнг.
Узакъ болдунг, тынгылайса,
Ачыууму ангылайса.

Эжиу:

Ийнаннганем суюгенинге,
Насыплы этеригинге.
Мен суюгенлей а болмады,
Ариу умутум толмады.

Жюрегиме байланнганса,
Башханы да сайлагъанса,
Къыйналама, къыйналама,
Ийнанмай да ийнанама.

II

Сынай келди жазыуум,
Къалмай къалды къарыуум.
Сени кёрмей туралмайма,
Жолуму уа буралмайма.

III

Керек туююл эсе сёзюм,
Сора нек излейди кёзюм?
Жюрегиме не этейим?
Къайры къачайым, кетейим?

ТАУЛУ КЪЫЗГЪА

I

Таулу тойда сени кёрдюм,
Жюрегиме кьюуанч келди.
Таза кёлден ачыкъ суюдьюм,
Къадар мени санга тюбетди.

Эжиу:

Жарыкъ кюле, тепсе тойда,
Ариу къаракъашым мени.
Муратларым таза тола,
Сени сайлайма мен, сени.

II

Кенг арбазда барады той,
Алгыш айта юйюрге.
Тилеклени уа айтмай къой? –
Бизге жетеди ёмюрге.

Суюгеними жашырмайма,
Къарап турама туурангдан.
Жарсыуума ашырмайма,
Сени мен бу жарыкъ тойдан.

КЪАРАДЫМ ДА КЁЗЛЕРИНГЕ

Сюйгенди сени жүрегим,
Эсдеди санга жеттеним.
Чапханлай келеме санга,
Къууанып чыгъама тангнга.
Сен киргенсе да къаныма,
Кюч бергенсе да къаныма.

Аз сенича ариу жерде,
Мени жүрегим а – сенде.
Жашлыгъым а сюйдюргенди,
Сюймеклик отда кюйдюргенди.
Кёкде жаннган жулдузумса,
Эжиуле этген жырымса.

Тынгыладым сёзлеринге.
Къарадым да кёзлеринге,
Андан да бек сюйдюм сени,
Жарыгъанды жүрегим мени.
Санга уа ариу айтханлай
Башлайма мен танг атханлай.

Жукъусуз кечеле – эсде,
Тынчаймагъан жүрек – жерде.
Турадыла сагъышлада,
Жырлайдыла алгъышлада.
Кёрмейим сенсиз кюнюмю,
Сен – булбул, ариу, сюйдюмлю.

* * *

Алданнганма санга, алданнганма,
Жюрегим берилгенди аңда,
Байланнганма санга, байланнганма,
Жаз келип, терекле чакъгъанда.

Жюрегим да алача чагъады,
Сюймеклиг'а ышырады аны.
Ол санга жыр, назму да тагъады,
Хар эрттен кыууанчлыды, жангы.

Бир ариуса, субайса кесинг а,
Сюймекликди учхан кыанатлы.
Санга кёз атханда уа – эсим да,
Жюрегим да болады атлы.

Сен – мени насыбым, кыууанчым да,
Деп турама, билесе кесинг.
Жюрегим, акъылны кыууарыкъды,
Насыбынг да кечикмей келсин.

Чакъырсанг а, келирме, мычымай,
Кыышлада, жайлада, кюзледе,
Сен кыарайса, билеме, апчымай,
Ол кыара шауданда кюзгюге.

Ашхамны, кечени, тангланы да
Мен сюеме сени ючюннге.
Мен келирме санга кыайдан да,
Ийнана сюймеклик кючюне.

СЮЙМЕКЛИКНИ САКЪЛА

Сюймекликни къалай сакълайыкъ?
Къарыуубуз къалармы?
Кел, бюгюн биз аны жакълайыкъ.
Сюймекликге жарармы?

Сюймекликни кючюн сакълайыкъ,
Жюрег'а жумушармы?
Ызындан чабайыкъ, акълайыкъ,
Айт, ол бизге ушармы?

* * *

Мен суйгенча сюерми адам?
Бир жары эталмайма атлам.
Жабышханды санга муратым,
Жюрекге элтген жол а кьайда?

Тынгылап нек турады кьадар?
Ол эталмаймы бир да мадар?
Сенсиз жашау кьыйынды алай,
Кьоркьюула жүрегими талай.

Табылады жол, сен ийнан анга,
Кёгюрчюнсе – мёлексе манга.
Кюньюбюз а батды булутха,
Энди сенсе кёпюр умутха.

КЕЧЕ

Бюгече жарыйды ай,
Олтурама бир тикде,
Жюрегим санга жырлай,
Хар не кёрюне элде.

Тёгерекни уа шошлукъ
Бийлегенди, жокъ бир дау.
Жанны кыйнамай бир жукъ,
Жюрекге да жокъ кьадау.

Тау аязчыкъ да ура,
Эл башындан кьарайма.
Хар юй да манга тура
Арбазынгы марайма.

Сагъыш этдирген кече
Жюрегими алдады.
Кёк жулдузлагъа кёче,
Жаным анда тагъылды.

Кече жукъум келмейди,
Кеталмайма былайдан.
Ким да бери минмейди,
Тауушсузду ма андан.

Кёкде жана жулдузла,
Кимди аланы санагъан?
Жолуму ары ызлай?
Къалай игиди жашагъан!

ТЮБЕШНУ

Жар бир бирге тюбетди
Эки сүйген жүрекни.
Сүймеклик таулаға элтди,
Сайлай эм бийик жерни.

Сени бетингде нюр чаға,
Береме санга гюлле.
Къаядан суучукъла аға,
Къууанч кёз жашла кюле.

КЪАРЫНДАШЫМА

Жаным мени бийик уады,
Учханда уа, бек бийик - ёрге.
Бирликде ёхтем сезим тууады,
Ол кёлюм жетгенчады кёкге.
Лакъырданы сюйген жүреккле,
Аллах тенглик жазган кюнюнде.
Насыпха болсунла келликле,
Ыразылыкъ бла жүрегинде.

Жамбулат, жаша, сен кёп жаша,
Адамларынга уллу къууанча.
Мудак кюнлеринг къалып таша,
Болсун жолунг аманат Аллахха.
Узун болсун ёмюрюнг сени,
Лячинча сен уч узакълагъа.
Антлы, ахшы тенгимсе мени,
Тангынг атсын керти жанлагъа!

КЪУБУЛТАМА

Сюеме, къубулта сени,
Сенсиз кюнюм мудахды.
Кюнюм къарангыды мени,
Кёрсем а, ол чууакъды.

Аталгъан поллерим – санга,
Узатама жүрегимден.
Мен сүймекликге ийнанган,
Келгенме узакъ элимден.

* * *

Ханс болуп да босагъамда чыкъма,
Гюл болуп да арбазымда чакъма!
Бир кюнде да эшигими къакъма,
От болуп да жылытыргъа жанма!

Заманынгы керексиз къоратма,
Керексиз жерде сен ат ойнатма.
Жашауда мен кесимми къалгъанма?
Кюле-ойнай, алай жол алгъанма.

Жанымы берип, алай суюгенме,
Жюрегим эрип, алай кюйгенме.
Юйюме уа ышара келгенме,
Сёзюме уа къайда да иеме.

Тенгликни мен суюйюп жюрютеме,
Къолумдан келгенни да этеме.
Жарлыгъа болушургъа жетеме,
Жюрегимде игилик элтеме.

КЕЧ

Кеч, тийген эсем жанынга,
Кюй макъам эсем къанынга.

Менде болмагъанда тѣзюм,
Окъгъа ушап къалды сѣзюм.

Къыйнагъан эсе да сѣзюм,
Сендедиле эки кѣзюм.

Санга тийди атхан ташым,
Тынчаймады тели башым...

АЛГЫШ

Къарындашла, эгечле,
Насыплыла болугъуз!
Дунияда миллетле,
Барыгъыз да онгугъуз!

Алгъыш айта, тилейме
Уллу, Сыйлы Аллаҳдан,
Барыгъызгъа тежейме
Къутхарсын деп палаҳдан.

Тойларыбыз болсунла,
Барыгъызны сюеме,
Умутла да толсунла!
Андан алгъыш этеме.

Махтаулула болугъуз,
Бу жерде жашагъанла.
Ариу болсун жолугъуз,
Аллах жаратхан жанла!

Жарыкъ болсун кёлюгюз,
Муратлагъа жетигиз!
Къууанч болсун кюнюгюз,
Нюрюгюз бла кетигиз.

КЪАРЫНДАШЫМА

Аланнга

Антлы тенгим, ахшы тенгим,
Санга тие барыр женгим,
Сенсе учар къанатым.
Сени сайлап, жаратдым.

Адеп билген, эсли да,
Алайса сен кесинг да.
Къарындашым, билегим,
Жетсин санга тилегим.

Керек болса болушлукъ,
Этмезсе сен хомухлукъ.
Хар жерде да, къайда да
Насып къошдунг манга да.

Биргемесе сен мени –
Къууанчы жүрегими,
Къарындашым, Алан,
Сени кесимча билдим.

Алан десем, кёлюм тола,
Жолум ариу, жарыкъ бола,
Ёхтем сёзим тууады,
Жаным бийик учады.

Намыс берген къартлагъа,
Ушайса сен нартлагъа,
Акъыл къоша гитчеге,
Атынг чыкъды гиртчиге.

МИЛЛЕТГЕ САУГЪА

Түменланы Альбертге

Миллет атын айтдырған,
Къууанч тангла атдырған.
Уланладан бирисе,
Сабийликден тирисе.

Бизге къууанч келтирдинг,
Жигит болуп, къарыулу.
Таулу алгыш этдирдинг,
Сенден умут да – уллу.

Жюрегингде халкъынгы,
Атын бийик элтесе.
Ёмюрледе атынгы
Алтын харфлы этесе.

Ташы сыйлы элинги,
Чёбюн неден да суюдюнг.
Башын ёрге кётюрюп,
Бийиклеге миндирдинг.

Энтта кёп жылланы тур,
Халкъынгы къууандыра.
Насыплы жашау да къур,
Хорламланы да жарыта.

ЖАТХАН ЖЕРИНГ ЖУМУШАКЪ БОЛСУН

*Мурдарланы кьолларындан ажымлы жоюлгъан
хунерли къарындашыбыз Геккиланы Казбекге атайма.*

Таулу халкыны къара булут басханды
Таулу улан мурдар кьолдан ёлгенде.
Казбегибиз, жолунг нечик кысхады!
Бушуу этди халкынг, муну кёргенде.

Сен ажымлы жоюлгъан бир уланса,
Атанг, ананг – огъурлула, асылла,
Жюрекледен ариу жарыкъ кьойгъанса,
Сёзюнг, нюрюнг мында бизге кьалсынла.

Ышарыуунг кеталмайын бетингден,
Санга къарап, ёхтем болуп тургъанбыз.
Ачы кюннге бизни шагъат этдиле,
Биз ол кюнде ачы тирмен бургъанбыз.

Жарлы этди бушуу ата-анангы,
Жапсарыула жарап, жюрек эрирми?
Сени киби кёрюмдюлю болгъанны
Жашау сакълай, къарыу эте билirmi?

Бир бек эртте кетесе да чарслагъа,
Жатхан жеринг болсун нюрлю, жумушакъ,
Жер юсюнде асламдыла тасхала,
Жаннет чыпчыгъы этсин сени Аллах.

9 МАЙ

Ата журтну сакълар ючюн,
Хар ким аямады кючюн.
Кече да, кюн да кюрешди,
Адам адамгъа ийлешди.

Къан тегюлдю къазауатда,
Кими – жаяу, кими – атда,
Къыйынлыкъла кёрдю халкъым.
Уллу Хорлам – аны хакъы!

ЖАННЕТ АХЛУСУ БОЛ

Будайланы (Беппайланы) Азизагъа

Адамлыгъынг, халаллыгъынг эсибизде,
Кетдинг ашыгып, узакълагъа чарслагъа.
Ышарыуунг а кеталмайын бетингден,
Сюе эдинг бу дуняда жашаргъа.

Бу аман ауруу тийип сени жанынга,
Алып кетди замансызлай арабыздан.
Къайдан келди аман хапар арбазынга!?
Эллилеринг мудахдыла жаназынгда.

Бушуу этдик хапарынгы эшитгенде,
Къара булут басханчады кёгюбюзню.
Къалай болур жашау, анда уа, ёрледе?
Сындырдынг къайгылы кёлюбюзню.

Устаз болуп, билим берип сабийлеге,
Хар сабийни да кеси балангча кёрдюнг.
Эгеч да болдунг мында ишлегенлеге,
Ол ныхытлы жолладан сен таукел ётдюнг.

Сабийлеринге, туудукълагъа къууана,
Жашай эдинг хаух дуняда гюняхсыз.
Ариу сёзлеге сабий кибик алдана,
Бюгюн къолубуз, сёзюбюз да мадарсыз.

«Халал да, ариу Азизаны ашырдыкъ», –
Деп жияйдыла ол ишчи нёгерлеринг.
Ёлюп къалгъанынг бир-бирден жашырдыкъ,
Къайдадыла бизге насийхат сёзлеринг?

Осуютынгы айталмай кетдинг мындан,
Бир бек ийнандыкъ сау болуп къалырынга.
Кёремисе бу ачы кюнню сен аңдан?
Тынгылайбыз эшитиркча ауазынга.

Къуш кибик таукелсе сен,
Умутларынг толсунла.
Дуниянг болсун эсен,
Аманла кенг къалсынла.
Йа Аллах тилейме мен,
Лячинча жигит жашха
Ариу къадарны жаз сен,
Нёгерин берме бошха
Ырысхысын аяма сен.

Расул – сыйлы атды ол,
Аллах сакъласын сени.
Сюйгенингча болсун жол,
Учузлукъ болсун кери!
Лакъырданг болсун бери.

ЖАЛГЪАН ДУНИЯ

Кюз да келди, жарсыу сала жүрекге,
Жалан терек, жауун – умут юзюлдю.
Жалгъан дуния шагъатды кертиликке,
Тутуп турады кёлюнде кюзгюню.

Кюз арты береди мудах сагъышла,
Тюрсюнлю бояуларын кёрдю алам.
Кюйген жүрегимден чыгъа алгъышла,
Айтырыгъымы жазады эски къалам.

Мен алгъынча ашырмайма аланы –
Турна жыйын бирден къанат къагъады.
Сур ниетли, хатерсиз адамланы
Ниетлери кечеледен къарады.

Къыйынлыкъны бетин кёрюп тёзалгъан
Нечик игиди, жарыкъ да болалгъан!
Алай а жүрегин саулай от алгъан
Башхады ол – ауур сагъышлагъа батхан.

Замансыз агъара аны башы да,
Мудах, жукъусуз да этер къадары.
Алай а аны къайсы бир сагъышы да,
Жол нёгер бола, бири жокъ алдары.

Мени анга тырман этген сёзлерим,
Эсге тюшюп, мен жашырын жияйма.
Сакъламады, аямады ол кесин,
Тюшюмде аны тансыкълай къарайма.

Къадар мени къайтып-къайтып сынайды,
Суратында да бир мудах кёзлеринг.
Халаллыгъынг жүрегимде жашайды,
Къулагъымда – сени жарыкъ сёзлеринг.

* * *

Жарсыууму айтырга жокьду бир жан,
Анданды, эшта, кьайгыма жокьду чек.
Алгынча тап эшитилмейди азан,
Тюйюл жүрек да, алда кибик, чёрчек.

Кьайгыланы чачар амал излейме,
Хар неда кёрюнеди татыусуз.
Болган ишни, боллукьну да тиземе,
Хар бирине жер тапханча сатыусуз...

* * *

Ичген а бир кюн бир тохтар,
Гудучу тутмакьдан чыгар.
Жокь ёлгеннге уа бир мадар,
Ол Аллахдан келген кьадар...

ЖАШАУ

Ачы сёзюм ючюн кеч,
Тюйюл отдан башха ол.
Сагъыш этеме мен, кеч,
Кюйюп къалай къалды жол?!

Тюнгол, амалсызма мен,
Къайгъым, жарсыуум да бар.
Хакъ дуниягъа келген
Сынау, ачыу да табар.

Къайгъым – мени, сурама,
Ол керек тюйюл санга.
Санга жырым къуралмай,
Мудах чыгъама тангнга.

Акъылсызгъа тынгылап,
Сант этген кибикме мен.
Бирде, мени ангылап,
Сагъыш этдингми да сен?

«Тойдан тойгъа айлана,
Кюнюн бошха ётдюре.
Бош, керексиз жаншайды,
Къызыны, жашны кюлдюре...»

Угъай, алай тюйюлдю!
Нени да бар заманы:
Къууанч жарыкъ кюйлюдю,
Жарсыу – жашау амалы.

Бараса, узакъ кете,
Кесинг кёрюрсе, къайтып,
Жауну ыразы этмем,
Санга жүрегим къатып...

КЁЗБАУ

Кючлю, не бай адамлагда,
Кёзбау этебиз аяусуз.
Эс бурмайбыз амалсызга,
Онгуз – кьайда да кьарыусуз.

Эки кьоншу юйде – бушуу.
Байыракда – адам толу.
Берекетли – мында аш-суу,
Кырдык басмаз бери жолну.

Хайт дер кьолдан келген адам,
Бирси уа – кёп да кьарыусуз.
Алай кьадар этип алам,
Мудах жашайды, жарыусуз.

Адам да азды арбазда,
Жалан жангыз кьарындашы.
Киши кёрюнмей дууада,
Кьолай туююл салган ашы...

Сансыз болган бу жазыкыга
Бир бек кыйналды жүрегим.
Арбазда жарлылыкыга
Кьарап, анданды кюйгеним.

* * *

Узакъ кетип, не табама?
Къайгъым къайгъылай турса.
Узакъда не унутама,
Жолум кыланч бурулса?.

* * *

Шайыр Танзиля айтханча,
Азмы атды кьадар отха?
Доду улу сагъайтханча,
Ачыкълыгъым атды артха.
Алай болады ойласанг,
Керексизни да жокъласанг.

Сакинат сынап жазгъанча,
Бир кёп суннганма игиле.
Байзулланы сагъышындача,
Халкъны ыразы этерге
Сюйдюм да, жолну табалмай,
Барама, ойгъа таянмай.

ИГИЛИК

Игиликле излей адамгъа,
Ненча кере абындым мен?
Насып тилей келип анга,
Ненча кере ачыдым мен?

Кёкде жулдузлагъа къарай,
Умут жүрегими алды.
Алгъышла эте, жыр тагъа,
Муратым толмаймы къалды?

Кёкде учхан къанатлыла,
Сизге да суюдюм игилик.
Умут жолгъа къаратханда,
Керек болады тирилик.

ТЁЗДЮМ

Тёздюм, таш кибик неге да,
Алгынча туююлдю кёлюм.
Тартмайды энди кимге да,
Ыспассызды бююн ёлюм.

Шо нек тынгылайса, бир айт,
Бир сёз да айтмайын манга!?
Жашау кысхады. Артха кьайт!
Сабырлыгынг жетер анга.

Къарамым туююл алгынча,
Дуния тасхалыды, бил!
Адамлык керек, намазча,
Аны бузган – хатерсиз тил.

Чагыр жараймыды санга,
Унутдура кьайгыланы?
Дарман болдуму жанынга
Тели этген адамланы?

* * *

Сен – жан берген Аллах,
Кери болсун палах.
Насып бер бу жерге
Деп, къарайма ёрге.

Тынчлыкъ тилей Аңдан,
Дуния жаратхандан,
Элlege, аламгъа,
Хар бир тюз адамгъа.

Баш урама Санга,
Санга – жан дарманнга.
Аны берип бизге,
Эс къош эсибизге.

* * *

Балкъарымы сыйлы уланы,
Европада асладан туугъан,
Патчахлыгъынг – сыйлы къаламны
Палахланы ояргъа бургъан.
Адамлыгъынг бийикди сени,
Йота тенгли жокъ ишек анга,
Лакъырданга бурсам эсинги,
Ажайыпча кёрюне манга.
Насып жашау тилейме санга,
Ырахатлыкъ тежейме тангнга.

Мамыр жашау болсун кёргенинг,
Узакълада къалсын хар палах.
Таурухлагъа атынг киргени –
Ахшылыкъны биледи Аллах.
Лязим, керти адамыбыз сен,
Игилеге юлгю улан сен!
Поэтсе, керти поэтсе сен!

ЖАШ ЖЮРЕКНИ САГЪЫШЛАРЫ

Бусагъатдагъы малкъар адабиятны аулагъында кѣп жаш назмучула жангы лирика ауазлары бла, макъамлары бла окъуучуланы жүреклерин, эслерин бийлеп барадыла. Аллайланы санында Байтуугъанланы Исмаилны атын энчи чертирчады. Исмаилны чыгъармаларында жашау туудургъан соруула, жар-сыула, сезимле, наз му тизгинлеге шош бѣленип, жаш адамны суратлау оюмлауунда айтыладыла. Аны чыгъармаларында баш магъана миллет бла байламлы болумлагъа бериледи. Халкъны халкъ этген аны тилиди деген жорукъгъа Исмаил, суратлау эсин бойсундура, ана тилни сыфатын, кючюн, тарых магъанасын назму кепге сыйындыра жазады. Жюрегини тѣрюнде ана тилин багъалай билгенин, аны тамырларыны теренлигин «къая ауазлы», «кишилик ауазлы», «айдан, кюнден да толу тили» деген суратлау тенгleshдириуле бла баямлайды, ѳз тилде айтылгъан алгъышла къабыл болгъанларына ийнанады:

Сенде бешик жыр айтды анам,
Алгъыш этди да, жолум – сыйдам...

(«Ана тилим»)

Адамны жүрегинде жашлыкъ туудургъан сезимле да тѣредеча бийлейдиле назмучуну эсин. Бир жанлы, сансыз сюймекликни толкъунлары тунчукъдургъан лирика жигит, бирде ачыулана, бирде тѣзюмсюзлюгю ючюн кечгинлик тилей (Кеч, тийген эсем жанынга, // Кюй макъам эсем къанынга), суюгенине жол излейди. Жигитни ич дунясыны чюйрелиги, къайгъылылыгъы окъуучугъа ачыкъ болады. Болсада ол, кесин «жаралы сезимге» хорлатмай, жүрек мудахлыгъын жашырады:

Жанымы берип, алай суюгенме,
Жюрегим эрип, алай куюгенме.
Юйюме уа ышара келгенме,
Сѣзюме уа къайда да иеме.

(«Ханс болуп да босагъамда чыкъма...»)

Исмаилны назмулары сезим тюрсюнледен толудула. Сюймеклик бла байламлы жарыкъ умутлары философия магъаналы сагъышла бла алышынадыла («Аман бетли», «Кими – тууа, кими – ѳле...»), алада заманны шартлары ачыкъланадыла:

Суююп бересе сен жанны,
Аллах, суююп ал артха.
Ма бу гюняхлы заманда
Къойма сен аман атха...

Жашау сынауу аз болгъан жыйырмажыллыкъ назмучуну
жашау кертиликни черте билгени, терен оюмлауу окъуучуну
сагъышландырады, аны эсин сагъайтады. Заманны чюйрелиги,
тынгысызлыгъы адам улуну къайгъыртады, дуниягъа къара-
мын бютюн жютю этеди, инсан энчилигин баямлайды:

Талпыныуум ийлешмейди кёплеге,
Не къыйынды алгъа барсанг, ёрлеге,
Ушамасанг башхалагъа жыйында,
Сынау, эшта, алай келир, жыйыла.

(«Кимге да мен бирча иги болалсам...»)

Исмаилны назмулары окъуучуну жүрегинде тюрлю-тюр-
лю сезимлени туудурадыла, аны сагъышландырадыла, жангы
умутлагъа итиндиредиле. Суратлау чыгъармачылыкъны бий-
иклигине элтген жолла не заманда да къыланч болгъандыла.
Алай сёз устасы, табийгъат бла келген фахмусун айныта, къа-
ламын билей барса, ёрлеге жетериги баямды. Байтуугъанланы
Исмаилны жашауунда, чыгъармачылыкъ ишинде да ал атлам-
лары тиридиле, таукелдиле: ол болум а аны уллу жетишимлеге
ийнандырады.

САРБАШЛАНЫ Алёна,
*филология илмуланы доктору,
Къабарты-Малкъар илму араны Гуманитар
тинтиуле бардыргъан институтуну къарачай-малкъар
адабият бёлюмюню таматасы.*

ХАПАРЛА

ЗУЛИЙХАТНЫ КЪАЙГЪЫСЫ

Зулийхат кёпню кёрген, кёп кыйынлыкъны кётюрген къарт анады. Баш иеси Харун уруш аулакълада къыралыбыз ючюн жанын берген эди. Тёрт сабийи – бири биринден гитчеле. Кёчгюнчюлюкню да сынагъан ана, анда белин къаты кысып, кюндюз – чюгюндюр бахчада, кече быстыр тигип, къолдан бек уста эди. Быстыргъа жан салгъан деп аллайлагъа айта болурла. Кёчгюнчюлюкде кёрген кыйынлыкъны, учузлукъну чеги жокъ эди. Да Аллахха шукур болсун, тёрт сабийини жанлары саулай, туугъан жерибизге къайтып келди. Не медет, юйлери бек тозурап, ичинде адам жашарча туююл. Юч жашы бла жангыз кызы болушлукъ этедиле аналарына. Сабийлерин да гитчеликден кесича ишлерге юйретгенди. Да Зулийхат къолларын бошлап къоймады. Кимим келип болушсун деп да айтмады. Сабийлери бла желим топуракъгъа салам кшошуп, суу къуюп, малтап, салам кирпичле этдиле, аланы къургъакъсытып, арбазгъа жыйдыла. Эр кишиле сейирге къарай эдиле аналары бла ол сабийлени ишлегенлерине. Зулийхат, оноу этип, къалай къаларгъа керек боллугъун юйретип, эки отоулу юйню жангыздан къаладыла, башын жапдыла. Кызы Марзият бла сары топуракъ бла кечеден тангнга юйню ичин сюртдюле. Кюз артына, сууукъла тюшгюнчю, юйге кёчдюле.

Жашчыкъланы аскерге чакъыра башладыла. Юч жашы да айыпсыз къуллукъ этип къайтхандыла. Энди ананы мураты жашланы окъутургъа, юйдегили этергеди. Жангыз кызына уа, Аллах буюрса, бир тап жерге тюшсун деп тилейди. «Анам, окъургъа барсам, юйде ишлеген адамыбыз жокъ, сен бюгюннге дери кечиндирдинг, энди мен колхозда къой кшошха барайым. Мени гитчелерим билим алсынла», – деди уллу жашы Ахмат анасына. «Ой, ананг сенден алгъа ёллюк, не этериксе, аталыкъ да, къарындашлыкъ да эт», – дегенни айтып, мудах болуп, кёз жашларын букъдурду. Экинчи жашы Алий, школну бошап, Пятигорскда университетни медицина бёлюмюне киреди. Ючюнчю жашы Махмут да Нальчикде университетни зоотехния бёлюмюне киреди. Жангыз эгешчиклери кийим тигерге юйретген училищени бошап къайтады. Элде ательде ишге кирип, ол тикген кийимлени ыразы болуп, жүрекден ыспас эте, къолларынгы хайырын кёр деп киедиле. Тынч туююл эди студентле

окъутхан: фатаргъа ахча төлерге керек, юслеринебашларына кийим алыргъа керек, ашазыкъ алыргъа керек. Къарачачы Зулийхатны чыммакъ болгъанды. Бети жыйырылып, тырмытырмы болуп, ол ариу сыфаты тозурагъанды. Ахмат колхозда иги ишлеп, кёп саугъагъа тийишли болгъанды. Ариу жашды, сабыр акъыллы, анасыны кёлюн сакълагъан. Атанга не бек ушайса деп, анасы Харунну тансыкълайды, Ахматха жашыртын къарап. Къызла кёбюсю Ахматны жаратхан хапары барды, алай аны жүреги уа Лейлагъа байланыпды. Кечекюн да эсинден кетмей, кючкъарыу берген Ахматха ишинде да, жашауунда да. Марзиятха да келечиле келе башладыла. Зулийхат къызын къатына олтуртуп, былай айтды: «Къызым, къыйналып ёсдюгюз, ач да, жаланнгач да болдугъуз, шукур Аллахха, энди заманынг келгенди тыш юйюне чыгъаргъа. Кесинг кёресе, мен да къарыусуз болгъанма. Мени ыразы этсенг, мен ёлгюнчю жашауунгу къура». «Да анам, Ахмат не десе, аны оноууна къарарма», – деп, Марзият тышына чыгып кетди. Къалайалай этселе да, аты иги бла айтылгъан, иги тукъумдан чыкъгъан Азрет-Алийни тилеген жашларыны ичинде тийишли кёрдю Ахмат.

Жаз башыны биринчи айына сёз тохташдырдыла. Анасы да жашы айтханын къабыл кёрдю. Алий да окъуп бошап, аны бла тохтап къалмай, анасына андан ары билимин кётюрюрге, Москвагъа аспирантурагъа кирирге умут этгенин билдирди. Анасы уа: «Балам, окъугъанынг болмадымы? Сени узакъгъа ийип, къалай турайым?» – деп жилиамсырады. Анасын къучакълай: «Анам, Аллахны къолундабыз. Жарсыма, къарапкъарагъынчы окъуп бошап къайтырма» – деп, анасын жапсарды. Махмут, окъууун айырмалы бошап, туугъан элинде колхозда тамата зоотехник болуп ишлеп башлады. Къарт болгъан аналары сабийлерине къарай, жүреги ёхтем бола: «Ой, жарлы атагъыз сизни бусагъатда кёрсе, къалай ёхтемленир эди», – дей, ичинден терен сагъышха кетеди. Марзиятха сёз тохташтыргъан кюн жетди. Арбазда къарындашла шапалагъа оноу эте, төгерекегешаха къарайдыла. Марзият а нек эсе да бир мудах кёрюнеди. Нёгер къызы Халимат: «Не болгъанды? Нек мудахса?» – деп, тынгысыз болады. «Ах кюнюм, Халимат, къарт анамы къоюп барама. Къарындашларым болмагъан жерде къалай турурма?» – деп жилиады. «Кет, тели болма! Аллах къызны тыш юйюне буюргъанды, барлыкъ юйюнг тынч адамладыла.

Азрет-Алийча жаш а алай кёп туююлду», – деп жапсарады. Уллу той да этдиле, кёолунда болгъан ырысхысын Зулийхат да къызгъанмады. Кёп да турмай Ахматха да жанындан бек суйген Лейланы юйге келтирди. Кёп къыйынлыкъ кёрген Зулийхат: «Энди бу экиси юйдегили болсала, мен борчумдан къутулур эдим, – дей кесине, – не этейим, окъутуп билим алдырыгъа кюрешдим, Ахматым къалды окъуусуз», – деп жарсыйды...

ЁКСЮЗНЮ КЮНЮ – АРТА

«Ёксюзню кюню – арта» деп эрттегиледе сёз барды. Мен ол сёзлени кертичилигине шагъатма.

Малика, татарлы къызчыкъ, Нальчикде медучилищеде окъуй, жашауунда кёп ариу муратла эте, общежитияда жашайды. Жаз башыны ариу кюнлерини биринде эки нёгер къызы бла бирге окъуудан чыгып, нёгер къызладан бири былай айтды: «Келигиз, къызла, паркъда бир кесекчик айланайыкъ». Тёгерекни ариулугъу жюрегинги ёрге кётюре, ойнайкюле, кёп айланып солургъа шинтиклени бирине олтурдула. Эки жаш алайгъа келип: «Къызла, арыгъанмы этгенсиз? Сизни бла бирге олтурургъа боллукъмуду?» – деп, жаныбызгъа олтурдула. «Келигиз, танышайыкъ», – деп, жашладан бири кёолун узатып, – мени атым Муратды, бу а Элдарды», – деди. Ол кюнден башлап Элдар Маликагъа бирда онг бермейди. Бир кёргенлей жаратханма, ёлеме. Бир кюн кёрмей къалсам дей, Маликаны башын тели этеди. Не медет, къызыны жюреги тартмайды. «Айланма, керек туююлсе», – деп кюрешеди. Элдар а эшитирге да, ангыларгъа да суймейди. Алай унамай тургъанлай, кёп да бармай, общежитиягъа келип: «Бир айтырыгъым барды, бери чыкъсанг эди», – деп, туюбюнде сакълайды. Малика нёгер къызы бла туюшуп келди да: «Не этесе? Не керекди?» – деп сорду. Элдарны нёгери Мурат – сёзге уста, аман акъыллы: «Келигиз, рестораннга сизни олтурургъа чакъыра келгенбиз. Келсегиз, бек ыразы этериксиз», – дейди. Къалай этди эсе да, ауузун байлады. Охо да, кюндюз, Аллах айтса, быланы не хаталары жетер деген акъылда Муратны машинасына олтурдула. Кертиди, бек омакъ рестораннга элтип, эрикгенибизни кетерип, арта сизни алып кетген жерибизге элтейик деп алдатып, Элдарлагъа элге къачырып баргъанларын ангылап, хахай этди, жияды. «Жангыз анам унарыкъ туююлду, кесим да

суюмейме. Аллах ючюн, артха къайтарыгъыз!» – деп, жетер жерлерине жетгенде, машинадан тюшерге унамай кёп турду. Элдарны анасы Салимат келип: «Тюш, къор болайым, мени хатерими эт, туугъан анангдан аман болмам», – деп, къолундан тутуп, къучакълап, юйге кийирди. Окъургъа да барырса, бошарса деген эдиле. Да Аллах алаймы буюргъан болур эди. Огъесе кесими акъылсызлыгъымданмы къалдым, Элдарны анасына бойсундум. Маликаны анасы уа ыразы болмагъан эди. «Къызым, санга келлик кюнню кёрюрге, менден узакъгъа кетгенсе, хайт де», – деп, жиямукълары бетин жууа кетген эди.

Алай бла, Маликаны тыш юйюнде жашауу къайын анасыны тырманы бла башланды. Бюсюремейди. «Аны алайгъа салмадың! Муну былайдан алмадың! Къолсуз!» – дей, кюн сайын жилятады. Окъургъа да иймедиле. Элдаргъа жарсыуларын айтса, анам айтханны эт, ол терс айтырыкъ туююдю деп къояды. Не этерик эди? Тёзерге кюрешеди. Бир жылдан къызчыкъ да тууду. Атына да Асият атадыла. Къызчыкъ туугъандан сора, анасыны бла Маликаны ортасында Элдарны башы тели бола, ичерге тюзелди. Алгъа, ичген этгенликге, сёз къозгъамаучу эди. Алай бла Асиятха жыл болургъа, жашчыкъ да тууду – Асланчыкъ. Эки сабий да – бири биринден гитчечикле. Юйде жумушла кёп болдула. Жетишалмайды, къыйналады. Кече жукъусу жокъ, кюн тынчлыгъы жокъ Маликаны. Кюндюз таянып жукълайым десе, не ёлор жукъусу этгенсе деп, тырман эте, жокъ эди онгу. Элдар да артданартха ичмеген кюню жокъ. Бир жерде да ишлемейди. Къол кётюре да башлагъанды. Маликаны сыфаты адам танымазча болгъанды. Ауанасы къалгъанды асыры арыкъдан. Тийреде Салиматха налат береди, ол иги келинчикге аллай бир къыйынлыкъ бергени ючюн.

Нек эсе да санлары тюшюп, олтурса, ёрге къобалмайды Малика. Жашчыгъына юч ай болады. Ёшюн сала, ичи кюе, аллай сагъышла келедиле башына: мен ёлюп къалсам, была къалай болурла, не кюн келир бу ёксюзлеге? Ой Аллах, мени акъылыма не аман затла келедиле дей, анасыны айтханын эсине тюшюре жиляйды, анам айтханлай болдум. Не кёп къыйналгъан эсе да, анасыны жүрегин сакълай, инжилгенин анасына билдирмегенди. Бир эрттенликде төшекден къобама деди, болалмады. Санлары кюедибишеди. Эсин ташлайды. Арт кезиуде Элдар юйге да келмейди. Къатында адам жокъ, сабийле жиляп, бууала къата, къайын анасы кирип келип, жукълап тургъан сунуп, не жукълайса деп тий-

се – от жалын. Докторну чакъырдыла. «Бу тиширыгучукъгъа быллай бир не къыйынлыкъ жетгенди, – деп, доктор башын арыбери чайкъай, – мынга мен зат эталлыкъ туююлме, муну жюреги тохтай турады», – деп, укол да этерге кюрешди, болушалмады. Жашлай жарыкъ дуниясын алышды...

Къызыны ёлгенинден хапары да болмай, жюрегине тышген болур эди деп келген ана сабийинден бошагъанын кёрюп, эсин ташлап, арбаз ортасында ауду. Дууада сюелип тургъан эр кишиле чабып, бетине суу къуюп, кючден аяздырдыла. «Оу кюнюм къургъан, жангыз балам, не болуп къалды санга?!» – деп, кеси кесин туююп жияйды. Сабийлерин алып кетерге мурат этди, берирге унамадыла. Къалай жашагъанын, не кюн келип ёлгенин артда эшитди жангыз къызыны. Жюрегине жюрек ауруу тийип, Маликадан сора кёп бармагъанлай, дуниясын алышды.

Эрттегилиледен келген нарт сёз: «Атадан ёксюз къалгъан – бир ёксюз, анадан ёксюз – эки ёксюз». Салимат кесим ёсдюрлюкме деп, атасы да сауду, къыралгъа берирге унамай, хорлады сабийлени. Къарт аналарына къысылып ёседиле ёксюзле. Бек къаты тутхан эди. Бирси сабийлеча ойнаргъа онглары болмагъанды, ач да, жаланнгач да болгъандыла.

Билмейме анданмы огъесе Аллах кеслерине акъыл бергенденми эди, экиси да адепли, намыслы сабийле болуп, школда махтау бла атларын айтдырып окъудула. Элдар а анасын да, сабийлерин да атып, ишлерге кетеме деп кетип, бир кесек заманны келекете да турду, арт кезиуде иги кесек заман болады келмегенли. Шахарда алайда ичип кёрген эдик, былайда аууп тура эди деген хапарла чыгъа да турдула. Сабийле да школну бошадыла. Аслан университетни юрист факультетине кирди. Асиятны уа къарт анасы окъургъа иерге унамады. Элде бек ариу къызчыкълардан бири эди: субай санлы, ариу сёзлю, къолу хар неге да жарашхан, кёп жашны кёзю къарагъан. Школну бошагъанлай, келечиле келедиле къарт анасына, Асиятны тилей. Ол а къатына да къоймайды. «Эрттеди, сабийди», – дейди. Ара сахардан къонакъгъа къоншуларына Аскер келеди да, Асиятны кергенлей, жаны ичине кирип къалады. Суу алыргъа Асият суу боюнуна барса, сылтау бла Аскер да чыгъады. Болушайым деп, танышыргъа излейди. Асиятны да жюрегине тынгысызлыкъ киргенди. Алай эте, экиси да бир бирни суюдюле. Къарт анасы не кёп аякъ тиреди эсе да, Аскерге къачып кетеди. Аскерни атасы да, анасы да, эгешчиги Алина да бек къууанадыла. Уллу той да этедиле, Асиятны намысын кёкге

кётюрдюле. Насыбы тутхан сабийди дей эдиле тышындан къарагъанла Асиятха.

Аслан да окъууну бошап, ишге киреди. Ишлегени хакъы кёп туюл эсе да, къарт анасына бла эгешчигине ахчачыкъ ычхындыргъа кюрешеди. Къарт ана къарыусуз болгъанды. Кёп бармай Асланнга да келинчик келтирдиле: кеси бла бирге окъугъан Залинаны. Аслан да, Асият да насыплыдыла. Сабий заманда ёксюзлюк сынап, кёп къыйынлыкъ кёрдюле эселе да, артдан насыплары тутханладан болдула. Аллахны ахшылыгъындан, Асиятны эки жашчыгъы бла бир къызчыгъы, Асланны уа эки жашчыгъы ёседиле алларында. Жашаулары – ким да сукъланырча, алгъышда айтылырча, бек иги.

ЖЮРЕК ЖАРАЛА

Мен хапарын айтырыкъ юйюр тау элде бир бирге билеклик этген къоншула бир юйча жашагъан юйдю.

Совет власть кирген жылла. Ташдан жонулуп, башы къошун бла жабылып ишленген беш отоулу юй ол кезиуледе бек уллу къолайы болагъанны белгиси эди. Колхозла, совхозла къурала, элдеде иш кёп эди. Ахмат ишден къоркъмагъан, къарыулу адам эди. Тутхан ишин жетишимли толтура, колхозну аягъы юсюне салыуда бек уллу себеплик этген жашларыбызданды. Насыплы эди аны юйюрю – юй бийчеси Ханифа бла ол төрт жаш бла бир къыз ёсдюре эдиле. Ахмат фермада ийнеклени саугъан да, кютген да эте, сабийлерине къууана, аланы аягъы юсюне салыргъа кюрешгенди.

Элде намысы жүрюген, ариу тилли Ханифа баш иесине билеклик эте, экиси да бир бирни ангылап жашагъандыла. Сабийлерин да, уллугъа намыс берирге, алларына тюшген ишден къачмазгъа юйретгенди. Элде юлгюге айтылгъан юйюр эдиле ала.

Жылла да ётедиле, сабийле да ёседиле. Назир бла Тахир аталары Ахматха болушлукъ эте башлагъандыла. Ючюнчю жашлары Хамзат билимни жолун сайлап, шахарда устазгъа окъургъа кетеди. Жангыз къызлары Сафият ариу санлы, сабыр акъыллы, жыл санына кёре болмай, неге да къолу жарашхан къызчыкъды, анасына болушлукъ этеди. Сабийлени эм гитчеси Харун а уллу санлы, бёкемли жашчыкъды, юйюрню ийнагъы.

Ханифа Харун кѳобар заманнга, айраннга сютно башчыгъындан кѳошуп, бушто этер эди нартюх гыржындан. Бир кюн эрттенликде анасы жашыны сюйген ашын этип:

– Кѳоп, жашым, – дегенни айтып, юйден тышына суу алыргѳа чыгѳады.

Кѳапхакѳ башындан а кѳарындашы:

– Эгечим, Ханифа, ий маржа, жашладан кѳайсы юйде эсе да, ийнекле бла бузоула бирге кѳошулуп, тѳш артына кетгендиле. Чабып, бузоуланы аналарындан айырып, бери юйге сюрсюн», – деп кѳычырды.

Юйге кирип, Харунну ашдан бѳлюп:

– Чап, кѳарындашым бузоуланы тѳш артында ийнекледен айырып, бери тюшюр деп тилейди, – деди Ханифа.

Харун терк окѳуна чабып кетди. Жарлы ана билмей эди сабийин ахыр жолгѳа ашыргѳанын...

Тѳшге тик ѳрге чабып чыгѳама деп, талагѳы ѳрге кѳобуп, жашчыкѳ жыгѳылып ѳлюп кѳалды. Кѳара кюн келди быланы ариу юйлерине. Ханифа кѳара кесеу болду. Жарыкѳ, кюлеойнай туруучу ариу юйюр мудахды. Ханифаны, сѳлеше тургѳанлай, кѳз жашлары тѳгюлюп барады. Ажым этеди: «Оу мени аузум кѳурусун! Ашаргѳа да кѳоймай, сабийими кѳапдым». Кеси кесини этин ашайды. Да не бек кеси кесин ѳлтюрсе да, жокѳду этер амалы. «Заман керекди жүрек жараны сау этерге», – дейдиле. Ахмат да, Ханифа да тюрленгендиле, тозурагѳандыла.

Жашау а барады. Заман ѳтеди. Атаны бла ананы жүрек жаралары бир кесек сынтыл болгѳанды. Назирни, Тахирни да юйдегили этер заманлары жетгенди. Кѳараларын тешип, саулагѳа жашау этерге керекди дегенни айтып, экисини да бир кюн тойларын этерге оноу этдиле. Назирге кѳоншу элден, Тахирге уа кеси эллеринден сѳз тохташдырдыла.

Кюз артында тирлик да жыйылып, малла да жайлыкѳдан юйге тюшер заман жетеди. Хамзат, окѳууун бошاپ, тау эллени биринде устаз болуп ишлейди. Кесин да, жагѳалашып, бир адам хорлаялмайды. Аны аллайлыкѳын билип:

– Сени гѳежеф болгѳанынгы эшитгенбиз, кѳарыуунгу сынап, бизни нѳгерибиз Азрет бла жагѳалашып, аны хорласанг, чынтты гѳежефсе, – дейдиле.

– Угѳай демейме. Чакѳырыгѳыз нѳгеригизни, – дейди Хамзат.

Кѳонакѳлыкѳда тургѳан жаш Азрет бла жагѳалашыргѳа чыгѳады. Тутуша кетип, Азрет Хамзатны жерге ургѳанда,

ол ёрге туралмай кёп турду, сора кючден къобуп, жашагъан фатарына кетди.

Эжинчи кюн эрттенликде къыйналып къопду. Ишине те-биреди. Алай, не медет, солууу къыйнайды. «Солууум былай нек къыйнайды? Не болду манга? – дей, атасынанасын, суйген къызы Суюдюмню кёз аллына келтиреди. – Мени былай къарыусуз болгъанымы билселе, не дерле? Къалай да этип, таудан аууп, элге кетерге керекме, мындан аман болгъунчу», – деп, жолгъа чыкъгъан эди.

Къаллай бир келди эсе да, къыйналып ата юйюне жетди. Мында бир мадар табыллыкъ суна эди жюреги. Билмей эдиле, иегилери сынып, ёпкесине кирип, ирин эте тургъанын. Тёшекке тюшеди.

– Атам, анам, тап туююдю мени халым, мени ыразы этсегиз, мен да аланы къууанчларын кёрюрге суюме. Назирге бла Тахирге сёз тохташдыргъан кюнден алгъаракъ келин келтиригиз да къоюгъуз, – деп тиледи.

Хамзатны ыразы этдиле. Келтирдиле келинлени. Ханифаны кёзюне зат да кёрюнмейди. Къайгъысы кёпдю. Эки келин да шапалыкъ эте айланадыла. Сафиятха эгечлик этерле. Ханифа кеси кесине:

«Аллах... Былагъа да къууаналмадым, – дей, Хамзатны къатындан кетмей, кёз жашларын жашыртын сюрте, къолларын сылай, бир тюрю мадар эталмагъанына ичинден кюеди. – Аллах, болуш, бир мадар эт!» – деп, тилек эте олтурады. Эрттенликде Хамзат:

– Анам, Суюдюмню чакъырсанг а, – деп, уяла, тиледи.

– Бусагъат чакъырайым, балам, ауруунгу аллыкъ ананг, – деп, чыгып, Сафиятха: – Суюдюмню чакъырып кел, – деди.

Кёп да турмай Суюдюм жанындан бек суйген Хамзатны босагъасындан атлады. Ханифа:

– Келчи, къор болайым, былайда бир кесекчик олтур, – деп, экисин бирге къоюп, эшикке чыкъды.

Билмейме не деген болур эди, не айтхан болур эди жаш, Суюдюм мудах болуп чыкъды, кёлю тола, юйюне кетди. Хамзат а кюедибишеди, сант этеди. «Оу анам, мындан да бошап къалама!» – дей, жарлы ананы ичин сууукъ къалтырауукъ алгъанды.

Битеу юйдегиле, аны тегерегинде олтуруп, бушуулудула. Ингирге жарыгъан кибик этип, барысына да кезиукезиу къарай, тансыгъын ала болур эди: «Жатыгъыз, тынчайыгъыз, мен игиме, жарсымагъыз», – деди Хамзат.

Танг белги бере уа, жан берди. Энтта бир кыйынлыкъ.
Кыйынлыкъны бергенча, тюзюмлюк да бере болур уллу
Аллах...

*Мени атам, ёлюрюмю билип,
Къабыр къангала хазырлайды.
Къарындашым Назир,
Жашарымы суюп,
Жан дарманла излейди,
Жангыз эгечим Сафият
Башын кёпюр къулакъгъа уруп жияйды...*

Кёп да бармай бизни кыралгъа фашист Германия
чабыууллукъ этеди. Уллу Ата журт уруш башланады. Ах-
матны бла Ханифаны жашлары Назир урушну биринчи
кюнлеринде къазауатха кетеди. Тахирни уа кыйры кет-
генинден, не сауундан, не шауундан хапары да болмайды.
Сабийи да болмагъанды, атын айтдырырча.

Сюргюнню да кёрдю ююр. Анда да кёп кыйынлыкъ,
ачлыкъжаланганчылыкъ да сынады. Назирни юй бийчеси
бла сабийчиклери Ахмат бла Ханифаны биргелеринедиле.
Къартланы атмадыла, бирге сакъладыла Назирни.

Сафият да кёчюп баргъан жылларында бир ингушлу
жаш бла ююр кыурады. Атасындананасындан узакъ бол-
май, алагъа да болушлукъ эте, жашайды...

НАСЫПЛАРЫ КЪАЧХАН АДАМЛА

Кёчгюнчюлюкден кыйайтып келип, Жюнюс бла юй бий-
чеси Сакинат, сегиз сабийни аталары бла аналары, туугъан
эллеринде жангы журт салдыла. Жюнюс колхозда кыйчу
болду, Сакинат а юйде сабийлеге кыарайды. Аны саулугъу
жокъду, кыарыусузду, ол себепден тамата кызы Лейла,
жыл саны жетмесе да, кёлу юйде жумушха жараша, ана-
сына болушады.

Лейла суюдюмлю, узун арыкъ кыызчыкъды, жыл са-
нындан уллуракъ кёрюнеди. Эгечлерине бла кыарындаш-
чыкъларына кыарар ючюн, школда алтынчы классдан ары
окъумай, чыгып кыалады. Анасыны уа: «Мени амалтын
жарты жолда кыалды Лейла», – деп, жүреги кыйыналады.

Заман да оза, сабийле да ёсе, Лейла жетген кыыз болады.
Жержерден келечиле келе башлайдыла. Элде узакъ жаша-

магъан Кереметланы жашлары Ахмат да ийгенди келечиле. Алай Жюнюс бла Сакинат: «Угъай, алыкъа сабийди, тыш юйюнде жашаялмаз», – дейдиле. Ахмат а бирда тынчлыкъ бермейди Лейлагъа. Ызындан болуп, башын тели этгенди.

«Лейла, сенсиз кюнюм къарангыды. Экибиз бир юйюр къурасакъ, мен санга бир тюрюк къыйынлыкъ сынатмам. Жангыз эгечим, анам, юч къарындашым санга болушлукъ этерикдиле. Анам кеси къызындан башха кёрлюк туююдю. Кесим а, кесинг билесе къолдан не жаны бла да уста болгъанымы, атангаананга да болушурма», – дейди.

Лейла не этерге билмейди. Тилегенледен Ахматны жаратады: сыфатын, санын да, этимлилизин да. Анасы бла атасы уа: «Анга барма ансы, кимге да бар. Аны ол огъурсуз къоншуларын тарыкъдырып жашагъан анасы кишиге тынчлыкъ берлик туююдю», – дейдиле. Юйдегиле не деселе да Ахматны юсюнден, Лейланы эшитириги келмейди. «Ала манга къалай аман болурла, айтханларын этип турсам?» – деп, кёлуне алай келеди.

Кюз артында элде иш кёп болады. Мал аш хазырлай, элчиле къазауат чалгъы чаладыла, дырын жыядыла, бахчада картоф къазадыла. Ахматлары келин келтирирге хазырланадыла деген хапар жюрюйдю.

Ахмат бла Лейла ингирде тюбеширге айтхан эдиле. Нек эсе да Лейла айтхан заманына келмей, Ахмат тынгысыз болуп: «Юйлеринде билип, тыйыпмы къойгъан болурла?» – деп тургъанлай, Лейла шошчукъ келип, атаанасы ыразы болмагъанларын айтды.

– Лейла, сен кесинг не айтаса? Къачырып кетсем, алай этип турмазла, къайтышырла. Нёгерлерим бла келгенме, – деди Ахмат.

Олсагъат къайдан эсе да чыкъгъан жашла агуман болуп сюелген къызны сермеп, машинагъа олтуртдула...

Адетге кёре, Ахматны атасы: «Къызыгъыз биздеди», – деп, Жюнюслагъа адам ийди. Аны эшитгенинде, Сакинат эсин ташлады. Жууукълары жыйылып:

– Этме былай, Аллах алай буюргъан болур, – деп жапсарадыла.

Ким не айтса да, тынгыламай, ичи кюйюп жияйды. «Атасы не айтыр?» – деген сагъыш башын алып, сытылады.

Хапарны эшитип, Жюнюс да къошдан юйге тюшеди.

Жарашуулукъ алыргъа Кереметлары адамла иедиле. Лейланы атасыанасы уа келгенлени босагъадан да къоймадыла.

– Биз харам этдик кызыбызны, энди ол жумуш бла бери келип кюрешмегиз, – дейди Жюнюс.

Келинни юйдегилери жарашыулукъ алмагъанларын билгенде:

– Жашыбызны былай ыспассыз нек этдиле?! – деп, Ахматны анасы Рахиматны бла эгечи Асиятны ауузлары от чагъады.

Биринчи кюнден окъуна жаш юйюрню жашаулары ма аллай къаугъа бла башланады. Ахмат да ол къадар суймеклиги къайры кетди эсе да, тырман этип болмаса, сөлешмейди. Къайын анасы бла къайын кызы уа ашагъан гыржынын жиямукъ бла ашатадыла. «Тёзейим, энди артха къайтсам, ушамаз», – деп, Лейля тёзерге кюрешеди.

Бир жылдан жаш юйюрге кыызчыкъ да тууду. Алай ол да жумушаталмады ата юйюндегилени, къайынланы да жүреклерин. Лейляны Ахмат бла жашауу ахырда адам төзалмазча халгъа кетгенди. Ол жокъ, бу жокъ, сөз кьозгъап, кьол кётюре да башлады.

Энди Лейланы танырыкъ туююлсе. Жарыкъ, ойнаргъа суйген кыыз мудахды, ийнеден ётерик болгъанды. Сабийчиги да къууандырмайды. Ичи асыры куюгенден: «Неге керек эди бу да манга?» – дейди. Бирде: «Ах кюнюм, нечикле сөлеше турама!», – дей, тобагъа къайтады.

Тёзюмю тауусулуп, не этерге билмей, бир кюн анасыны эгечи Захиратха барды.

– Жашауум къуругъанды, болалмайма, – деп жияды анга.

Захират а:

– Не къара кюн келгенди сени былай жиятханлагъа?! – деп, биргесине алып, Лейляны анасына элтип барды.

Анасы уа:

– Аладан жаратылгъан сабий бизге керекмейди, ансыз келеме дей эсенг, кел юйге, – деп тохтады.

Къайын юйюнде да, кеси юйюнде да жашауу болмазлыгъын ангылап, жети ай болгъан кыызчыгъын кьоюп, Лейля къайын юйюнден чыгып кетди.

Кечекюн да жияй, сабийине эрий жашайды. Кыызчыгъы Танзиля эсличик болуп, сөлешип башлагъанлай, Рахимат бла кызы Лейланы аманлап тебиредиле. Алай бла Лейля жашыртын сабийчигини къатына барып, сөлешейим, кьоюнума алайым десе, кыызчыкъ кычырыкъ этип къача эди.

Алай эте, жылла ётдюле. Лейла да тыш юйюне чыкъды. Анда эки къызчыкъ бла жашчыкъ да туудула. Алай, жарсыугъа, баш иеси кёп да турмай ауушду. Лейла уа ёксюз сабийлени сакълап къалды. Ахмат да юйдегили болуп, анга жашчыкъ бла къызчыкъ туудула.

Танзиля уа уллу къызчыкъ болгъанды. Алай анасын излеген да этмейди. Жарсыугъа, ыннасы Рахимат, аны ызындан кёп да бармай ата эгечи Асият да дунияларын алышадыла. Энди Танзиля ёге анасына керек туюлду. Анча жылны ичинде тынчаялмагъан Лейла, аны юйюне элтип, юйюрсюндюрге кюрешсе да, гырнау киштик кибик, къызчыкъ анга жууушалмады, келишалмады.

Оналты жылы толгъанлай, Танзиля къоншу элде кесинден кёпге тамата бир жашха эрге барады. Аны юч сабийи да болады. Алай жүрек къайгъысы эримейди. «Менден жарлы болурму? Къалай жашайса? Ачмыса, жаланнгачмыса деп, эшигимден не атам, не анам кирмеген?» – деп, тарыгъуларын айтып, жияйды ол.

АМИНАТНЫ КЪАДАРЫ

Къыралыбыз аягъы юсюне бола, кюнденкюннге жашау мамырлы, берекетли бола барады. Жюрегибиз кётюрюле, тамблагъы кюннге къууана жашай башладыкъ.

Алай, не медет, мамырлы жашауну Уллу Ата журт уруш ойду. Мусабий юйдегили болгъанлы кёп болмай эди. Юй бийчеси Аминат бла кёп умутлары жарты жолда къалдыла. Мусабий урушха биринчи кетгенлени арасына тюшдю. Атаана жылыу билмей, гитчелей къалгъан Аминат энтта кесинлей къалды.

Мусабий фронтха кетгенли, эки кере письмо ийгенди. Аз да бош заманчыкъ тапханлай, Аминат эки письмону да къайтарып окъуй, жүрегин ала бла жапсарады.

Жашау элде къыйын болду. Эр киши ишни да тиши-рыулагъа этерге тюшдю. Элни саулай мудахлыкъ басханды. Ышарып адам кёрлюк туюлсе. Быйыл къыш да бирси жылладан сууукъду. Элде уллу-гитче да бек жунчуйдула.

Фронтдан элге бушуулу къагъытла да келе башладыла. Энди Аминат кюнлерин ахы кете ётдюреди, ачы хапар эшитмеги эдим дей. Къалай-алай болса да, эл жаз башына чыкъды. Мусабийге да жашчыкъ тууду. «Шо, ийсагъан, бусагъатда муну кёрсе эди», – дей, Аминат ичинден ахтына-

ды. Къоншула жашчыкъны кёре киредиле. «Астооо, не бек ушайды атасына!» – дейдиле, алгыш эте. Къурлай келмей-ик деп, тапханчыкъларын алып келедиле.

Келимат, Аминатны анасыны эгечи, терктерк келип, болушургъа кюрешеди. «Жарлы эгечим сау болса эди, къу-уаныр эди туудукъчугъуна», – дей эди, кёлү тола. Къайгъылы ёте барады заман. Азретчикни ач этмейме деп, Аминат саулай къарыуункючюн салып, кечекюн демей ишлейди. Юч ай болду Мусабийден хапар болмагъанлы уа. Не этерге билмей, Аминат армауду. Сабийчигине ёшюн сала, сагъышха кетип: «Ах кюнюм, Аллах, сен сакъла мени акъылыма келген аман затладан», – дейди.

Аш этерге заты болмагъанлай къалгъанда, къыйналып тургъанын эслеп, Жансурат челек бла картоф келтирди. «Менден къайтмаса да, Аллахдан къайтсын»...

Кюз арты болду. Энди Азретчик да сюркеле башлагъанды. Анасыны кёз жарыгъы. «Бу болмаса, мен не этер эдим?» – дей, кёл эте жашайды. Анасыны эгечи Келиматны баш иеси Хамит, къышда къыйналмазча, отунун да келтирди. Ноябрь айны ал кюнлери бушуу хапар келтирлигин билмей эди Аминат. Жукълап тургъан жашчыгъындан кёз алмай, терен сагъышха кетип тургъанлай, эшикни суху къакъдыла. «Оу кюнюм, мен жарлы, не хапар бла келген болурла?» – деп, борбайлары къырккыла, эшикни ачды да, сын къатып къалды. Ангылагъан эди келгенни бет сыфатындан бушуу хапар бла келгенин. «Ах кюнюм, ёксюзню кюню – артда деп бош айтадыла. Мени кюнюм къарангы болду», – деп жиялайды.

Жылла ётдюле... Къыркъ төртюнчю жылны жаз башы. Энтта бир сынаиды къадар таулу халкъны тёзюмюн, къарыуун: сегизинчи март саулай малкъар халкъны Азиягъа кёчюрюлген кюнюдю.

Аминат да, белин къаты къысып, жашчыгъын да кесин къоюп, бирсиле бла бирге ишлерге жюрюйдю. Таулу миллет бюгюлмеди. Жигит, мадарыулу халкъым аякъ тирей башлады. Бир минг тогъуз жюз элли жетинчи жылда таулу миллетни туугъан жерлерине къайтарадыла деп, аллай къууанч хапар келди. Аминат да жашы Азрет бла къайтдыла жашагъан эллерине. Алай, юйчуклери оюлуп, адам жашарча болмагъаны себепли, анасыны эгечи Келиматлары бла жашаргъа тюшдю. Аминат колхозда фермада ишлейди. Иги ишлегени ючюн саугъагъа да тийишли болады. Колхозну кючю бла, баш иеси урушда къалгъаны ючюн, Аминат-

ха юч отоулу юй ишлейдиле. Энди кесини юйю болгъанына къууана, аллында жашчыгъы да школгъа жюриой башлады. Уллугъу, жюриюшю, бет сыфаты да союп къаплагъан кибик ушайды атасына. Мусабийни эгечлери да: «Атын, тукъумун айтдырыр», – дейдиле. Алай бла Азрет школну жетишимли бошайды.

«Школда иги окъугъанса, бийик билиминг болса, тынчыракъ жашарса», – дейди анасы. Университетге окъургъа кирди, анасын ыразы этди. Энди кече жукъламай, эшиу эше, солуу кюн а аны базарда сатаргъа кюреше, беш жыл окъутду. Кесине къараргъа заман тапмады. Саулугъу аман болгъанды. Аминат къарт бет алгъанды, чачы агъаргъанды. Окъууну бошагъандан сора, Азрет юйле ишлеген жерде про- раб болуп, ишлеп башлады. Бир ингирде анасы жашына: «Былай бир олтурчу жаныма, ананг сенден алгъа ёллюк», – деп башлады сёзюн. «Азрет, кесинг кёресе, мен къарыусуз болгъанма. Кёп кыйынлыкъ да кёргенме. Сени юйдегили болуп кёрсем, ёлсем да, къайгъырмайма», – деди.

– Анам, бир кесек ишлеп, аякъ тиремесек, къалай этейим мен сени ыразы?

– Юйдегили болсанг, экигиз да бирге ишлерсиз. Мен да къолумдан келгенни аямам. Къош да барабара тюзеледи дейдиле.

Сагъыш этдиле да, элде Адилгерийни къызында тохтадыла. Ишчи, намыслы къызчыкъды деп, Аминатны къайын къызы: «Кёкде излепенибизни жерде таба турабыз. Мен кесим къурайым, узакъ созмай, ыразы эсегиз», – дейди.

Кюз арты кюнлени биринде келтирди келинни. Ёксюзню кёлюн алабыз деп, атасыны жаны да, Аминат да уллу къоранчла этип, тегерекдегилени сейирге къалдырдыла. Адилгерийни къызын ёрге кётюрюр ючюн къалмадыла. «Энди ёлсем да, жарсыуум жокъду», – дейди Аминат.

Къарапкъарагъынчы жыл да ётдю. Юйюрге къызчыкъ къошулду. Келин дуняда айланнгандан бармакъны бармакъгъа урмайды. Ашагъан табакъларын, жуу деп, Аминатны аллына салып кетеди. Келген кюнюнден башлап, къашыбашы туююлюп, сёлеширге кюсемейди. Азрет ишден келгинчи, отоудан чыкъмайды. Сабийни Аминатха кёргюзтмейди. Ол этген ашны ашамайды. Бир кюн а Азрет: «Сен ашны къалай эсе да татыусуз этесе, келининге этмеге къойсанг а», – деди.

Жюреги асыры кыйналгъандан, жилярыгъы тамагъына тыгъылып, жарлы ана, бахча башына кетип, кёп

жиляды. «Мен былагъа энди керек туююлме. Не этейим? Этме дей эсе, этмейим деп, – кесин жапсарады. – Кюнню узуну турама: аш да жокъ, келин да жокъ. Ингирде чыгып, кеслерине ушхуур этип ашайдыла».

«Бир кюн тезалмай отоугъа кирдим, – дейди Аминат, – ёрге да къопмады. «Келин, къор болайым, мени санга бир сорлугъум барды. Мен санга не хата этгенме, менден быллай бир къачарча?» – дейме. Келин а, кёзюме да къарап: «Кёрлюгюм да, сени бла жашарыгъым да келмейди», – деди, ачыуачыу дегенча. Отоудан къалай чыкъгъанымы ангыламадым, жүрегим асыры къыйналгъандан. Азрет да тюрленгенди. Сууукъ селешеди. Мени бла да олтурмайды.

Быйыл жаз башы эрттерек келгенди. Ийнекни да саууп, отларгъа къыстап, юйге кирип, бир чай суучукъ ичейим деп олтурдум. Къалай эсе да жүрегим жарыкъ эди. «Анам, келдингми?» – деп, къатыма олтурду Азрет. Ичимден асыры къууаннгандан не айтыргъа да билмей къалдым. «Келининг да, мен да шахаргъа кетерге оноу этгенбиз. Мында кесибииз суюген иш жокъду, сую эсенг, сен да бизни бла кел», – деди.

Кёп турдум, армау болуп. Сора эс жыйып айтдым: «Азрет, кёзюмю жарыгъы, ауруунгу алайым, ишинг тап, юйюнг бар жашаргъа. Нек кетесе?» – деп жилядым. Мен а атангы тыпырын къоюп кеталмам. «Жиляма, анам, терктерк келе турурбуз», – деп, отоугъа кирип кетди. Эки ыйыкъдан машина келип, къабакъ аллында тохтады. Азретни къайыныды. Хапчуклары машинагъа ташып, келиним да, жашым да манга: «Хайда, сау къал!» – деп кетди. Ызларындан, ала кёзден ташайгъынчы, къарап турдум. Бюгюн ёксюзлюгюмю да, башсыз къатын болуп, жаш башымы къарт этип, жашаууму ашыргъанымы унутдургъан кюн эди. Чабып юйге кирип, Мусабийни къабыргъада тагъылып тургъан суратын къолума алып, къычырыкъ этип жилядым.

Биринчи заманда келе турдула. Артданартха азданаз, энди уа иги кесек болады ала келмегенли. Мени да халым билебиле аман болгъанды. Жүрегим ауруйду.

Къыш келди. Терен къар жаууп, сууукъла тутхандыла. «Аллах, сен сакъла, быллай кюн ёлюп, адамланы къыйнагъандан» деген сакъышла башын алып олтурады. Къоншуларына кесин аманат этгенди. Эрттенликде ожакъдан тютюн чыкъмаса, терезе жабыу ачылмай кёрсегиз, келип бир къарарсыз. Бу арт кезиуде халымы жаратмайма. Бюгюн санларым сейир туюп, ёрге къобалмай, тилим айланып селешалмайма деп.

...Орамгъа къарай, терезе аллында олтуруп тургъанлай, бир ийман келтирир адамы болмай къатында, Аминат жан берди...

СЫНТЫЛ БОЛМАГЪАН ЖЮРЕК ЖАРАЛА

Бу хапарда Гузиланы Башчыны кызы Абидатны кёчгюнчюлюкде кёрген кыйынлыгъыны юсюнден, ыннам айттып, эсимде къалгъан затланы айтыргъа сюеме:

Огъары Малкъарда Фардыкда жашай эдик. Анамы анасы Бёлюкаланы Хажини кызы Кяхахан, эки къарындашыбыз урушда Ата журтубузну къоруулай, тамата эгечим Жемталада тыш юйюне чыгып, эки келинибиз, бирини – эки, бирини да юч сабийчиклери бар эди. Бир кече жатып тургъаныбызлай, бир атлы, ким болгъанын да билалмагъан эдик: «Жамауат, къачалгъан къачаргъа кюрешигиз! Сабийдикъартды деп къарамай, элни тёбен жанындан адам тукъумун кырып, юйлеге да от салып келедиле», – деп, ёрге айланып кетди.

Анам къарыусуз эди. Эки келини да, билеклеринден тутуп анамы, мен а сабийлени бирин аркъама кётюрюп, эслиреклери уа этеклерибизден тутуп, таула таба къачдыкъ. Кёзню кёзге урсанг, къарангыдан зат да кёрмейбиз. Бир заманда окъла жаныбыз бла сызгъырып башладыла. Къалай да болсун, къутулдукъ. Тангнга аманны кебинден чыкъдыкъ. Кёп адам ёлген хапар айтдыла. Ол кюн къоркъгъандан, тауда къалып, экинчи кюн элге къайтдыкъ.

Бир затыбыз да къалмай, кюйюп тура эди. Кёп бармай кёчген хапар чыкъды. Эрттенликде танг белги бере, юч солдат босагъа юсюнде сюелип. Аладан бири орусча: «Сизни кёчюрген этедиле, терк окъуна не затыгъыз бар эсе да, алыгъыз», – деди. Анам а, жатып тургъан жеринден къобуп: «Абидат, была не зат дейдиле?» – деди, ахы жашларына кетип. «Да, Гелля, бизни кёчюрген этебиз дейдиле дегенимде, ол, солдатланы алларына барып: Къор болайым, балаларым, бизни къайры кёчюресиз? Мени эки жашым да урушдадыла, – дей, бармакълары бла кёргюзте, – къайтып келселе, бизни къайдан табарла?» – деп жияды. «Не этейик, анабыз, буйрукъну толтурмай онгубуз жокъду», деп жууапладыла солдатла.

Не этерик эдик? Затыбыз да къалмагъан эди алып чыгъаргъа. Машинала келдиле, анамы эки солдат машина

башында къартла, саусузла бла олтуртдула. Биз да ары минерге умут этдик. Алай къоймадыла. «Сиз башха машина бла барлыкъсыз», – дедиле. «Угъай, сора анамы биргеме элтирикме, дедим. – Ала сизни бла тенг жолну кётюраллыкъ туюлдюле. Анда тюбешириксиз», деген эдиле. Анам харип а: «Абидат, ыразы болмам, мени биргенге алмасанг», – деди, жиямукълары бетин жууа. Мен а, сытыла, машинаны ызындан мыллыгымы атдым. Жыгъыла да къоба, машина кёзден ташайгъынчы чапдым, сора жерге аууп жиядым.

Къайры элтдиле? Къайда атдыла? Къайда ёлтюрдюле? Энтта да билмейме. Сегизинчи мартны анамы ёлген кюнюне санайма.

Тиширыуланы байрам кюнюнде: «Бюгюн анамы тас этген кюнюмдю», – деп жияучу эди. Анасыны толу хапарын билмей, жюрегинде уллу жарасы сау болмай кетгенди анам бу дуниядан. Поезде кетип бара, жолну кётюралмай ёлгенлени, поезд бара тургъанлай, тышына атып къоя эдиле. Къаллай бир бардыкъ? Билмейме. Жетдик жетер жерибизге. СырДарья деген бир жерге келтирип тёкдюле. «Энди сизни жашар жеригиз былайдады», – дедиле. Тёгерекде къула тюзледе не кырдык, не терек жокъ эди.

Кесибибизге жер юйле къаздырдыла. Мен эки келин бла, аланы беш сабийлери бла биргебиз. Ууакъ сабий барды деп къарамай, сабийлени кеслерин къоюп, ишлерге жарагъан тиширыуланы жюзюм терекле салыргъа элте эдиле. Кёп бармай, ачдан, къарыусуздан болур эди, тиф кирип, кёп адам бу дуниядан замансыз кетдиле. Бизде эки келин да, беш сабий да ёлюп, кесим къалдым. Ачдан бек къыйналгъан эдик. Будаь орулгъандан сора, скирдала бардыла да, анда будаь бюртюкчюкле жыяргъа кюрешиучю эдик.

«Битеу кёрген къыйынлыгъым бир китапха да сыйырмаз эди», – деп жияучу эди анам. Эгечи Капалау Фрунзе шахаргъа тюшген эди. Ол бизни излеп, соруп, къалай билген эсе да кесим жангыз къалгъанымы, биз тургъан жерге бир адам келген эди да, андан кесин къалай табарыгъын юйретип ийген эди. Бир къарачайлы нёгерим, мен да, комендантдан къачып, кёп тюрлю бола, тутулургъа да аздан къала айландыкъ. Нёгерим иги ётгюр тиширыу эди, аны хайырындан аманны кебинден эгечими бир минг тогъуз жюз къыркъ алтынчы жылда тапхан эдим. Эгечими къолуна тюшгенден сора, къыйналмагъанма», – деучю эди.

Анасыны ашынташын да эталмагъанына, ол къабырсыз къалгъанына сарнай, жүрек жаралары берч болуп, алай кетгенди анам бу дуниядан. Жаннетде жатсын!»

НАСЫБЫ ТУТМАГЪАН ЗУЛИЙХАТ

Мен къартланы хапарларына тынгыласам, Совет Союзну заманында жашагъанлагъа сукъланырыгъым келеди. Колхозла, совхозла. Саулай къыралда да – берекет: адамла бир бирге билеклик эте жашагъанлары, ныгъышлада къартла олтуруп, элни оноуун, кеслерини жарсыуларын, къууанчларын айтханлары, арбазла сабийледен толуп болуп, эрттенден ингирге дери заманларын зауукълу ётдюргенлери... Насыплы заманла! Ол заманда адамла саулукълу болгъандыла, хапарлагъа кёре. Уллу-гитче да жарыкълу кёллю болгъанлары, тамблагъы кюннге ышангылы къарагъанлары да анга шагъатды. Андан сора да колхозда жашла бла къызла, юч ферма сауулгъан малгъа, беш къой сюрюуге да къарап, кюле-ойнай ишлей эдиле, юч ферма сауулгъан маллары, беш къой сюрюулер, жылкылары, элни кюнлюм жанында уа тахтала, кёгетле, картоф, хобуста, быхы, чюгюндюр ёсдюре эдиле. Мирзеу ёсдюрюрге жерле да – кёп. Жашла сау кюн чалгъы чалып, къызла дырын жыя эдиле. Ингир ала ауузланнгандан сора, жырла, чам хапарла айтхандыла. Къобуз бла ариу макъамла согъа, Аслийжан кёзю бла чыгъыгъыз тепсерге деп кёргюзтюр эди. Ызы бла бу чамланы жырлар эди:

Бир ишим болмай, суу боюнуна баргъанма,
Ма сизни юйге къараргъа.
Жаратхан Аллах манга буюрсун,
Бурма чачынгы тараргъа.

Сен бир узакълу жолгъа кетип а бараса,
Ала барсанг а мени уа.
Къайда айлансанг да, сау айлан, наным,
Сакълал турлукъма сени уа.

(Халкълу ийнарладан)

Колхозну председатели терен билимли, ишине жүреги бла берилген Магомед эллилени аллында намысы-сыйы

жюрюген чынтты коммунист жаш эди. Зулийхат кеслерини колхозда угъай, районда окъуна биринчи жерни ала эди, ийнек саууп. Ленинни ордени бла да саугъаланганды. Юйде къарт атасы, анасы, жангыз къарындашлары республиканы ара шахарында юйдегили болуп жашайдыла. Ишден бош заманында атасына бла анасына болушургъа чабады, ашларын тапдырады. Председательни оноуу бла, къартла суукъ болмазча, отунну печьде кюйдюрюрча жарып, арбазгъа къуюп кетдиле. Иш кёллю болгъаны ючюн, кесини жашауу кетип баргъанын эслемейди. Кесин да бек алгъа эл депутатха, ызы бла район депутатха да айырадыла. Сёзю – сюйдюмлю, саны – субай, кеси уа ариу къыз туююлдо. Сёлешген а кёпле этедиле. Аубекир бла кёчгюнчюлюкде Къазахстанда танышхан эдиле. Андан къайтып, бир ауукъ заман ётгенди. Зулийхат заманны созады: «Атам, анам – къартла. Къалай къоюп кетейим кеслерин. Юйню, мал орунну ишлетейим, тегерекни тазалайым, къартларым жарсымазча», – дейди. Алай эте, жаш къызчыкъны онгу жокъду къачып кетерге сакълап тургъан суюгенине. Аубекир, бир кюн Зулийхатха тюбеп: «Да энди мени ышандыра, сакълата, экибиз да къарт болабыз. Сен не дейсе ансы, тамбла келечиле иерге деп турама юйюгюзге», – деди. «Да болсун сен айтханлай», – дегенни айтып, уяла, башын энишге ийди.

Ёкинчи кюн жашны къаршы жууукълары тёртеулен болуп келдиле жарашыулукъ алыргъа. Не медет, бирден-экиден къатларына да къоймадыла, бютюнда бек а – анасы. «Бизге уа ким къарарыкъды? Барама дей эсенг, бар! Ызынгдан хмел халы да чыгъарлыкъ туююлме!» – дейди ол. Келген келечиледен бири, Зулийхатны анасына жууукъ жетгенледен бири: «Адепли эгечим Бислимат, жангыз къызынг насыпсыз болады. Кесинге къаратама деп, сабийинги оноуун нег этмейсе? Аллах айтса, алыкъа кесигизни жюрюталмазча къарт туююлсюз. Туудукъчукъларыгъыз да болурла, къызынг да келе-кете турур, атып къоймаз сизни, элде жашарыкъдыла, узакъгъа кетмейдиле», – деди. Жаш Бислиматха ышанып къарады. «Угъай, боллукъ иш туююлдо», – деп, балта бла уруп кесгенча, ачыуланып, тышына чыгып кетди.

Келечиле кетгенден сора, Бислимат къызына: «Мен аны анасы бла келишаллыкъ туююлме. Жууукълыкъ да жюрюталлыкъ туююлме, аман адамды, огъурсуз. Сора, кесинг кёресе, атанг да, мен да къарт болгъанбыз. Барама дей эсенг, тыймайма. Ызынгдан да къарарыкъ туююлме, Къуран-меж-

гит хакъына», – деди. Была угъай дегенден сора, Аубекирге къоншу элден къыз къачырып келди. Уллу той этди. Аны эшитгенинде, Зулийхат, кеси отоуна кирип, кѣп жиляды. Не этерик эди, жашау барады. Ишлерге кюреше айланады, алгъынча туюлдо, санлары къарыусуз болгъандыла. Къарындашын болушлукъ жокъду. Элде юйню уа ауурлугъу уллуду: мал тутаргъа керек, алагъа бичен ишлерге, бахча эм кѣп тюрлю жумушлагъа къараргъа керек. Аланы барын да тиширыу башы бла кеси аллына этеди, аны къой, шахарда жашагъан къарындашына болушургъа да кюрешеди. Алай эте, жылла да къанатлыла кирик учуп барадыла. Билмей тургъанлай, Зулийхат, бек ауруп, тѣшекке тюшеди. Не болуп ауругъанын ангыламай, элде доктор шахаргъа элтигиз дейди. Къарындашы Хамитге къоншу къыз, сѣлешип: «Ы маржа, бери бир кел, эгечинг бек аурупду», – деп билдирди. Хамит юй бийчеси бла, келип, алып кетерге тебидиле. Бислимат а: «Энди биз къалай болайыкъ», – дей, гузаба этеди. Жиямсырай, къызыны ызындан Аллахдан тилекле эте, кѣзюнден машина кетгинчи турду.

Билмейме, Аллахны кимге жаны ауругъан эди, Зулийхатха бир доктор тиширыу келип: «Насыбынг тутханды, оздурмагъанса, алай а жармай амал жокъду. Тамбладан башлап, хазырланыргъа керекди», – деди. Башы терен сагъышха кетгенди: кесини жангызлыгъы, ълсе да, артында къаллыкъ сабий жокъ, атасы-анасы ълселе, жангыз къарындашы, ол да айдан-жылдан бир келеди ата юйюне. «Къартланы кѣллереине жетеме деп, юйде къалдым, сау къалсам да, кишиге керекмейме, – деп жияйды. – Мени башым къурусун, манга ненча адам айтхан эдиле, кеси оноунгу эт деп, тынгыламадым», – дей, ачыу этеди. Доктор, ариу тилли тиширыу: «Юч кюнню ичинде операциягъа чырмау этерча зат кѣрмегенбиз, тамлагъа хазыр бол. Аллах айтса, хар неда тап боллукъду», – деп кѣллендирди.

Операция этген кюнлеринде табылыннган жууукъ-ахлу больница аллына жыйылдыла. Аланы кѣрюп, Зулихат ъхтем болады. Бичакъ тюбюне тюшерге да къоркъмайды. Алай бла жардыла. Жанына къоркъуу жокъду. Атасы ол кезиуде тѣшекде болгъаны себепли, больницада жатханы да кѣзюне кѣрюнмеди, къартлагъа асыры жарсыгъандан. Эки ыйыкъдан юйге чыкъды. Энди мен малгъа да къараялмайма, бир ийнекден къалгъанын кетерейик. Май айы жауунлу эди. Адамла жарсыудадыла: жолла – балчыкъ, малла жунчупдула, отлар онг жокъ. Жыл болады атасы тѣшекде

саусуз болуп жатханлы. Бюгюн а тюрленипди, къатындан кетмейди Бислимат: «Къызым, атангы къарындашындан туугъан Далхат бери жетсин дейди». Олсагъат терк окъуна, талакъ солуу этип, Далхат жетди. Тюз ол кезиуде атасы дуниясын алышды.

Энди анасы бла бирге жашау этерге кюрешедиле. Жюз-жыллыкъ анасы, кесини да саулугъу жокъду, жууукъ-ах-лугъа, къоншулагъа жалынчакъ болгъандыла. Заман озады, атасыны ызындан анасы да ауруйду. Зулийхат къарайды, ажымы жокъду. Анасындан да айырылды. Кеси къалды, юйню төрт мюйюшюне къарап. Адамла барсала, жилийды: «Менден жарлы жокъду, жангызлыкъ къыйынды. Жыгъылып, ёлюп турсам да, киши биллик туююлду. Къор болайым къоншуларыма, иги адамладыла», – дей, кесине кёл этеди. Кюнден-кюннге тозурай барады.

Бир кюнлени биринде къарындашы Хамит: «Юй бийчемден айырылып келеме, жашым юдегили болгъанлы ол юйде манга жашау жокъду», – деп, эгечини юсюне тюшдю. Бир жаны бла Зулийхат къууанады, кеси тургъандан эсе, къарындашы бла бир бирге таяна жашарбыз дей къууанады. Экинчи уа, къарындашы къартлыгъында юйюрюнден айырылгъанына жарсыйды.

– Да, Хамит, бир амал табып, мени сартын жараш. Къартлыгъынгда неге керек эди женгиллик этерге, – дейди Зулийхат.

– Оллахий, ийнана эсенг, ийнан, эгечим, келин келгенли ортабызгъа сууукълукъ киргенди. Юйню ичинде мен бир заманда тютюн ичмегенме, тышында болмаса. Аны бек уллу чуруму – мени тютюн ийисими кётюралмагъаны. Балконну эшигин ачма, чурукъларынгы былайгъа сюеме. Бошалмагъан хапарла. Ахырында уа – ишде болгъан кюнюмде эшикни киритин алышындырып. Кесими юйюме киралмайма. Ол аман къатын да – келинни сёзлерине ийнанып, аны жанлы. Алай бла алты жыл турдула. Не медет, Хамитни жүреги къыйналгъандан тартыргъа да тюзелип, тютюнню да бирин бири бла къабындырады.

– Саулугъунгу тас этип, эшигинги жабаса, – деп жарсыйды эгечи. Къоркыгъанынга тюбегин дегенлей, санларына тарыгъа башлады. Жётел этсе, ёпкеси чыгып кетеди дерчады. Кесине къаратыргъа унамай турду. Ахырында болалмай башлагъанда, бой салды. Не медет, къарагъан доктор къууандырмады.

– Оздуруп келгенсиз, мынга жашаргъа алай кёп къалмагъанды. Битеу ичин ол аман ауруу алгъанды. Зулийхат къарындашына айтмады докторну сёзлерин. Букъдуруп, жашыртын жияйды. «Арт асырауумдан бошайма», – дей, ичинден кюеди. Кеси ауругъанын билмей: «Бу манга берген дарманла да болушмайдыла, – деп, соруулу къарайды эгечини кёзлерине. – Букъдургъанмы этесе, манга не болгъанды?»

– Угъай, иги боллукъса, Аллах айтса, – дей, умут этдиреди.

Юч ай жашады, бек кыйналып. Жаз башыны бир ариу кюнлеринде жан алды.

– Ой, жангыз билегим, мени къоюп жерге нек кетдинг?! – деп жияйды жарлы эгечи. Ёлгенден сора къатыны, кызы, жашы, келинлери да келди. Не этерикди, Зулийхат, жукъ айталмады. Ашын-ташын да этди бирден.

Кюнден-кюннге энди кеси да биле-биле тозурай барады.

– Артым не аманнга къалды, – дей жияйды. Кёп кыйынлыкъ кёргенме, жангызлыкъдан кыйын зат жокъ...

ЁКСЮЗНЮ БАШЫН СЫЛАСАНГ, КЮН ТОХТАП КЪАРАЙДЫ

Бизни сабий заманыбыз зауукълу ётгенин ол заманда биялмай эдик. Тийреде алты-жети сабий болмагъан юйор жокъ эди. Эрттенден ингирге бир кюн бизде, бир кюн кюншу юйде, болгъанны да чачып, ойнар эдик. Бир ананы къарангы болуп кёرمегенме, жарыкъдан-жарыкъ болгъан болмаса.

Атам тынч, огъурлу адам эди. Сегиз жылында биринчи классда окъуй тургъанлай, атасы ат уруп ёлген эди. Тёрт къарындашчыкъ бола эдиле. Ыннасы Забитхан, атасыны кичи къарындашы Алиймырза, аны юй бийчеси – бир кюйсюз тиширыу, эки сабийлери – жапчыкъла, бизни да анабыз бла бир юйде жашауун эсгере айтыр эди. Атам ёлгенден сора, окъургъа онгум болмай, биринчи классдан сора окъуялмадым. Кесимден уллу эки къарындашым школну бошап, андан ары билимлерин ёсдюрюрге шахаргъа кетдиле. Менден гитче алтыжыллыкъ къарындашчы гъым барыбыздан да чёрчекчик эди. Онеки жылымда атамы къарындашы тырман эте башлады.

– Энди сен уллу жашса. Ишлерге, къойларымы кютерге бар, – деди. Къой къошу да, тууар къошу да бар. Алагъа къарар жалчылары да бар. Ыннамы харип, бир адамны жүрегин къыйнап, не адамны сёзюн этип эшитмеген эдим. Бир тынч адам.

Кюнден-кюннге къыйындан-къыйын бола барады жашауубуз. Алиймырзаны къатыны кюн бермейди бизге да. Билмейме ненча заман ётгенин атам ёлгенли, бизни да къоюп, анам элде жыл саны да улайгъан бир кишиге эрге кетди. Билген Аллах, ыннам бизни жапсарыргъа айт болур эди:

– Санга мында, келиним, жашау боллукъ туююлдо деп, кесим къоймай бергенме анагъызны эрге. Сабийлени элтирик туююлсе мен ёлгюнчю дегенме.

Мен бек сейир этеме, къаллай жүрек керекди ол анагъа төрт эр киши сабийни къоюп кетерге. Не кёп къыйналса да, ёлюп кетгинчи кечалмады аны атам. Жашауу, сабийлик сынамай, къошда къойла кюте, Алиймырзаны жалчысы болду. Атам бек жарсыучу эди, ыннама келини бек аман бола эди деп. Чоюн къарасыча бети къарадан, бурун жанында да – бир уллу губусу бла. Кёзюмю аллында алай къалгъанды дей эди. Болмазгъа къалгъанда, Алиймырза бахчаны төбен жанында агъачдан юйчук ишлетди. Ыннамы, бизни да ары чыгъарды. Кёп да бармай, гитче къарындашчыгъыма не болду эсе да, кёп да аурумай, ёлюп къалды.

Тамата къарындашым Назир, окъууун бошап, устаз болуп ишлейди. Экинчибиз Хызир кондитер фабрикада бригадир болуп ишлейди. Мен а къошда не затчыкъ эталсам, ыннагъа келтирип береме. Ариу сыфатлы ыннам тозурагъанды. Жанындан бек суйген жашы замансыз жашаудан кетгени, гитче жашы юйден ёксюзлери бла бирге тышына чыгъарып къойгъаны, туудукъчугъу, аллында чабып ойнай, не затдан ёлгенин ангыламагъаны – бу къадар къыйынлыкъ кёрген къартлыгъына ынна аман болгъанды, заты да къалмагъанды. Жашау сындыргъанды.

Къошдан мен терк тюшпалмайма элге. Келсем да, юсюме башыма къараргъа, быстырымы жылтыргъан жерин жармаргъа адамым жокъду. Ач болуп, атамы къарындашына барама, ким биледи, олтур, аша дер эсе деп. Алада уа тиширула, жыйылып, изеу болуп, чепкен согъа тура эдиле. Мени кёрюп, келинибиз: «Не иги болду келгенинг, эшек керекди дей эдигиз да, ма мынга ташымагъа къоюгъуз отуну», – деди. Ачлай кетдим. Бир кюн а изеуге, аш салып, ашай тургъан заманларына барама. Къатынладан бири уа:

«Бу ёксюзге да ол ашдан берсегиз а», - дегенинде, Алиймырзаны юй бийчеси: «Анга бергенден эсе, арбаздагъы парийге беригиз», - деген эди.

Кесими туугъан анам барбызмы, жокъбузму, кесини жашауун бардырады, юч къыз бла бир жаш ёсдюреди. Жаз болса, аякъ кийимим болмай, жаланаякъ айланама. Бир кюн агъач къаура киреди табаныма, кюрешеме чыгъаралмайма. Эки кюнден аягъым кёбеди, жер басаргъа къоймайды. Кимге барайым?

- Асыры ауругъандан кече кёзюмю къысмагъанма, - деп, анамы анасына барама. Кёргюзтеме. «Аллах, Аллах, ой ананг ёллюк, кел, ананга элтейим, ол бир мадар этер», - деп, къоймай, ары барабыз. Барсакъ, чепкен согъа тура эди. Артына къарап, бизни кёрюп, ётюгюз, нек келдигиз деген да жокъ.

- Жанынг ол чепкеннге кирип къалыр эсе, сабийинге нек къарамайса? Аягъы ирин этип турады, - деп чамланады къызына. Не медет, жеринден ёрге да къопмады, къарагъан да этмеди. Ма ол затланы кечалмай эди атам.

Назир юйдегили болады, юй бийчеси къабартылы къызды. Жашчыкъ да туады. Атына Вова деп атагъан эдиле. Хызирни юй бийчеси уа - биргесине ишлеген къыз, сабийлери да жокъду.

Аман хапар терк окъуна жайылады. Германия бизни къыралгъа чабыууллукъ этеди. Уллу-гитче да сагъышлы болдула. Военкоматда къыстау иш барады. Къолуна сауут аллыкъ жашланы урушха иедиле. Мени атамы эки къарындашы бир кюн кетген эдиле фронтха. Бир ауукъ заманны письмолары келе турдула. Назирден келген къагъыт бюгюн башхады. Къоркъуп, ыннама окъудум. «Лейтенант Назир, къыралыбызны кёруулай, жигитча жоюлгъанды», - деп жазыла эди. Ынна да, мен да бир бирни къучакълап жиядыкъ. Хызирден келмейди къагъыт. Бир жылдан мени да чакъырадыла. Ыннама жаным ауруйды. Кеси къалай турлукъ болур? Сагъышла башымы алдыла. Эки кёзю бир зат да кёрмейди.

Мен труд аскерге тюшген эдим. Ростовха дери жетген эдик.

- Андан эсе, фронтха ийисегиз эди, - дейме.

- Угъай, мында да къарыулу жашла керекдиле, - деп унамадыла. Энтта бир кыйынлыкъ. Миллетибизни туугъан жерлеринден кёчюргенлерин эшитгенимде, ыннам не болду деген къайгъыгъа киреме.

Уруш бошалгъандан сора, къайры барыргъа билмейбиз. Биргеме – эки элчи жаш. Ючюбюз да Киргизиягъа барабыз. Жарсыугъа, жолда бара, бир нёгерибиз тифден ёледи. «Экибизге жукъгъан болурму?» – деп, къоркъуу киреди ичибизге. Аурукъсунабыз. Фрунзеге жетебиз. Мен затымы да билмей эдим, аязгъанымда, нёгерим къууанады. «Оллахий, къоркътунг. Санга бир зат болгъан сунуп, кесим бир танымагъан жеримде къалама деп, бек къоркъдум», – дейди. Кюнден-кюннге халым мажал бола барады. Биз жатхан палатада биз танымагъан жаш жатады. Аны жууукълары жокълай келедиле. Ол жашны эгечи къайсы элден эдигиз деп сорады. Къайдан болгъаныбызны айтдыкъ. Манга айланып:

– Мени атым Лейлады. Сени жууукъ-ахлуларынг бармыдыла? – деп сорду.

– Хау, ыннам бла къарындашым, саумудула билмейме, атам-анам а жокъду.

Ол кюнден сора, къарындашы больницадан чыкъгъандан сора да, Лейла манга жылы ашчыкъ, аберилен келтиретурду. Иги болуп, больницадан чыгъар заманнга къайры барыргъа билмейме. Орамгъа чыгып, арсарлы болуп тургъанлай, Лейланы кёрюп, къууаннгандан, абызырап, не айтыргъа билмей къалдым. Ол а:

– Анам къоймай ийгенди, ол жашны бери бизге алып кел деп, – деди. – Мен уялмай къалай барайым?

– Кел, нёгеринги да ал да, кел, бир да, эки да айтма. Нёгерим адамларын табып, ары кетген эди. Бардым танымагъан юйюме. Лейланы анасы бир ушагъыулу тишируу. Жарыкъ тюбеди. Юсюмде жамау саллыкъ жерлеге да жамау салып, жуууп бердилен.

– Аллах насыпха берип турады быланы манга. Жууугъум жокъ. Былагъа къысылайым деген акъыл келеди.

Лейланы анасы Жансурат:

– Айып этме, Аллах ючюн, мени эгечим барды. Унасанг, юйдегинг жокъ эсе, аны санга къуарар эдим, – деди. Ичимден этген муратыма жете тургъаныма къууандым. Былагъа ушаса, ол да аман адам болмаз деп, ыразылыгъымы билдирдим.

Биринчи кёргенимде, бир алаша эришичик кёрюннген эди. Той-оюн да жокъ, юйдегили болдукъ. «Ёксюзню кюню – артда» деген нарт сёзню кертичилигине шагъат болама. Насыбым тутханды юй бийчем бла. Намыслы, адежли, адепли, терен акъыллы, ишчи тишируду. Бизни элчиле Повладар

областьха тюшген эдиле. Изледим ыннамы, къарындашым да, тапмадым.

Биз тургъан совхозгъа элчи жаш келеди къалай эсе да. Анга тубедим хапар сорургъа. Къууандырмады, ыннам кёчерден алгъа ауушханды, къарындашымдан а хапарсыз тас болгъан къагъыт келгенди. Алиймырза бла юй бийчеси хауаны кётюралмай ёлгендиле. Бир жашы сау хапар барды, экинчиси фронтдан къайтмагъанды. Атасы-анасы да анга бек кюйген эдиле.

Аллахны ахшылыгъындан, алты сабий бардыла. Бир бирни билип жашайдыла. Артха туугъан жеригизге къайтыргъа эркин этгендиле деген буйрукъ чыгъады. Къууанчыбызны чеги жокъду. Биринчи кёчюп келгенлени ичинде эдик биз да. Кюз арты эди. Ол агъач юйчюгюбюзню отуннга уруп бошагъан эдиле. Аны себепли, кирир жерибиз болмай, алыкъынчы адамлары къайтмагъан таш юйлеге хаух киребиз. Жаз башында юйню иеси да кёчюп келди. Сау болсунла, юй ишлегинчи чыгъыгъыз деп айтмадыла. Бирге турдукъ.

Кёчюп келген кюнден бери къыркъ эки жыл, къарыусуз болгъунчу, колхозда къойчу болуп ишледим. Не билейим, не хыйсапдан излей эди анам, письмо келди. Кечгинлик тилей эди. Юч къызы да къазахлылагъа баргъан хапар бар. Жангыз жашы ёлген этгенди дей эдиле. Письмода: «Мен къарт, къарыусуз болгъанма, мени кесинге элт. Кечгинлик бер», – деп тиледи. Юй бийче: «Бар!» – деди. Баралмадым. Алай бла Назирни юйдегисин излеп айландым, табалмадым. Жашчыгъы, кеси да ачдан ёлген эдиле дедиле жууукълары.

Билеклик этерге къарындашым жокъ, къарындашым дерге эгечим жокъ, ата-ана жылыу сынамадым...

ИГИНИ ИШИ ДА ИГИ

Очеркле, статьяла, ушакъла

НАЗМУСУНА ЖАН САЛГАН ПОЭТ

Поэтни жолу ныхытлыды, къыйынды. Анга сёз да жокъду. Алай бизни литературабызны билимли адамлары кюн сайын айнытханлай барадыла. Бизни поэзиябызны жарыкъ жаннган жулдузу, акъылман, таза жүреккли, керти сёзню иеси, белгили назмучубуз Додуланы Таукъанны жашы Аскерди. Ол халкъ уланыды, анга къайгъыргъан, жүреги аны ючюн ургъан инсанды.

Аны назмулары мени чыгъармачылыкъ жолумда энчи жерни аладыла. Аскер ачыкъ сёзлю, тюз ниетли, татлы тилли адамды. Ол себепден аны назмуларын окъугъандан сора, хар инсанны да жүреги жылынмай къалмайды. Бюгюнлюкде поэзиябызны чархын бургъанлай, жаш фахмулагъа жол ачханлай, кимге да жүреги бла, таза ниети бла къарагъанлай барады.

Доду улу назмуларында жашауну чюйрелигин терен ачыкълап кёргюзтеди, тюзлюкню излейди:

*Этген ишинг кёзге кёрюнмей,
Кёрюнсе да, чыкъмай багъасы.
Бири айтса, бирси кёлленмей,
Муратны ёледи баласы.*

Жашау алдаулу, къыйын эсе да, Додуланы Аскер окъуучуларыны аллында поэтлик борчун тынгылы толтургъанлай барады. Аны поэзиясыны от жагъасы не заманда да бизни жылытханлай турады. Аскер халкъланы жууукълашдыргъан, миллетлени культураларын сыйлагъан, алагъа кёолундан келгенни аямагъан адамды. Алай бла ол миллетибизни культурасын бютюн бек айнытады. Анны уллу къыйыны болгъанына сёз да жокъду. Аскер жашаугъа тири къатышып, андан игилик алгъанын къатлап башхалагъа бергени да шагъатды.

Додуланы Аскер назмуларында риторика айланыула бла эркин хайырланады. Аланы болушлугъу бла окъуучугъа кёп затны билдиреди. Жаны болмагъан затлагъа жан салып, ала

бла ушакъ этеди. Назмуларында аны жүрек тебиую били-неди, жашауну къыланч жолларын сынагъан адам. Шуёх-лукъну да багъалай биледи. Былайда «Тенглик» деген назмусундан төрт тизгинни келтирирге сюеме:

*Тюз болду кючлю къайда да
Хар неси да аллындады,
Ёр болмаз анга къая да!
Кийикгеча алланады.*

Автор тюзлюкню излегенин, аны ачыкълагъанын, тен-гликге сакъ болгъанын бу тизгинледе кёребиз. Чынтты та-улуча бир ишни башласа, аны чегине жетдиргинчи тынчай-майды. Мен поэтге ёхтем болуп, бизни Аскер дерге сюеме. Ол халкъ поэтди, малкъар халкъ ны ийнагъыды.

«Биз бир болсакъ» деген назмусунда адам терен сагъыш-ха батады. Мен аны кесимден билеме. Ол жүрекден келген тизгинле окъуучуну терен сагъышха къалдырадыла:

*Биз бир болсакъ, аманлыкъны
Къысха тюшебиз ызындан.
Бёлек болсакъ, адамлыкъны
Азы къалады азындан.*

Бу тизгинле терен магъаналыдыла. Назмусун кеси ал-лыбызгъа окъусакъ, ма ол заманда ангылайбыз жашауну къыйматын, жолубузда тюбей тургъан кёп соруугъа жууа-планы да табабыз.

Аскерни тили байды, шатыкды, кесгинди. Бюгюнлюкде Аскер поэзиябызны ачыкъ кёгюню жарыкъ жаннган жул-дузду. Жаш къаламланы жолун а бютюнда бек жарытады. Керти сёзню иесиди назмучу:

*Къадар айтса, эки жолда тохтарма –
Саным – жерге, жаным ёрге кете.
Ары дери керти сёзню тутарма,
Муратыма жетгинчи, юркюте.*

деп жазгъанды Аскер.

Миллетине къуллукъ этген Аскер барыбызгъа да шуёх-ду, къарындашды, устазды. Кимге да болушургъа ыразыды.

АРИУ ТИЛЛИ САКИНАТ

Белгили поэт Мусукаланы Азнорну къызы Сакинатны чыгъармачылыгъы жашаууну кюзгюсюдю дерге боллукъду. Ол Къыргъызда Сынташ элде туугъанды. Малкъар халкъ кечгюнчюлюкден къайтханда, Мусукаланы юйюр туугъан эллери Кёнделенде орналадыла. Сакинат анда ёсгенди, школну да ол элде бошагъанды. КъМКъУну филология факультетин таусханлай, 1980 жылда «Эльбрус» китап басмада ишге тохтайды.

1998 жылда КъМРни жазыучуларыны Союзуну съездинде къалам къарындашлары Сакинатны «Нюр» журналны баш редакторуна айыргъандыла. Бюгюнлюкде уа ол «Заман» газетибизде ишлейди. 1991 жылда Сакинат Россейни жазыучуларыны Союзуна, ызы бла Россейни журналистлерини Союзуна алыннганды. Бюгюнлюкде Сакинат жыйырмадан артыкъ китапны авторуду. Аланы арасында назму, поэма, хапар, жомакъ, пьеса, публицистика, адабият тинтиу эм окъуу китапла да бардыла. Сакинат уллулагъа, гитчелеге да бирча суююп жазады. Аны чыгъармаларында жашауну кёп тюрлю шартлары эсленедиле: табийгъат, суймеклик къудурет, адамны ич дуниясы, кёз къарамы, къууанчы, бушууу. Къысха айтханда, поэтни къайсы назмусун алып окъусакъ да, халкъыбыз бла, жерибиз бла бир шарт ачыкъланады.

*Беш да Тау Элим – Малкъар,
Аллахым сени сакълар,
Сакълагъанча эрттеде,
Тултуманча киргенде
Темирлан келип бери.
Душманынг болсун керил!*

Тетууланы Хадисге бла анга болушхан жашлагъа атагъан «Таулу хуна» деген назмусунда уа Сакинат былай жазады:

*Бу таулу хунаны не жылыды бети!
Журтуму ташындан шургулукъ да кетди:
Жумушакъды мында къарамы поэтни,
Ол бери, журтуна, бизге жол юрретди.*

Сакинат бек жарыкъ, халал адамды. Назмулары да, кесине ушаш – жарыкъ, окъургъа тынч, терен магъаналыла. Уллугитче болсун, суююп окъуйбуз аланы. Поэтни жарыкълылыгы «Сен манга мудах болуп къарама» деген назмусунда эсленеди. Ол аны кесини сын ташына келлик адамгъа атайды:

*Бетинге жарсыу гуржаба атма,
Сен мени кёреме деп келсенг.
Керексиз сагъышлагъа да батма,
Мен жарыкъ адам эдим, билсенг.
Сен манга мудах болуп къарама,
Мудахлыкъ кери эди менден.
Кюльорге суюген, кюлген аямай,
Ма алай эдим, кюлкю тийген...*

Дунияны кёре, ангылай да билгени, алагъа жан сала да билгени поэзияны бек бийиклерине чыгъаргъанды Сакинатны. Ол «Нюр» журналны баш редакторуна да ансдан айырылып къалмагъан эди. Керти да аны бетинден нюрю жайылады. Аны мен, Сакинат бла бир ненча кере тюбегенден сора, таза кёлюм бла айтама. Аны бла ушакъ бардыргъанымдан сора да, этген оюмун алайды: ол бек иги адамды. «Татлы тилли Сакинат!» деп, ёхтем айтама.

– Сакинат, сизни республикада иги танийдыла, биледиле. Алай дагъыда окъуучуларыбызгъа устазларыгъызны юсюнден толуракъ айтсагъыз эди.

– Кёнденен элде школда окъугъанма. Бюгюн да устазларым мени бек жуукъ адамларымдыла. Биринчи устазым Ахметланы Харунну жашы Хажикъасым бюгюн да мени бек биринчи кесаматчымды, акъыл юйретген адамымды. Андан сора да мени бек иги устазла окъутхандыла: Къудайланы Лейла, Жанатайланы Лида, Атмырзаланы Лейла, Эфендиланы Сейпу, Ахметланы Юрий, Отарланы Мустафир бла Рамазан, Метланы Нох бла Анатолий, Улакъланы Борис, Чочайланы Сарыйбий... Бюгюнбюгече да аланы тансыкълагъанлай турама.

– Чыгъармачылыкъ ишге къалай бла келгенсе?

– Айтханымча, биринчи устазым Хажикъасым Харунович бизге хапар, назму жазыгъыз деп, дерс бериучю эди. Баям, алай бла башланнганды чыгъармачылыкъ жолум. Андан сора да бизни юйде адабиятха, миллет културабызгъа ыннам, атаманам да уллу эс бургъан адамла эдиле. Анамы жанындан аптам Хочуланы Салих прозаны мурдорун салгъан адамды, атамы жанындан Мусукаланы Алий да жазыу иш бла кюрешген, билимли журналист болгъанды. Ыннам а Къазим хажини, Дауут хажини шаркъ тилден кечюрген поэмаларын кёлден ариу, уста айтыучу эди.

– **Журналистикагъа уа къалай келгенсиз?**

– Мен сабий заманда таулула газетге, радиогъа да уллу кёллю туююл эдиле. Газет жаздырмай тийреде бир киши да къалмаучу эди. Атам, колхоз жумушларын этип бошاپ, юйге къайтса, ингир сайын газет, китап, журнал окъумай, бир кюн озгъан болмаз. Аны уллу алапат библиотекасы бар эди. Ол газетни алай суйгенине, мен да газетге бир зат жазып чыгъарсам, къалай къууанырыкъ эди деучю эдим. Экинчи классда окъугъанымда, ата эгечиме къонакыгъа Кациланы Хабу келеди. Хабу ол заманда малкъар газетни редактору эди, алай мен аны билмей эдим. Энди тиширыула аш эте тургъан заманда, Хабу манга: «Къайда окъуйса? Къалай окъуйса? Кимди устазынг?» деп, аны сора эди. Мен а анга, хапар айта, орамгъа чыгып, кёргюзте эдим: «Ма алайда жашайды мени устазым», деп. «Сакийчик, уллу къызчыкъ болсанг, ким боллукъса?» деп соргъанда Хабу, мен: «Журналист», деген эдим. Ол а бирда бир жарыкъ кюлген эди.

– **Сиз онсегиз жылны ичинде «Нюр» журналны баш редактору болуп тургъансыз. Ол къыйынмы эди огъесе?**

– Сабийле бла ишлеген къыйын болгъанлыкъгъа, ишинги суйсенг, аны къыйынлыгъы да кёзге кёрюнмейди. Республиканы кёп школларында бола тургъанма. Сабийлени бек сюеме. «Бусагъатда сабийле тилни билмейдиле», – деп жарсыйдыла кёпле. Хау, шахарда ана тилден окъутхан устазла къыйнала да болурла, сабийге тилни билдиребиз деп, элде уа сабийле ана тиллерин бек иги биледиле, шатык сёлешедиле, жютю акъыллыдыла. Хар баргъан жеримден, жүрегим къууанып, кётюрюлюп, алай келип тургъанма. Шахарда ёсген таулу сабийле уа алгъын бек осал биле эдиле ана тиллерин, бюгюн хал иги жанына тюрленнгенди. «Нюр» журналда ишлеген заманым манга уллу сынау къошханды. Сабийле эшитген сёз бош айтылса да, юйретиу магъананы тутады, аны себепли эслеп сёлеширге керекбиз, сабий дуния-

ны ариулугъун, тазалыгъын бузмай. Башха жанын жашау кеси кѳргюзтюр. Сакълыкъда, ийнакълыкъда ѳсген сабийни кѳлю иги затха тартынады. Хапар, жомакъ, назму жазыу жаны бла да мени бек байыкъландыргъанды «Нюр» журналда ишлеген заманым.

– Адам улуну бу дунияда бек биринчи мураты, умуту насыплы болургъады. Сизни оюмугъузгъа кѳре, насып деген неди?

– Насып кезиулю халды. Дайым насыплыма деп айтыр адам не хазна табылсын. Патчахла да болгъандыла мудах. Кѳп кыйынлыкъ да кѳргенме, алай... мен насыплыма: ариу юйюрге ѳсгенме. Биз юч къарындаш бла юч эгеч болабыз. Анам дуниядан эртте кетгенди.

Бюгюн-бюгече да бизни бирге жыйгъан анамыатамы туугъан, ѳлген кюнлериди. Аладан кѳрюп, ѳлгеннгекъалгъаннга да берилген намысый эсибизде турады. Сейир окъуна этиучюдюле: «Анча жыл ѳтгенде да, жюрип турадыла бери», – деп. Бусагъатда ата юйюбюзде киши жашамаса да, ол арбаз бизни бирге жыяды. Кесими айтханда уа, аталары эртте кетгенликге, шукур Аллахха, мени ачытырча, жарсытырча тюйюлдюле сабийле. Бек уллу насып, баям, олду. Сора иги шуѳхларыннг болсала, суйген жумушунгу этсент ишингде, ол да уллу насыпды.

– Сизни кѳз къарамыгъызгъа кѳре, жашауну кыйматы недеди?

– Дуниягъа келген адамны борчу болады. Бир борч – Аллахны аллында. Таза болургъа керекбиз ниетибиз бла, этген ишлерибиз бла да, адамгъа аманлыкъ излемезге. Экинчи борч – халкъыбызны, миллетибизни аллында. Халкъыннг ючюн деп, аны аты дунияда сакъланыр ючюн, аны тарыхына бир кѳшумчулукъ этерге керекбиз. Башха зат эталмасакъ да, тюбеген жерде миллет адамына иги болайыкъ, себеплик этейик. Ючюнчю борч – ол адамны кесини аллында борчуду. Ызынгдан келген тѳлюню бир иги затха юйретирге керексе. Мен алай сунама.

– Сизни жашауугъузда къалам къарындашларыгъыз къаллай жерни аладыла?

– Жашауумда кѳп жазыучуну таныгъанма. Малкъар жазыучулары уа барын да: Къулийланы Къайсын, Зумакъулланы Танзиля, Тѳппеланы Алим, Мокъаланы Магомет, Бабаланы Ибрахим, Толгъурланы Зейтун, Гулаланы Башир, Гуртуланы Элдар, Жолабланы Юзейир, Токумаланы Жагъафар, Табакъсойланы Мухтар, Беппайланы Муталип...

Асламы бла ишлегенме, кёп затха юйрен нгенме, ариу сёзлерин эшитгенме, ариу ишлерин кёргенме. Бу жаны бла мен насыплыма.

— **Келир заманда не бла кюреширге дейсиз, Сакинат?**

— Жыл санынг келе келсе, ол ма бу затны бошадым, бу затны башларгъа керекме деп, анга ашыгъыргъа керексе. Мен да алай. Бу арт кезиуде бир къауум китап чыгъаргъан-ма, хазыр затларым да бардыла. Аланы жыйышдыра тура-ма. «Зухра» деп роман жазама. Андан сора да назму китап чыгъарыр оюмум барды. Сабийле малкъар тилге итиниулюклерин ёсдюрюр мурат бла «Сёз оюнла» деп аллай китап чыгъаргъан эдим, энди ол китапны андан ары жазама.

— **Бек сау болугъуз, Сакинат. Окъуучулары, кесими атымдан да сизге саулукъ, насып, монглукъ, таркъаймазлыкъ кючкъарыу тилейме! Чыгъармачылыкъ ишигизде жетишимлеригиз кёп болсунла!**

КЕЧЕНИ ЖАРЫТХАН ЖУЛДУЗ

Ариу, билимли, халал жүрекли эгечибиз Габоланы Асланны кызы Шауаланы Разиятны иги таныйма да, аны юсюнден жазаргъа жүрегим тартып, кӊолума кӊалам алама. Ол – Кӊабарты-Малкӊар Республиканы сыйлы журналисти, КӊМР-ни журналистлерини Союзуну председатели, кӊп хапарланы, поэзия жыйымдыкӊланы автору, белгили кавказ, орус жазуучуланы ана тилибизге кӊчӊрӊуп, газетледе эм журналлада басмалагӊан эгечибизди. Эки минг жыйырма онтӊртӊюнчӊу жылда Разиятны

«Бир кӊюнде» деген ат бла назму китабы да чыкӊгӊан эди. Ол китап мени кӊолума тӊшеди. Назмуларын окӊугӊанымда, акӊылымда кӊп тӊрӊлю сезимле тууа эдиле. Аллай бир терен магӊаналы, сӊйӊуп окӊурча назмуладыла. Поэзиябызны онгларын бӊтӊюнда кенгертген эгечибизди Разият. Дунияда уллу халаллыгӊы болгӊан инсанладан бириди. Аны миллети ючӊон кӊайгӊырыуу жашауунда, ишинде да баш жоругӊуду. Назмуларыны энчилигини юсюнден да айтмай кӊояллыкӊ тӊйӊулме. Поэтни назмулары жашауну бетлерин ариу, керти ачыкӊлайдыла. Ала тӊюз жолгӊа барыргӊа керек болгӊанын, адамгӊа аманлыкӊ тилемезге, бир бирге билеклик этерге юйретедиле. Сӊз ючӊон, «Болалмам нӊгер» деген назмусунда тӊюзлӊокнӊу неден да бек багӊалайды:

*Жюреги такӊырланы
Хыйлады акӊыллары.
Кӊӊлюмӊ кӊзачырдыла,
Жанымы ачитдыла.*

*Болалмам сизге нӊгер,
Жюрегим ачыу тӊгер,
Кӊошулмам аманлыкӊгӊа,
Юйренмем харамлыкӊгӊа.*

Бу тизгинлеринде тӊюз жол бла барыргӊа, харамлыкӊ этмезге юйретеди. Кӊаллай терен магӊанасы барды, кӊаллай

бай назмуду. Бир кере окъугъанлай, ангыларгъа боллукъду жашауну къыйматы неде болгъанын. Разиятны тили байды, шатыкды. Ала ариу тилли, терен магъаналылыдыла. Жюрегинги, кёлюнгю кёкге кётюрген тизгинледиле десек, ётюрюк айтырыкъ туюлюбюз. Туугъан жерини ташына, хансына, агъачына, таууна, тёшкуне да энчи жылыуу бла, энчи кёз къарамы бла къарайды. Аланы символ шартларын терен ачыкълайды.

Ол бизге кесини назмуларында тёзюмлюкню ачыкълайды. «Тёзген тёш ашар» деп миллетибизде бошдан айтылмагъанды. Тёзерге керекди.

Разиятны анасына атап жазгъан назмулары адамны терен сагъышха къалдырадыла.

*Насыбым жарты эди, анам
Чарслагъа бир бек эртте кетди да.
Ма аны ючюн къадар, баям,
Насыпны жарты юлюш этди да...*

Хар харфыны, хар сёзюню энчи магъанасы барды. Эгечибизни юсюнден, аны ахшы ишлерин къысха халда жазып бошаргъа къыйынды. Шёндю, башында сагъыннганыбызча, КъабартыМалкъар Республиканы журналистлерини Союзуну председателиди. Ол ишин бек тынгылы толтурады, керек заманда билеклик да этеди. «Разиятны мен бек кичи заманындан бери таныйма, ол бек намыслы къызчыкъ эди. Бюгюнбюгече да аны ариу, халал сыфаты кёз аллымдан кетмейди. Аны бизге Аллах саугъалап бергенди. Къор болайым жанына» деп эсгереди Чочайланы Османны кызы Мариям. Разият бизни малкъар халкъыбызны ийнагъыды, ёхтемлигиди. Аны ёсдюрген атаана сау болсунла!

АХШЫЛЫҚНЫ СУРАМАЙ ЭТИУ – АДЕТДИ

Миллетибизде туугъан жерин, халкыбызны атын айтдыргъан адамларыбыз бардыла. Мен жашагъан Тёбен Чегем элде уа аллайла, насыпха, аз туююдюле. Ала шёндю тюрлютюрюлю кёуллукълада ишлеп, бийик жетишимлеге жетгендиле, алай туугъан журтларын унутмай, керек болса, жамауатха билеклик этедиле.

Аллай адамлыкъ шартлары ючюн эл да алагъа хурмет этеди, баш урады. Аладан бир кёауумуну атларын сагъыныргъа сюеме: Кёонакъланы Салих бла Хасан, Макытланы Элдар, Габоланы Разият, Сарбашланы Алена, Жанкишиланы Жагъафар, Сарбашланы Светлана, Мустафаланы Магомет эм башхала. Тёбен Чегемни школун бошагъанланы арасында уа миллетибизни битеу кыралгъа, дуниягъа белгили этгенле да бардыла: Кёулийланы Къайсын, Акъкъыزلаны Окъуп, Черкесланы Тахир. Аланы юслеринден мен, башымы ёрге кётюрюп, ёхтемленип айтама.

Макытланы Азнорну жашы Талипни юсюнден энчи билдирирге сюеме. Ол Къабарты-Малкъарны Парламенти-ни бешинчи чакъырылыууну депутатыды, Миллетле аралы халкъла жаны бла комитетни сопредседателине сайланнганы эллилени бек кёууандыргъанды. Ол аллына бир тилек бла баргъаннга кёолундан келгенича болушады, кёл этдиреди. Элибизге да хайыры уллуду. Сёз ючюн, кёабырлагъа чыкыгъан жолгъа зыгъыр кёуйдуртуп, бульдозер бла тюз этдирип, аны тынгылы ишлетгенди, газонокосилка алып бергенди.

Тёбен Чегемде сабийле, спорт бла хазна суюгенлерича кюрешалмай, кыйналып тургъандыла. Ол жарсыуну кёрюп, Талип Азнорович жаш тёлуге жараула бардырырча онгла тапдыргъанды. Аны ахшы ишлери бек кёпдюле.

Талипни энтта бир иги ышаны барды: ол керти шуёхлукъ жюрюте биледи. Бююнлюкде Талипни иши кёп болгъанлыкыгъа, ол туугъан жерин унутмайды, Тёбен Чегемге терктерк келиучюдю. Биз анга саулукъ, насып тилейбиз.

ЖАШ ТЁЛЮГЕ – ЮЛГЮ

Шёндю жаш адамла, бийик билим алып, алгъа итинип, уллу жетишимлеге жетедиле. Республикабызны тышында урунганла да бардыла, болсада жерибизге хайыр келтирейик деп, мында кесибизде ишлегенлеге чексиз ыразыбыз. Сёзсюз, ол къайсыбызны да бек къууандырады. Аланы атларын энчи айтсакъ да, сейир туюлду. Мен, энчи чертип, Геккиланы Заурну жашы Султанны юсюнден айтыргъа сюеме.

Миллетибизде быллай айтыу барды: «Жаш болса да, башды» деп. Султан ма аллай жигит, хунерли жашларыбыздан бириди.

Ол эки минг алтынчы жылда КъабартыМалкъар къырал университетни юриспруденция бёлюмюн бошагъанлай, КъабартыМалкъар къырал эл мюлк академиясыны «Бухгалтерский учёт, анализ и аудит» бёлюмюн эки минг тогъузунчу жылда бошайды. Баям, иги окъуп, кесини хунерлилиги ючюн жаш студентни ол заманда окъуна эслегендиле. Андан болур уллу жетишимлеге жетгени да. Султан депутатны болушлукъчусу, ызы бла республиканы жаш тёлюсюню Парламентини председателини экинчиси болгъанды. Ол аны арымайталмай республиканы жамауат ишине тири къатышханына шагъатлыкъ этеди. КъМРни билим бериу, илму эм жаш тёлюню ишлери жаны бла министерствосуну министрини экинчиси болуп ишлегенди. Шёндю уа КъМКъУну проректоруду. Борчун тынгылы толтургъанына бир кишини да ишеклиги болмаз. Жаш адамны алгъа итиниулюго да, кёз къарамы да бирсиледен энчиди. Султан жаш тёлюге юлгю болуп келеди.

Баям, андача уллу жетишимле болдуруп, башында айтханымча, республикабызны жамауат ишине тири къатышып, бюгюнлюкде халкъгъа жарарча болургъа ким да итине болур. Ол аллына баргъан адамгъа къолундан келгенича болушургъа кюреширикди.

Миллетибизни аллында баш кётюрген жашладан бириди. Султан, жетишимлеринг кёп болсунла! Жашау жолунг жарыкъ болсун!

ЖИТЕРЛИКНИ ЭМ АСЫЛЛЫҚНЫ ЮЛГЮСЮ

Мен сизге Тёбен Чегем элимде жашагъан, намысысыйы да жүрюген огъурлу адамларыбыздан бири – Габола-ны Асланны юсюнден айтыргъа сюеме. Ол халкъы бла бирге кёчгюнчюлюкню кыйынлыгъын сынагъанды. Жашау нёгери Нюрхан бла бирге бир юйюр къурап, сегиз сабий ёсдюргендиле, аягъы юсюне салгъандыла.

Жарсыугъа, Асланны юй бийчеси бу дуниясын алышханды, ол а сабийлери юйдегили болуп, атларын махтау бла айтдыргъанларына ёхтемленип жашайды. Мен аны бла ушакъ этгенимде, ол алагъа ыразы болгъанларын билдиргенди. «Хар бири да манга бек игидиле, мени къууандырадыла», дегенди. Сыйлы, огъурлу адам жыл санындан эсе, жаш, тири болгъаны аны ючюн окъуна болур. «Сизге ненча жыл болады, Аслан? деп соргъанымда, ол ышараышара: Токъсан сегиз», дейди.

Алай бла, Асланча миллетибизге жарагъан, аны атын иги бла айтдыргъан, акъыллы да, асыл да адамларыбыз кёп болсунла. Аны кесине уа мындан арысында да сабийлеринден, аладан туугъанладан да къууана, кёп жылланы жашарыгъын тилейме!

ТУТХАН ИШИНЕ КЁЛЮ БЛА БЕРИЛГЕН

Къайсы устаз да, мени акъылыма кёре, махтаугъа тийишлиди. Бюгюн газет окъуучулагъа школда, элде да намысысыйы жюриген, билимли, халал жүреккли, огъурлу устазны Мақытланы Азнорну къызы Наситатны юсюнден бирэки сёз айтыргъа сюеме.

Ол 1973 жылда Тёбен Чегемни Къулийланы Къайсын атлы школунда кичи класслада ишлеп башлагъанды. Ал жылларында ишни халына тюзелирге бираз къыйыныракъ болгъанлыкъгъа, чынтты таулу тиширыу салыннган борчун тынгылы толтургъанды. Ол кезиуден башлап бюгюнлюкге дери окъуучуларын дерследеген тышында да адепкъылыкъгъа, низамгъа юйретгенлей келеди. Анга шагъатлыкъны атаанала да этедиле. Ала уа Азнорну къызы Наситатны бек сюедиле эм ыразылыкъларын билдиргенлей турадыла. Ненча кере адамладан эшитгенме аны юсюнден ариу сёзлени. Ол туюлюмюдю устазгъа бек уллу саугъа.

Аны ишинде жетишимлери да кёпдюле. Ол Чегем шахарны жержерли администрациясыны билим бериу управлениясыны сыйлы грамотасына, башха дипломлагъа да тийишли болгъанды, «1975 жылны ударниги» деген белгини да алгъанды. Наситатны беш окъуучусу бусагъатда школда устазла болуп ишлейдиле: Буталаны Марзият, Къумукъланы Танзиля, Уллубашланы Фатима, Туудуланы Марина, Хитийланы Анжела.

Хау, тынч жолну сайламагъанды Мақытланы Наситат, алай айыргъан усталыгъына уа бирда сокъуранмагъанды, ол аны къадары болгъанына ийнанып, битеу жүреги бла сабийлеге берилгенди. Аны къыйынына уллу хурмет эте, саурукъэсенлик, сайлагъан жолунда таркъаймаз кючкъарыу тилейбиз.

ЖАРЫКЪ СЫФАТЫНГЫ УНУТУРУКЪ ТЮЙЮЛБЮЗ

Устаз – ол экинчи анады: сабийге жол ачхан, жетишим-лерине кѳууанган, жарсыууна кѳарагѳан, билим берген. Аны кѳыйыны уллуду, кѳайтаралмазча. Жанкишиланы Хасанны кѳызы Шарифа ишчи нѳгерлерини эмда окѳуучуларыны араларындан кетгенли, эки жыл болады. Болсада, жүрек жара таркѳаймайды. Шарифа Хасановна жашаргѳа суйген, окѳуучуларын кесини балаларыча кѳрген аллай устаз эди. Бюгюн, аны эсгере, огѳурлу сыфатын, ариу ѳнюн, жарыкѳ сѳзлерин эсибизге тюшүребиз. Ол хар окѳуучусуна да энчи кѳарагѳанды, берген дерслерин да иги ангылатханды, алагѳа бир заманда да уллу кѳллю болмагѳанды. Кѳзбау эте билмегенди. Ма аллай чынтты таулу тиширыу эди ол.

Шарифа Хасановна ишин иги билген, билимли адам эди. Окѳуучулары аны хар бек суйгендиле, малкѳар тил бла литератураны уа иги, шатык билгендиле. Бюгюн бизни толү эркинлигибиз барды анга халкѳ эм сыйлы устаз дерге. Аны кѳыйынына кѳырал да уллу багѳа бичгенди. Ол кѳп сыйлы грамоталагѳа, бюсүреу кѳагѳытлагѳа да тийишли болгѳанды. Устазыбызгѳа эм уллу саугѳа уа окѳуучуларыны жетишимлери эди. Шарифа Хасановнаны окѳуучулары, малкѳар тилден билимлерин сынап, кѳп олимпиадалада, конкурслада, эришиуледе алчы жерлени алып тургѳандыла. Ол а устазны ишине кѳлю бла берилгенине шагѳатлыкѳды.

Керти да Шарифа Хасановна ишине жүреги бла, кѳлю бла берилген устаз эди. Аны жарыкѳ сыфатын ишчи нѳгерлери, окѳуучулары да бир заманда да унутурукѳ тюйюлдүле.

БИРИНЧИ УСТАЗЫМ

Педагогну билими, къылыгъы да сабийни окъутууда энчи жерни алады. Мен да жюрегимде къалгъан устазым Черкесланы Огъурлуну къызы Халиматны юсюнден айтыргъа сюеме. Ол школда урунганлы, элли жыл болады. Республиканы билим бериу, илму эм жаш тёлюню ишлери жаны бла министерствосуну, Чегем районну жержерли администрациясыны билим бериу управлениясыны грамоталарына эм башха саугъалагъа тийишли болгъанды.

КъМКЪУну филология бёлюмюн бошагъандан сора, онбеш жылны ичинде Тебен Чегемде орус тилден бла литературадан дерс ле берип тургъанды. Бусатда уа гитче класслада сабийлени устазларыды. Бу элде ол бир ненча тёлюню окъутханды. Аны ишин билген, адет-тёрени къаты тутхан, огъурлу адамча таныйдыла.

Ишчи нёгерлерини арасында да намысы жюрюйдю. Ол сынаулу устазды, аны себепли бирсилеге юйретирге, ангылатыргъа да угъай демейди. Кимге да билеклик этгенлей келеди. Элде къайсы атаана да сабийи Халимат Огъурлуевнаны кёлуна тюшсе, сюеди.

Халимат насыплы анады. Ол алты къызны бла бир жашны ёсдюргенди. Ала барысы да окъуп, бийик билим алгъандыла. Бюгюнлюкде хар бири юйюр къурап жашайдыла.

Бу огъурлу тиширыу суйген иши бла кюреше, жуугъундан, тийресинден да намыс ала жашайды. Биринчи устазыма чексиз ыразылыгъымы билдире, аны къыйынын бир заманда да унуталлыкъ туюлме дейме.

ХАЛАЛ ЖЮРЕКЛИ АДАМ

Заман оза, жылла кетедиле. Заман бла бирге уа – адамла да. Тёбен Чегем элими ахшы, огъурлу адамы Малкъондуланы Харунну эсгерирге сюеме. Мен жаш адам болгъанлыкъгъа, Харун бла бир тилде сёлешгенбиз десем, ётюрюк айтырыкъ туююлме. Аны къой, жууукъ да жетебиз. Харунну къалайда кёрсем да, къатына барып ушакъ бардырмай, алыкъа бир заманда да кетмегенме. Ол а ушакъ этерге, аны бла бирге бурунгу заманны хапарларын айтыргъа суююучю адам эди. Бирге тюбесек а, ол кёп сейир хапар айта эди. Мен а бир бек суююп тынгылаучу эдим анга.

Малкъондуланы Харун КЪМАССРни сыйлы малчысыды. Урунууда уллу жетишимле болдургъаны ючюн, отуздан аслам саугъагъа тийишли болгъанды. Айтыучу эди, Социалист Урунууну Жигити деген сыйлы атны берирге да деген эдиле. Алай къагъытланы жарашдырып башлагъанда, аны къарындашы бир кезиуню Германияда болгъанын сылтаугъа алып, Ленинни ордени бла саугъалагъандыла. Харун къойчу болуп Къазахстанда тургъан кезиуюнде, онтёрт жылы толгъанында окъуна, ишлеп башлагъан эди. Аны юч тамата къарындашы урушда жоюлгъандыла. Харун бла тюбеген заманыбызда, аны хапар айтханы эсимде къалгъанды: «Урунууну алчысы болгъаным ючюн, мени Болгариягъа, Польшагъа да жиберген эдиле. Ол къыраллада кёрген затларымы, тегерекбашны бек жаратханма», деп эсгериучю эди Харун, ушакъ бардыргъан кезиуде. Ленинни жюзжыллыгъын белгилегенде, аны Москвагъа да чакъыргъан эдиле. «Урунуу жолугъузну аслам кесеги Совет Союзну заманына келгенди, ишде уллу жетишимле болдургъаныгъыз ючюн, партияны члени болургъа чакъырмаймы эдиле? – деп соргъанымда Харуннга, ол а: Къазахстанда болгъан заманымда окъуна райкомну экинчи секретары, совхозну директору да айтхан эдиле аны юсюнден. Мен а партиягъа билимли адамла керекдиле, мен а къойчума деп, угъай дедим», деп жууаплагъан эди. Жашауунда Малкъонду улу кёп къуллукъчула, белгили адамла бла тюбешгенди. Алай

бегирек да ол уллу жүрек ыразылыгы бла КъабартыМал-къарны алгъыннгы башчысы Валерий Коковну эсгериучу эди. «Мен аны иги таныучу эдим. Президент болгъан чакъда, бери бир ненча кере келген эди. Мени кёрсе: «Ассалам алейкум, Харун!» деп къучакълаучу эди дей эди. Бир кюн а жумуш бла Акъ юйге барыргъа тюшеди. Алай милиционерле мени эшикден да иймедиле. Мен а: «Валерий Мухамедовичге Харун келгенди дечигиз», деп тилейме. Коков аны билгенде, мени ичине жиберирге буйрукъ берип, кеси да, кабинетини эшигин ачып, жарыкъ тюбеген эди. Болмаз эди аны кесича намыслы адам», деп, кёп затланы эсге сала, мени бла ушакъла бардырыучу эди Харун.

Ол къойчулукъда 63жыллыгына дери ишлегенди. Элде, районда, саулай республикада да аны атын билмеген адам болмаз. Кесини иш кёллюлюгю бла намысый, махтау да тапханды. Жаш тёллюбюзге не заманда да къайгыргъанды. Школда адабият ингирлеге, кёчгюнчюлюкню эсгериу жыйылыулагъа, байрамлагъа Харунну чакъырмай къоймагъанбыз. Ол бизге анда кёп сейир хапарла айтыучу эди. Бирда эсимден кетмеген затны айтайым:

Бир жол кёчгюнчюлюкде жоюлгъан миллетибизни адамларына жоралап, тюбешиу къурайбыз. Ол тюбешиуде уа Харунну кёз жашлары келип, окъуучула берген соруулагъа да жууап кючден берген эди.

Ол бек халал адам эди. Жарсыугъа, бюгюнлюкде бизни бла бирге туюлдою. Аллах жаннетли этсин!

САУСУЗЛАНЫ УМУТЛАРЫН АЛДАМАГЪАНДЫ

Къайсы заманда да докторну даражасы бийикде болгъанды. Адамны жашауун сакълагъан алай тынч иш туюлду. Доктор адамны саулугъуна жараргъа, анга болуша да билирге керекди. Саусузланы тюрлютюрлю аурууларына бакъгъан эмда кесине иги базынган доктор болургъа керекди адам. Къысха айтханда, доктор билимли болургъа керекди. Бу иште билимсиз зат да эталлыкъ туюлсе.

Тёбен Чегем элими айтхылыкъ доктору Наршаулары Абдул-Керимни жашы Хажи-Муссаны юсюнден айтырыгъым келе. Толуракъ билирге суюп, юй бийчеси бла, эллилери, ишчи негерлери бла тубешип, аны юсюнден бирэки сёз айтырыкъларын да тилегенме.

Хажи-Муссса школну бошагъанлай, 1959 жылда къырал ШималОсетин медицина институтха киреди. 1965 жылда ол аны жетишимли бошайды. Ызы бла район больницада хирург болуп ишлейди. Хажи-Мусса къатышып бардырылгъан операцияла не заманда да жетишимли бошалгъандыла. Эллилерини тилеги бла Наршау улу 1967 жылда райондан Тёбен Чегемни больницасына келеди, мында къалады, ишлейди.

Хажи-Муссаны танымагъан хазна адам къалгъан болмаз республикада. Аллай бирге дери атын иги бла айтдыргъанды. Атын иги бла айтдырыр ючюн а, адам кесини ишин иги билирге керекди. Керекди десем да, борчлуду. Хажи-Муссагъа биринчи, экинчи Чегем шахарладан, Яникой, Лячинкъяа, Булунгу, Хушто-Сырт, Нарткала, Басхан элледен, аны къой, Сибирьден саусузла, ауругъанла келип, Тёбен Чегемни больницасында саулукъларына къаратып тургъандыла. Аны аты кенг айтылгъанды, нек дегенде ол кесини ишин иги билгенди, билими уллу болгъанды. Болсада, ХажиМусса билимин тохтамай, аяусуз, хар кюн сайын ёсдюрюп тургъанды.

Ол эм биринчи кесини ишин Къашхатау элде башлагъан эди. Артда Тёбен Чегемге келип, мында больницада урунады.

Хажи-Мусса терапевт, окулист болуп ишлеп, артда уа неврологиягъа кёчген эди. «Кече 2–4 болсун, адам ауругъан этгенди, болушлукъ керекди деп келселе, юсюнде не къапланып тура эсе да, ол кийимле бла чыгъып кете эди», деп

эсгереди юй бийчеси Фая. Хажи-Мусса ишине уллу кёллю болмагъан, керти да кёлю бла ишин суйген доктор болгъанды.

Солуу кюн, не уа байрам кюн деп бир заманда да къарамагъанды, жашауунда иши биринчи жерни алгъанды. Аны баш борчу – адамланы саулукъларында кемчиликлени кетериу болгъанды. Больницада жатар жер болмай, тышында олтуруп, алай сакълай эдиле саусузла. Ма аллай бир адам келиучу эдиле Хажи-Муссагъа. Саусузгъа бек къайгъыргъанды. Дарман бла угъай, сёзю бла жараны сау этген болгъанды. Тутхан ишини чегине жетгеничи, керти чынтты таулу уланча тынчаймагъанды. Къолундан келгенни аямагъанды. Иши да тынгылы барса суйгенди.

«Юйюню аллында машинала топпатолу болуучу эдиле. Юйюне келип, болушлукъ юйюнде этген заманы да болгъанды. Бир кишиге угъай деп айтмагъанды», деп эсгереди къоншусу Аминат.

Ишчи нёгерлерини араларында, Хажи-Муссаны намысынсыйын кёргендиле. Билмеген затлары болса, андан соргъандыла. Ишчи нёгерлерин ёксюз этгенди. Бюгюнбюгече да ишни юсю бла анга сорур соруула да чыгъадыла.

Эллилерини къатында Хажи-Муссаны юсюнден сагъынсанг: «Биз къаллай адамыбызны тас этгенбиз. Аныча доктор саулай республикада да жокъду. Ол саусузгъа къайгъыра билгенди, алагъа намысый, хурмет этгенди. Больница уа аны юйюча болгъанды», дейдиле. Кече-кюн деп къарамай кюрешгенди. Медицинаны айныууна уллу къыйын салгъан адам болгъанды.

Махтау, ахча ючюн ишлемегенди. Ол халкъ ючюн, таза жүрекден, битеу кёлюн берип ишлегенди. Юй бийчеси Фая бла юч сабий ёсдюргендиле. Фая да шёндю больницада урунады, ишин билген докторгъа саналады. Къызы Жаннет да, бу ызы алып, медицинаны сайлагъанды.

Кёп жылланы тохтаусуз иги ишлегени ючюн, Хажи-Мусса эллилеринден жүрек ыразылыкъ, махтаулукъ да алып тургъанды.

Хажи-Мусса ахыр солууна дери адамлагъа болушлукъ ишин къоймагъанды. Керти да Аллахдан келген доктор эди ол. Бек кёп иш этген адам болгъанды. Аны къыйыны бир заманда да унутуллукъ тюйюлдю. Эллилерини жүреклеринде къаллыкъды. Жаннетли болсун!

МУРАТЛАРЫНА ЖЕТАЛМАЙ КЕТГЕНЛЕ

Он жыл мындан алгъа Лячинкъая бла Тёбен Чегем эллини ортасында БатырКъаяда бирда болмагъанча мурдарлыкъ къуру Чегем ауузун угъай, битеу къыралыбызны жарсытхан эди. Замансыз, муратларына жеталмай, дунияларын алышхан уучулагъа жарсымагъан, жүреги таралмагъан хазна адам къалгъан болмаз эди. Ол ачыулу, къара кюнле артда къалдыла. Алай заманны чархы бурула барса да, жүрек жара ачыгъанын тохтатмайды. Жууукълары, ахлулары ызларындан таралгъанлай турадыла. Бюгюнда сагъышха кетебиз: не ючюн этилди бу зорлукъ кишиге хаталары жетмеген адамлагъа? Ала Тёбен Чегемлиле эдиле, чынтты шуёхла: Къумукъланы Сагъыт, Бечелланы Солтан, Ёзденланы Элдар, Атайланы Марат. Барысы да – жашаргъа суюген, къарыулу уланла. Не муратлары болур эди энтта? Киши да жуууап бералмагъан соруу.

Башында сагъыннган эллилерим бирда болмагъанча жигит, ётгюр, халал жүреккли, тюз ниетлиле эдиле. Халкъыбызны быллай жашлары барысы да бирден замансыз ёлгенлени эшитгенле ийнанмай эдиле. Хар бирини да юсюнден энчи айтыргъа тийишлиди.

Ичлеринде жыл саны бла Къумукъланы Юсюпню жашы Сагъыт тамата эди. Ол уучулукъ иш бла эрттеден бери кюеше эди. Сагъыт жарыкъ, халал жүреккли адам эди, чамны суюген, Чегем ауузуна кесин суюдюрген инсан. Абаданладан эшитгенме, Сагъыт оюнчу, къуруда ышара айланнганы ючюн, нёгерлери, эллилери да анга: «Сагъыт, сен сахнада артист болургъа керек эдинг», дегенлерин. Аны жарыкъ сыфатын эллиле унутурукъ туююдюле.

Бечелланы Аубекирни жашы Солтан ишни кебине жашчыкълый тюшген, аны чегине жетдиргинчиге къоймагъан адам эди. Ол адамлагъа игилик, ахшылыкъ тилегенледен болгъанды. Журтун, жерин, элин суюген, ызындан адамланы тизип, ахшылыкъгъа юйретгенледен болгъанды Солтан. «Ахшыны ызындан ахшы ыз къалады» деп Бечел улулагъача айта болурла. Намысны, адетни иги билгенди. Сабийлерин да анга юйретип, аталыкъ борчун толтуруп кетгенди. Солтанны жарыкъ сыфатын эллиле унутурукъ туююдюле.

Ёзденланы Ражапны жашы Элдар да жигит, ишчи жаш болгъанды. Ишден къоркъмагъан, башлагъан ишин ахырына жетдирген жаш. Жуукъахлусуну, нёгерлерини жүреклеринде къойгъанды кесин. Унутурукъ туююлдюле аны жарыкъ, халал сыфатын ала.

Атайланы Хажи-Исмайылны жашы Марат жыл саны бла барысындан да гитчерек эди. Болсада, биринден да артха къалмагъанды, къуруда алгъа баргъан, ишин тынгылы толтургъан, жигит жаш болгъанды. Ол ариу юйюр къурагъанды. Сабийлерин намысха, къылыкъгъа юйрете башлагъан эди. Болсада, балаларыны ёсгенлерин кёралмады. Маратны жашауу не къысха эсе да, ол заманны ичине эллилеге кесин суюдюрюп, адежли, адепли болуп кетгенди.

Эллилерими ахшы муратлары толмай кетдиле. Жылла озадыла, эсден кетмейдиле халал, жигит къарындашларыбыз. Аллах жаннет ахлусу этсин!

УСТАЗЫБЫЗНЫ УНУТУЛМАЗЛЫКЪ ДЕРСЛЕРИ

Тёбен Чегемде билимли, ишине кёлю бла берилген устазла къачан да аз болмагъандыла. Буталаны Юсюпню жашы Исхакъ да аладан бириди.

Ол элни орта билим берген Къулийланы Къайсын атлы школунда ОБЖ-дан устаз болуп урунганлы, элли жылгъа жууукъ болады. Кёп сабийни тюз жолгъа салгъанды, дерследен тышында адепкылыкъгъа юйретиуге да аслам эс бургъанладанды.

Хар бирибизге ёз баласынача сакъды. Кёп жылланы ишин чурумсуз толтургъанлай, школчуну билимин ёсдюрюп, аны жамауатны тийишли келечисича юйретиуню баш борчуна санагъанлай келеди.

Окъууну айнытыугъа уллу кыйын салгъаны ючюн, РФ-ни Билим бериу илму эмда жаш тёлюню ишлери жаны бла министерствосуну Сыйлы грамотасына, бюсюреу къагъытына да тийишли болгъанды. Андан сора да ведомствону, Чегем районну профильли управлениясыны, ДОСААФ-ны, Тёбен Чегемни школуну эм кёп тюрлю организацияланы да грамоталары, башха саугъалары бла да белгиленгенди. Алай аланы барындан да бек а аны айырмалы, жетишимли сохталары къууандыргъанларын ол дайым чертгенлей турады.

Бута улуну юй бийчеси, Гемуланы Магометни къызы Катерина да, школда кёп жылланы ишлегенди. Аны да элни жаш тёлюсюне кыйыны уллуду. Ол бир ненча тёлюню окъутхан, ишин жюреги бла суйген устаз эди. Бююнлюкде уа элде намысы жюрюген тиширыуладан бириди. Къызлары Марзият да, анасыны бла атасыны ызын тутуп, школда орус тилден бла адабиятдан дерсле береди, бийик билими болгъан специалистге тергеледи.

Юсюпню жашы Исхакъ бизге кюн сайын ариу, насийхат сёзле айтханлай турады. Мен анга чексиз ыразылыгъымы билдире, саулукъ, насып эмда узакъ ёмюр тежейме.

2018 ж.

АЛЛАХНЫ БИР ТЮЗ КЪУЛУ

Хар тукъумну да таматасы намысысыйы жюриген адамы болады. Бизде уа Мусабийди.

Байтуугъанланы Ахматны жашы Мусабий. Элни, тукъумну да – ёхтемлиги. Мен кесими бек насыплыгъа санайма, нек дегенде Мусабийча адамлары болгъан адамла насыпладыла. Жууукъахлулукъдан сора да ол мени устазымды. Мусабий мени математикадан окъутханды. Школ устаздан сора да, жашауда устазымды. Ол къуруда къууанганлай, насийхат сёзле айтханлай турады. Баям,

Аллах бир уллу насып этгенди бизге Мусабийни бергенин.

Ахматны жашы Мусабий КЪМКЪУ-ну математика факультетин бошап, 1978 жылда математикадан устаз болуп, Тёбен Чегемни орта школунда ишлеп башлагъанды. Ызы бла сагъынылгъан школну директору болуп кёп жылланы ишлейди. Элни администрациясыны башчысыны экинчисини къуллугъуна тийишли кёргенлери себепли, анда ишлеп башлайды. Шёндю уа сабийлеге насийхат сёзлерин айта, кесини билимин алагъа бере, школда устаз болуп урунады. Ишинде айырмалы болгъаны ючюн, Мусабий Россей Федерацияны, Къабарты-Малкъарны да билим берген министерстволарыны сыйлы грамоталарына, ыразылыкъ къагъытларына да тийишли болгъанды. Ол Россей Федерацияны билим берген бёлюмюню сыйлы ишчиси деген атха да тийишли болгъанды. Баям, жетишимлерини юсюнден айтып башласакъ, китапха да сыйынмаз. Аны окъуучуларыны кёбюсю школну айырмалы бошагъандыла. Аны сабийлеге кыйыны бирда болмагъанча уллуду.

Билимли адам хар жаны бла да билимли бола болур. Ол хаж кыйлып да келгенди. Элде динни юсю бла соруулары болгъан болса, анга сёлешедиле. Мусабий хажи аллына баргъанны, намысынсыйын кёрмегенлей, бир заманда да артха иймегенди. Мен бюгюн Мусабийге саулукъ, монглукъ, мамырлы жашау тилейме. Аллах саулукъ берсин! Бизге насийхатла айта, энтта кёп жылланы жаша!

ЖЮРЕКЛЕГЕ БАЛ ЖАКЪГАН

Чегем жери дуниягъа кёп ахшы адам-ла бергенди. Туугъан элим Тёбен Чегемде билимли, чомарт адамларыбыз асламды-ла. Аллай адамладанды белгили доктор Мустафаланы Шабазны жашы Магомет.

Ол Россей Федерацияны, КъМР-ни сыйлы докторуду, медицина илмуланы доктору, профессоруду. Къабарты-Малкъар Республиканы къырал университе-тини стоматология бёлюмюню таматасы-ды. Магометча адамларыбыз бла элибиз ёхтемленеди. Мен кимге да болушургъа хазыр эллыми эмда аны юйюрюню юсюн-ден сизге хапарларгъа суюме.

Элибиз гитче болгъаны себепли, мында жууукъ жетме-ген хазна адам болмаз. Аны айтханым, Мустафаланы юйюр бла жууукъ да жетебиз. Жыл саным бла гитче болсам да, атасы Шабазны бек иги таный эдим. Элде намысысыйы жү-рюген акъсакъл эди. Халкъыбыз Орта Азиягъа кёчюрюл-генде, ол шахтада ишлегенди. Ата журтларына къайтхандан сора, колхозда ишлеп тургъанды. Мустафаны анасы төрт са-бий ёсдюргенди.

Школда окъугъан заманында, Магомет алчыладан бири болгъанды. Алтынчы классда окъугъанында уа, кесин иги кёргюзтгени ючюн, «Орленок» лагерьге солургъа ийген эди-ле. Уллу класслагъа ётгенден сора, комсомол организация-ны секретары окъуна болгъан эди. Магомет тарых китапла-ны окъургъа да бек суйгенди. Медицинаны юсюнден бир за-манда да сагъыш этмегенди. Аскерде къуллукъ этерге итине эди. Спорт бла да иги кюрешгенди. Суворов атлы училищеге кирир мураты бар эди, алай атасы бла анасы иймегендиле.

Обком Магометни Махачкъаланы Дагъыстан медицина институтуна стоматология факультетине окъургъа ие эдиле. Ол заманда аллай эркинлик бергенликге, окъуугъа кирирге онг болмай къала эди. Унамайды барыргъа. Алай, жууукъ-ахлугъа аны сагъыннганынглай, бары да бирден: «Бар, бар», дейдиле. Барады.

Махачкъалада экзаменлеге артыкъ хазырланмагъан эди. Тенгиз жагъасында да, шахарда да айланып, окъууну ба-

шына да алмагъанды. Ол заманда бюгюнню профессоргъа оналты жыл бола эди. Жазыуу къалай боллугъун билмей, экзаменлени да берип, юйюне атланганды. Август айда уа почтальон къагъыт келтиреди. Окъуугъа киргенине бек сейир этген эди, нек дегенде жерле жокъ эдиле. Аллай ныхыт жолла бла Мустафаланы Шабазны жашы Магомет медицинагъа келеди.

Институтда уа алаамат адамла бла да танышады. Жетишимли окъугъаны себепли, аны илмутинтиу ишледе да кесин сынаргъа онгу болгъанды. Ол докладла бла кѣп студент конференциялагъа тири къатышханды.

1983 жылдан башлап 1989 жылгъа дери Магомет Москвада окъугъан да, ишлеген да этгенди. Ординатураны Москваны медицина стоматология институтунда ѳтгенди. Ызы бла аспирантурагъа киреди, ассистент болуп кафедрада ишлейди. Анда къал деп кюрешген эдиле, алай юйюрю ючюн Нальчикге къайтханды.

Алай туугъан жеринде медицина илмуланы кандидатына ишлерге жер табылмагъанды. Министерствода былай айтхан эдиле: «Аллай ауруула бла ауругъанла болмагъаны себепли, специалист да керек туююдю». Артха Москвагъа къайтыргъа кереклисин оюмлап, туугъан элине атасына насын кѳре келген кезиуде, Магомет атасы бла бирге бичен ишлей тургъанлай, элге обкомну адамы келип, больницагъа кыйын саусузла тюшгенлерин айтып, болушлукъ излейди. Магомет ол авариягъа тюшгенле бла саулай бир ай чакълы кюрешгенди. Кетерге хазырланып тургъанлай, Къабарты-Малкъар кыйрал университетни ректору Владимир Тлостанов кесине чакъыргъанды, стоматология факультет ачаргъа хазырланып тургъанын билдиргенди.

Алай бла, Магомет Шабазович жангы ачылгъан стоматология бѳлумге таматалыкъ этеди.

Мустафаланы Магомет Испанияда, Францияда, Англияда, Шотландияда, Германияда, Италияда бардырылгъан конгресслеге къатышады. Он жылны ичинде «Бетденбетге» деген, «Россейни сабийлери» программагъа кѳре, акциягъа бюгюн да америкалы ишчи нѳгерлери бла тири къатышадыла. «Жылны врачы» деген атха да тийишли болгъанды.

Андан сора да Мустафаланы Магомет кѣп жерледе урунуп, атын иги бла айтдыргъанды. Мен бюгюн аны атын ѳхтемленип сагъынама. Аллах Магомет Шабазовичге саулукъ, монглукъ берсин!

БИЙИК ПОЭЗИЯ

Дунияны тутуругъу фахмулу, жарыкъ, таза жүрекли адамладыла. Жашауубузда жарыкъ жаннган жулдузлача, айтхан сёзлери жүреклеге балхам бола, умут этдиргенле уа – бютюнда. Бюгюн Зумакъулланы Мустафаны къызы Танзиляны терен поэзиясыны юсюнден кесими бир къауум оюмуу айтыргъа сюеме.

Адам улу жер башына жаратылгъандан бери, ол анга берилген фахмусун жашауда хайыр келтирирге керекди, ол борчду. Зумакъулланы Танзиля бюгюнлюкде малкъар поэзияны кёгюн жарытхан, анда жаш фахмулагъа кёллерин кётюрген, андан къол узатхан адамды. Ол жулдуз алай жарыкъ жанады, барыбызны да жолубузну туура эте. Баям, аллай адам болур ючюн, аны жүреги таза, жарыкъ, ниети да ачыкъ болургъа керекди. Бизни Танзиляны жүреги да, ниети да тазады, ачыкъды, туурады. Алай болмаса, ол назмуларында адамлагъа игилик, мамырлыкъ, насып, къууанч излеяллыкъ болмаз эди.

«Аны поэзиясын менича билген башха тюрлю оюм этер амалы жокъду. Мен аны тиширыугъа кёзбау этип айтмайма. Аллай бийик фахмулу тиширыуну чыгъармачылыгъына мен башха тюрлю къараяллыкъ туююлме», – деп жазгъан эди малкъар поэзияны акъылманы, дуниягъа айтылгъан Къули Къайсын. Бу сёзледен сора Танзиляны поэзиясыны юсюнден бир жукъ айтыргъа кыйынды, нек дегенде Къайсын сёзлеринде аны чыгъармачылыгъына бийик да, тюз да багъа бергенни къой да, жүрегини теренинден, кёлюню туюбунден Танзиляны поэзиясын суюгенин билдиреди.

*Бузда да от тиргизген
Бу мадарымлы халкъым
Белин бюкдю, туююлдю,
Биле жашауну хакъын, –*

деп жазады Танзиля. Жашауунда кёпню кёрген, къум тюзледе кыйынлыкъны чекген миллетине ич сёзюн тыялмайды. Бу тизгинлени айтыр ючюн, къуру фахму угъай,

уллу жүрек керекди. Халкъын бек суйген, аны ючюн жанын берген, аллай жүрек. Поэт ни китапларында халкъына, журтуна, элини ташына-чөбюне уллу суймеклигин айтхан назмулары асламдыла. Халкъынгы суйгенден тышында да, анга жараргъа, айныууна кӊошумчулукъ этерге керекди. Танзиляча адамны уа бизге Аллах саугъагъа бергенди. Биз насыплылабыз быллай адамыбыз болгъанына. Ол, миллетини хар адамыны жарсыуун жүрегине сыйындыра, тилсиз ташла бла селешген, аланы кӊайгъыларын сурагъан, тау башлада шорхулдап келген суулагъа алгъыш айталгъан поэтди. Аны хар жазгъан тизгининде жүреги тебеди, хар кимге да эшитилирча.

Поэтни «Халал парий» деген назмусунда тилсиз ит ючюн жүреги тынгысыз болгъанын кӊрюрге боллукъду:

*Элтедиле парийни ёлтюрюрге,
Ол унамагъаны ючюн юрюрге.
Арбазда тынч, жууаш тургъаны ючюн,
Асыры бек халал болгъаны ючюн,
Адамны жаугъа санамауу ючюн,
Аны кӊабаргъа унамауу ючюн,
Элтелле парийни жанын жояргъа.*

Алда айтханымча, ол хар затны да жүреги бла ётдюреди. Бу тизгинле анга шагъатдыла. Жазыучуну жүреги ауруйду, жарлы итни ёлтюргенлери ючюн. Баям, кӊуру жаны болгъан жаныуаргъа угъай, жансыз ташха да жүрегин аурутхан адам, бу дуниягъа кӊонакъ болуп угъай, мӊлекча, адамлагъа игилик тилей келгенди. Аны игилиги, халаллыгъы уа быллай тизгинледе туура болуп турадыла.

Омар Хайямны быллай сӊзлери бардыла: «Игилик ол аллай затды – сангырау эшитген, сокъур а кӊрген». Танзиля хар адамны да бирча сюеди. Аманлыкъгъа игилик бла жууап кӊайтара, ариу тилли инсанды:

*Аманнга да ахшы болдум,
Ахшыгъа да болдум ахшы.
Адамланы сыйлы кӊрдюм,
Айырмайын узакъ, кӊаршы.*

Былайда Танзиляны дагъыда бир тизгинлери эсиме тюшедиле:

*Ненча кере мени отха тюртдюле,
Таза юсюме къайнар суула бюркдюле!
Ариу айта, шинжиле да чанчдыла,
Жаханымге ненча эшик ачдыла!
Сёлешдиле, ауузлары жабылмай.
Къалай къалдым была ичинде къабылмай?*

Жашау жолунда Танзиляны аллына зар, харам адамла тубей тургъан болурла, баям. Алайсыз да болмайды. Бютюнда Танзиля тутхан иште. Болсада, ол алагъа аман айтмайды, кеси кесине былай айтады: «Къалай къалдым была ичинде къабылмай?» – деп. Бу назму, бир кере окъугъанлай окъуна, эсимде къалгъан эди. Нек? Адам жүреги бла жазса, артыгъыракъ жүреги ачып, аны окъугъан адам ол инсанны жарсыуун кесине тартмай да болмайды. Къалай-алай болса да, бизни Танзиляны жолунда жалдатла чыккыгъан эселе да, жүрегин къыйнап ачитхан эселе да, аны бийик поэзиясы аны ючюн эниш болмагъанды, нек дегенде ол керти поэтди, керти адамды. Танзиля кесини жашауун поэзиягъа бергенди, бу иш бла талмай кюрешеди. Ол поэтге окъумагъанды, Танзиля поэт болуп туугъанды. Ол а хакъды.

Сейир туюлмюдю тиширыу башы бла Танзиля, жерни жарсыуун инбашына алып, къайгъыларын чачаргъа да сагъыш этмей, ныхытлы жолда ауур жүкню таукел элтип баргъаны:

*Кюн чыккыгъанда, кюннге, насыпха чыггып,
Къууаннгандан, жети кёкге жетеме.
Кюн батса уа, аны къайтмазын биле,
Озгъан кюнню мен жияуун этеме.*

Кюннге, айгъа сёзюн айталгъан Танзиля биз билмеген ненча затха жарсый болур? Ол а чынтты поэтни бир шартыды.

*Къууанчым болса, мен ышарама,
Адамла, сизден жашырмаз ючюн.
Бушууум болса, мен жашырама,
Аны кёрюп, сиз жарсымаз ючюн.*

Жер жүзюнде бир жилтинчик окъуна сакъланнган эсе, ол Танзиляны хайырынданды деригим келеди. Керти адамны жүрегинде уллу суюмеклиги болургъа керекди. Андан

болур бюгюнлюкде Танзиляны назмуларына жырла жазылгъанлары да:

*Сени тансыкъ кёзлеринг
Сейир насында жилай,
Эринлеринг айтдыла,
Шош, акъырын шыбырдай:*

*«Шукур, энтта тюбедик,
Жомакъда айтхан кирик,
Минг жылланы термилип,
Бир бирни тапхан кирик.*

Зумакъулланы Танзиляны поэзиясында ана энчи жерни алады:

*Бирле ахча, алтын, кюмюш сакълайла,
Кёп болса да, ол кёпдю деп айтмайла.
Ахча сунуп тутуругъу байлыкъны,
Тас этерге кзоркъадыла шайлыкъны.
Мен да байма, мен да байлыкъ сакълайма.
Ол байлыкъны тас этерге кзоркъама.
Бу дунияда анамды да байлыгъым,
Келмейд мени жарлы болуп кзаллыгъым, –*

деп жазады анасына атагъан назмусунда. Анагъа аталгъан назмула бизни поэзияда аз туюлдуле. Кертиси бла да, балагъа анадан багъалы не барды? Хар назмучу да, хар инсан да кесини анга суймеклигин кесича ачыкълайды. Алай Танзиля жер байлыгъын, битеу табылыннганны да кьоюп, ананы сайлайды. Танзилягъа бек уллу байлыкъ анадады. Къуру бу тизгинледе окъуна анагъа суймеклик алай терен ачыкъланады, хар адамны да жюрегине кирип, анда уя салып къойгъанча. Танзиляны бу керти сёзлери эсиме келедиле:

*Къоншунга урушма, аман деп тили:
Иги къоншуну – къоншусу да иги.*

Бу сёздеде адамгъа иги болургъа, аны сюерге, намыс этерге кереклиси ачыкъланады. Бек башы уа – адамлыкъ. Дунияны башын Танзиляча адамлыгъы болгъан адамла жарытыргъа керекдиле. Жырда айтылгъанча, адамлыкъды эм башы насыпны.

* * *

– Къызыу отда
Бише тургъан картофла,
Нек бишесиз?
Сизни ашап кетерле!
– Биз бишмей къалсакъ,
Ачла не этерле?
– От жагъада
Жана тургъан отунла,
Нек жанасыз?
Сиз кюл болуп кетерсиз!
– Биз жанмасакъ,
Сууукъ кюн не этерсиз?
– Аз бушуугъа
Кюе тургъан жүрегим,
Нек жанаса?
Сен терк күйюп кетерсе!
– Мен селейсем,
Айт, сен а не этерсе?

Бу философиядан толу тизгинледе жан аурутмакълыкъ, жүрек жылыу, бар дуниягъа сыймеклик кёрюнеди. Поэт къуру бише тургъан картофла, жана отунла бла угъай, бек биринчи кесини жүреги бла сау дуния бла ушакъ этеди.

Зумакъулланы Танзиляны назмулары, «Адамны журтуна, журтну адамгъа термилиую» деген поэмасы, битеу чыгъармачылыкъ иши халкъыбызны ниет хазнасын байыкъдыргъаны, анга энчи тюрсюн бергени да бизни барыбызгъа да белгилиди.

Зумакъулланы Танзиляны чыгъармачылыгъыны чыгъышлары кенгдиле. Аны сабий назмулары сабийлеге ангылашынадыла, сыймеклик назмулары хар сыйгеннге ариудула, Ата журтха сыймекликни ачыкълагъан тизгинлери жүрегибизде кёп тюрлю сезимле туудурадыла, халкъына айтхан назмулары уа Ата журтунгу сюерге, анга игилик этерге юйретедиле, жангы жоллагъа тебиретедиле, иги къууумгъа итиндиредиле.

Танзиляны чыгъармачылыгъын мен бек гитче заманымдан бери да сюеме. Андан болур эди, манга оналты жыл болгъанда, бу тизгинлени анга атагъаным:

*Жазгъанынгы окъуйма мен, жаратып,
Болмаз сенден ариу сёзлю бир адам.*

*«Танзиля!» – деп, атынгы ёхтем айтып,
Андан турады сени саулай алам.*

*Сен кёл салып жазаса жазгъанынгы,
Поэтлеге юлгю болгъанса андан.
Сюеме мен сени назмуларынгы,
Не кюнде да китабынгы окъусам.*

*Миллет ёхтемлигибизсе сен бизни,
Татлы сёзлю, ариу тилли Танзиля.
Жарыкъ кёллю анабызса сен бизни,
Энтта кёп жылланы тур назму жаза!*

Уллу поэтни жюреги адамла ючюн тебеди, алагъа деп игилик тилейди. Таза ниетли, огъурлу Танзилябыз, уллу адамыбыз, узакъ ёмюрлю, саулукълу бол! «Жерими шайыры», – деп да, мен андан ёхтем айтама.

«Минги-Тау» журнал, №1. 2022 ж.

ХАЛКЪЫНЫ УЛЛУ АДАМЫ

Жашау болумла кёп адамла бла туюбешдире барадыла бизни. Хар адам да кесини ызын кёояды, бирле ёмюрге шуёхлукъда къаладыла, бирле кёол узатып кетедиле, бирле уа – заран жетдирип. Аны айтханым, жашауда кёплеге туюбей барама. Хар аллыма чыкыгъан адамгъа ыразыма.

Жашау болумла мени огъурлу, башхалагъа игилик излеген, таза ниетли адам бла танышдыргъанды. Ол Алауди Мусаевди.

Мусаев Алауди Нажмуудинович – Россейни жазыучуларыны Союзуну члени, Россейни жазыучуларыны Союзуну Москва шахарда биригиуюню Президиюню келечиси, халкъла аралы адабият фондну члени, милицияны полковниги, юрист илмуланы доктору, профессор – низам сакълауда уллу кыйын салгъаны ючюн, «Чечен Республиканы илму ишини сыйлы ишчиси» (1996 ж.), «Чечен Республиканы Сыйлы юристи» (2002 ж.) деген сыйлы атлагъа тийишли болгъанды. 2005 жылдан бери ара шахарда Россейни МВД-ни университетини эки кафедрасыны профессору. Россей Федерацияны бийик профессионал билим бериуюню сыйлы ишчиси деген даражалы атха тийишли болгъанды Алауди. Совет Союзну интернационал полициялы ассоциациясыны биринчи члениди. 80-ден артык илму ишни авторуду. Жети юрист илмуланы кандидатын хазырлагъанды. Бусагъатда Москвада адвокат болуп ишлейди.

Билимли, хунери уллу адамды Алауди. Аланы барын да хорлагъан а – аны адамлыкъыды, уллу, чексиз адамлыкъы. Билиминг не уллу болса да, жашауунгда адамлыкъны сакъламасанг, акъылынг, билиминг, намысынг да кёрюнмей къаладыла. Алауди алам тенгли адамлыкъы, тюз оюмлу болгъанладанды. Аны жашауу тюзлюкню излеу бла, амалсызгъа кёол узатыу бла байламлыды.

Заманын, ырысхысын да аямай, кишиден ахча да алмай, бююнлюкде адвокат ишин толтуруп айланады. Ол аллына бир тилек бла баргъаннга кёолундан келгенича болушады, кёл этдиреди. Терсликлери болмагъан кёп жаш адамланы

тутмакъдан къоруулагъанды. Хар бир этген игилиги адамлагъа Аллахдан игилик бла, ахшылыкъ бла къайтыр деп ышанама.

Алауди профессионал ишинден тышында бир къауум китапны авторуду: «Махмуд Эсамбаев», «Шейх Мансур», «Волчь яма» эм башхала.

«Махмуд Эсамбаев» деген китабында белгили чынтты тепсеучюню юсюнден жазады. Эсамбаев жарлы болгъанына, урушха, кёчгюнчюлюк болумлагъа да къарамай, дуниягъа аты айтылгъан тепсеуню устасы болгъаныны юсюнден халпарлайды. Махмуд Эсамбаевни «Танцы народов мира» деген программасыны, башха халкъланы төрелерин къалай багъалагъаныны юсюнден жазады автор. Миллетини аллай керти адамларыны юслеринден айтханы, эсгергени Алаудини чынтты адам болгъанына шагъатлыкъ этеди.

Аны бла таныш болгъаныма, бир тепсини артында тузгыржын ашагъаныма ёхтемленеме. Бюгюн Алауди къарындашыма, саулукъ-эсенлик тилей, бу назмуну атайма:

Аллахны бир тюз къулу,
Лакъырдыны устасы.
Ариу болсун хар жолу,
Уруп турурча къарсы.
Дары-дарманды сёзю,
Ийманды аны кёлю.

Мамыр жашау тилейме,
Умутлары толурча.
Саулукъ, насып тежейме,
Алай ёмюр турурча.
Египет, Европа да,
Вайнахха къууандыла!

«КЕСИНЕ ИЙНАНЫУЛУКЪНУ КЮЧЮ УЛУДУ»

Бусагъатдагъы жаш тёллюбюз кесини жетишимлери бла къууандыргъанын бек магъаналы шартладан бирине санайма. Кёп тюрлю ишледе билимликлери, хунерлери бла да алдадыла. Ма аллайладан бириди Ахметланы Баширни жашы Артур да.

Ол студент жылларында окъуна кёп тюрлю конкурслада, эришиуледе алчы болуп тургъанды, тирилиги ючюн сыйлы грамоталагъа да тийишли болгъанды. Бюгюнлюкде уа КъМР-ни жаш тёллюю ишлери жаны бла министрени орунбасарыды. Бюгюн ол ушакъ нёгеримди.

– Артур, жаш тёллюю болумуна не кёзден къарайса?

– Шёндю айныргъа, билиминги, хунеринги кёргюзтюрге кёп амалла бардыла. Жаланда жаш адамланы кеслеринден къаллыкъды, ансы къырал хар жаны бла да онг береди. Федерал буйрукъла, регионда къырал программа аланы айныуларына себеплик этедиле.

– Сени оюмунга кёре, жаш адамла жашауда кеслерини жерлерин табаламыдыла?

– Арт заманда кёпле, кеслерин жалчытып, онгла табып, бирер жерде урунадыла. Хау, хар адам да бирча жетишалмайды, бирле кеслерини жерлерин табадыла, бирле уа мёхеллик этедиле. Баям, жашау халла да чурум эте болурла. Алай тегерекни терслерге ол сылтау туююдю. Бирде адам кеси кесине соруу берирге керекди: «Мен а не этгенме жашауум былай болмаз ючюн?». Адамны кесинден кёп зат къалады.

– КъМКЪУ-да Отарланы Керим атлы малкъар маданият араны башчысы болуп тургъанса. Не ишле тындырыр онг болгъанды ол кезиуде?

– Университетни башчылары да хар башламчылыгъыбызгъа амал тапдыра эдиле. Мени баш борчум жаш тёллюю республиканы жамауат ишине къатышдырыргъа, тилни, адет-тёрелени сакълауда эди. Анда ишлеген кезиуюмде эки жюзден артыкъ студентни Малкъар маданият араны ишине

къатышдырыр онг болгъанды. Кёп конкурслада алчыла болуп тургъанбыз. Эсде къалгъан ишлерибизден бири – айырмалы студентлени окъууну бошагъанлары бла алгъышлау байрамыбыз эди. Ол иш кёп студентни иги окъургъа кёллендиргенди, асламысыны эсинде къалгъанды.

Андан тышында да, школла бла да кёп иш этгенбиз, байламлыкъ жюриютгенбиз. Бююннгю кюнде, жангы излемлеге кёре, жаш тёлю бла алай ишлерге кереклиси баямды. Жаш адамла бла бир тилде сёлеширге, аланы не къайгъылары болгъанын ангыларгъа кереклисин энчи чертирге сюеме. Анга заман керекди. Бир кюннге болунуп къаллыкъ иш туюлдо. Эринмей, эрикмей, кюреширге тийишлиди. Быллай иште бирлик керекди.

– Студентле тиллерин билемидиле? Маданият араны ишине тири къатышамыдыла?

– Маданият ара – тилни, адет-төрелерибизни сакълауну жериди. Къарачай-малкъар кафедра аны айныууна уллу къыйын салады. Студентле да тири къатышадыла аны ишине, ол къууандырады. Болсада бир -бирлеге къыйынды ары келген, нек дегенде анда ана тиллеринде сёлеширге тюшеди, андан тышында уа – орусча. Ол себепден, ангылатыуну аз-аздан бардырыргъа керекди. Жаш тёлюге ийнаныулукъ, ышаныулукъ бек магъаналыды.

– Къырал жаш адамлагъа къалай болушады?

– Арт жыллада жаш тёлю политикагъа уллу эс бурулады къыралда. Энчи арала, ишчи жерле, спорт бла кюреширча амалла эм кёп тюрю башха ишле къураладыла. Къуру бизни республикада окъуна быйыл жаш тёлюге деп юч биригиу ачыллыкъды. Анда окъургъа, маданият бла кюреширге да юйренирикдиле. Элде грант алыр амалла да къураладыла. Жаш юйорлеге къыралдан болушлукъ тапдырылады.

– Не муратларынг бардыла?

– Баш муратым – халкъгъа, къыралгъа жараргъады. Анга итингенлей барлыкъма.

– Министерствода иш къалай барады?

– Бу бёлюмде мен акъылбалыкъ болгъанлы бери ишлейме. Аны себепли ишиме суююп барама. Жаш телюню айныууна бир къошумчулугъум болгъаны окъуна кёллендиреди. Жангы министерство къуралгъанлы жыл да болмайды, алай кёп иш тындырыргъа къолубуздан келеди. Жаш тёлю политика айный баргъаны хакъды.

– Жаш тёлюге не айтыргъа сюесе?

– Айныргъа итинигиз! Окъуугъа уллу эс бёлюгюз. Сизни ючюн деп бардырылгъан жумушлагъа тири къатышыгъыз. Бир бирге билеклик этерге кюрешсегиз, къолугъузdan не зат да келликди. Сагъышларыгъыз а деменгили затны юсюнден болсунла.

– Сау бол, Артур, ишингден къууан!

«Заман» газет, 25 март, 2023 ж.

«АЙТЫРЧА ЖЕТИШИМИМЕ «ТРАВИАТА» ОПЕРАНЫ БАШ РОЛЮНДА ЖЫРЛАРҒА ЫШАНГАНЛАРЫН САНАЙМА»

Халкъыбызда уста, фахмулу жырчыларыбызны саны ёсе баргъаны кѳууандырады. Жуболаны Жамалны жашы Жамбулат да хунерли, чынты уланларыбыздан бириди. Ол Саратовда Л.В. Собинов атлы консерваторияда окѳуп келип, бюгюнлюкде КѳМР-ни Музыка театрыны солистиди, композиторду, жырчыды. Жамбулат терен магъаналы жырлары бла кѳууандырып турады бизни. Бюгюн ол мени ушакъ нѳгеримди.

– Жамбулат, биринчи кере сахнагъа кѳачан чыкъгъанса?

– Бек биринчи, туугъан элимде – Хабазда чыкъгъанма сахнагъа. Маданият юйде сынагъанма кесими. Устазым Кѳазийланы Баттал чыгъаргъан эди. Школда окѳугъанымда да жырлай тургъанма тюрлю-тюрлю жыйылыулада. Ол заманда, бек биринчи, Юрий Шатуновну «Детство» деген жырын айтхан эдим.

– Россейде бек белгили окѳуу юйде билим алгъанынгы билебиз, аны юсюнден айтсанг эди.

– Элде жырлай келип, Нальчикде музыка окѳуу юйге билим алыргъа келеме. Анам, устазым да билимими ёсдюрсем суйгендиле. Культураны эм искусствону колледжине келип, Таукенланы Галинагъа тюшеме. Ол мени кѳп затха юйретгенди. Тенор ёнюмю салгъанды. Тѳртюнчю курсда классика операланы жырлап тебирегенме. Тѳртюнчю курсну ахырында бийик билим берген юч окѳуу юйден бирин сайларгъа онг болады. Мен Саратов консерваторияны мажал кѳрюп, ары окѳургъа кетген эдим. Анда устазым СССР-ни халкъ артисти Леонид Сметанниковну сохтасы болгъанды. Ол мени вокалгъа юйретгенди. Андан сора да, атлары айтылгъан устазларым кѳп эдиле. Аллахха шукур, билим алып келгенме.

– Ананг, жуукъ-ахлу ыразымыдыла бу сайлаунга?

– Отарланы Омар мени жууугъумду. Къарт апшам да жырлап тургъанды. Анамы, атамы жанында да болгъандыла жырчыларыбыз. Аладанмы берилген болур бу ишге хунерим деп да келеди эсеме. Болсада классика жаны бла бири да жырламагъандыла. Сау болсунла, къарт апшам, анам, жууукъ-ахлу да ыразыдыла.

– **Жырларгъа уа къайсы тилде суюночюсе?**

– Ана тилибизде жырларгъа бек сюеме, кесибизни чыгъармаланы башха миллетлеге да эшитдирирге итинеме. Мен кёп жерледе жырлагъанма. Аны бла чекленип къалмай, украин, немис, итальян, француз тилледе да.

– **Озгъан жылда жетишимлеринг къалайдыла?**

– 2019 жыл бек иги жыл болгъанды мени ишимде. Сергей Рахманиновну «Алеко» операсын жырлагъанма. Аны бла кёп кюрешгенме, хазыр болгъанлай Музыка театрда жырлагъанма. Озгъан жылда кёп чыгъарма жазаргъа онг болгъанды. Бек уллу жетишимим а «Травиата» операны баш ролюнда жырларгъа тийишли болгъанымды. Аллах айтса, биз аны къараучулагъа жууукъ заманда саугъа этерикбиз.

– **Чыгъармачылыкъ ишингде билеклик этген адамларынг болурла?**

– Хау, бек кёп адамгъа ыразылыгъымы билдирирге сюеме: эллилерим Къазийланы Батталгъа, Баккуланы Артургъа, Мусукланы Расулгъа. Мында устазым Таукенланы Галинагъа. Сюйген адамларымы атларын сагъынып бошайлам, барына да бек ыспас этеме. Сау болсунла!

– **Кесинг макъамла жазгъанынгы да билебиз.**

– Макъам салып 2007 жылда башлагъанма. Бек биринчи «Жамиля» деген жыргъа такъгъан эдим макъам. Ызы бла «Малкъарым» (сёз.: Баккуланы А.), «Къарачайым Малкъарым» (сёз.: Семенланы З), «Алим Байсултанов» (сёз.: С.Еремеев) эм башхала.

– **Мындан ары уа не мурат этесе?**

– Халкъыбызны жангы жырла бла къууандырыргъа сюеме. Насып юлюшлю болугъуз!

«Заман» газет, 2020 ж. 14 январь

КЮН СУУЛАДА СУРАТЛА

Аппайланы Мустафаны къызы Лариса Чегем районну Булунгу элинде туугъанды. КъМКЪУ-ну филология факультетини малкъар бѣлюмюн тауусханды. Школда, педучилищеде да устаз болуп тургъанды. Бюгюнлюкде Къабарты-Малкъар къырал телевиденияны малкъар бѣлюмюню редакторуду, малкъар поэзияны мурдорун салгъан Мѣчюланы Къазим атлы фондну таматасыды. Россейни журналистлерини Союзуну члениди. Жазып эртте башлагъанды, алай назмуларын бизге ачыкъ этгенли уа кѣп заман болмайды.

Ол ачыкъ, ариу, жарыкъ бетли адамды. Чегемли эгечибиз дуниягъа ариу кѣзден къарагъаны, хар инсаннга игилик излегени, адамланы чексиз сюйгени аны чыгъармаларында ачыкъланады. Баям, назмуларын жазаргъа аны Булунгу эли кѣллендирген болур. Деменгили Къайсын назмуларында багъалагъан таула, Ларисаны да кѣллендиргендиле жүрек сырын къагъытха тюшюрюрге.

Аны ыз хаты башхалагъа ушамайды. Кесини жүрек жылыуун, жарсыуун, къууанчын да кеси тилинде айтады.

Ларисаны назмулары бюгюннгю тиширыу поэзияда кеслерини жерлерин тапхандыла. Аны назмулары бирде мудах, бирде жарыкъ сезимле туудурадыла. Сюймеклик назмулары уа жырлача айтыладыла:

*Кемеле, суула да жүзе
Кѣкде да булут сиреле,
Тамаша жаунну тамычысы
Бетиме насыпла тѣкдюре.
Сюймеклик ол жесирди – зиндан
Къутулур а къайдады мадар?*

Неда:

*Айны жарыгъы – арбазда,
Ауана абынады тангнга.*

*Табийгъат шыбырдайды макъам,
Сюймеклик чакъырады къарам.*

Жашаугъа кёз къарамы, ич дуниясы да таулу тиши-
рыуну энчидиле, башхадыла. Аны кеси дуниясында энчи
сагъышлары уллу жашаугъа терен философиялы кёзден
къарагъаны чыгъармаларында кёрюнюп турады. Аллай
назмуларын къатлап окъуп турсанг, тюрлю-тюрлю сезим-
ле тууадыла, сагъышларынгда хар жолдан тюрленеди. Ол
а керти поэзияны шагъатлыгъыды. Былайда Ларисаны бу
тизгинлери келедиле эсиме:

*Жашау – ол чакъды адамланы алдагъан;
Макъам жазып, кюнлеринге къатлагъан.
Нечик уллу жүрек къарыу бергенди,
Хар атламын сууап ташха женггенди.*

*Сатхыч тенгинг – жаханимге тюшюрсе,
Жаннет кюнню ийнанмазса кючюне,
Жюрегине тот ауана тюшюрген
Ышаргъанынг, сёзлеринг да кюйдюрген.*

Эгечибизни жүрегин кюйдюрген, къууандыргъан шарт-
ла, кёл этдирген жумушла, мудахлыкъгъа батдыргъан сагъ-
ышла назмуларындан жүрегибизге жетедиле. Бирде уа ол
жарыкъ тиширыу бу кюйсюз дунияда ышарыргъа къайдан
таба болур кюч деп сагъыш этесе, назмуларына батылсанг.
Эсимде къалгъан назмусундан төрттизгинин келтирейим
юлгюге:

*Адам улу кимди ёмюр жашагъан?
Жаханимге байлыкъ алып атлагъан.
Бир кюннюгю бир сагъаты – къабыр таш.
Сен тюберик ич дуниянгда – сабыр аш.*

Лариса ол дунияны юсюнден сагъыш этеди, Аллахына
табынады, адамлагъа игилик тилейди чыгъармаларында.
Мен оюм этгенден ол адамлыкъны шартыды. Ансыз поэзия
къуруду. Хар ишде да, бек башы адамлыкъды. Жашауунда
сатхан, алдагъан, аманлыкъ этген адамлагъа, бютюнда бек
тенглерине кечгинлик тилейди. Аны ол шартлары алтын
хазнада энчи жерни алгъанлары баямды.

*Мен тилейме, ачитма тенглерими,
Жюрегими къыйнаса да, кечеме,
Жашау жолун кюмюш балта кесерик.
Не жазыкды адам жаны кетерик.*

Хар назмучу да жарсыуун, сынауларын къагъытха тюшюрмей болмайды. Лариса да ол сезимлерин чыгъармачылыкъ ишинде жашырмайды. Поэтни жанын къыйнаргъа, ачытыргъа тынчды. Нек дегенде назму жазгъан адамны жюреги къайгъылы, жарсыулу, жумушакъ болады. Ичги сёзюн ол сагъатда айтмай болмайды. Къадар, адам, жашау сынатхан болумла ол жюрекден бу тизгилени чыгъарадыла:

*Жашау мени къайтып-къайтып сынайды:
Санга тюбеп, жюрек сынып, жияйды,
Сен жашырып кетген кибик жанымы,
Къыш этгенсе, келе келип жайымы.*

*Сёзлеринги гюл къаласы оюла,
Жюрегиме ауруу ташла кзуюла,
Сени излей кюнле, айла санайма
Келиринги ажапсанг да сакълайма.*

Назмучуну «Эртте сагъыш» деген назмусунда биринчи төрттизгинин окъугъан сагъатымда тау төппелеринде къылан кзушла, төгережни бийик таула кзуршалагъан бурунгулу таза хауалы Булунгу эл кёз аллыма келеди. Танг ата чыпчыкъла жырлай, таула артындан кюн таякълары терезенги къагъа, ингир ала ай шаудан сууну макъамы бла бирге чыкыгъан элде, илхамы кзоймай, бу тизгинлени туудургъан болурла, баям:

*Терек чакъды, тереземи кюню – сакъ,
Ай ойнакълар, кзоюн кетген кечеде,
Ашхам эжиу кюнлерими этеди,
Тау, табийгъат жашар оноу этеди.*

*Жюреклени титиретген эрттенле,
Сатыр, сатыр тарых бетге кетерле.
Уллу тауну ташларында ауазла,
Жырлайдыла табийгъатны уята.*

Ол назмусуну башха тизгинлеринде Чегем жерине чексиз суймеклигин, кѳучагѳына сыйындыралмагѳан кѳууанч сезимлерин ачыкѳлай, сабийлигин эсге тюшюре, элини огѳурлу адамларыны арбазларында тансыгѳын алалмай айланады назмучу:

*Чегем тары – кѳп жылланы ызлары,
Ташларында – атлам сайын сырлары:
Кѳурманлыкѳла, уллу тойла, арбазла,
Кюлкю, оюн, сабий жүрек кѳууанчла.*

Ларисаны хар назмусунда адам кесин кѳрюрге боллукѳду. Аны чыгѳармачылыкѳ иши – аны кюзгюсюдю. Ол а керти поэзияны ышаныды. Мен билеме, Ларисаны чыгѳармаларыны юсюнден энтта кѳп илму ишле, статьяла да жазыллыкѳдыла.

ЖАШАУҒА ТҮӨЗ КЁЗДЕН КЪАРАҒАН

Адам улусу дуния башына жаратылгъанлы кёп адамла бла шагъырей бола, таныша алай келеди. Жыл саным жаш болса да, аслам адамла кёре келеме жер башында: кими – ахшы, кими – иги, кими – аман. Аны айтханым, къыйын заманынгда ангылайса къайсы керти, къайсы ётюрюк адам болгъанын.

Къонакъланы Алийни жашы Ильяс мени эллимди. Кёп жылланы бирге ишлеп, жыл саны мени бла тенг болмагъанына да къарамай, керти тенглик, насийхатчы болуп келеди. Жашауда кёп затны кёрген, миллетни ахшы уланларындан бириди. Ол бир талай жылны ичинде Тёбен Чегем элни администрациясыны башчысы болуп ишлегенди. Бет жарыкълы уруннганды, кёп ахшы ишле да этерге къолундан келгенни аймагъанды. Болсада, былайда аны ишини юсюнден угъай, адамлыгъыны юсюнден айтырыгъым келеди.

Аны жашау жолу, этген иши да миллетине суймеклиги бла келгенди. Хар бир адамгъа ариу кёзден къарап, къолундан келгенича болушуп, алай жашайды. Мен аны бир заманда адамгъа хыны сёлешип, менсинип неда адамдан тарыгъып эшитмегенме, кёрмегенме. Аллай адамла, жарсыугъа, аздыла. Уллугъа – уллуча, гитчеге – гитчеча сёлеше билген, жарсыуунгу эшиталгъан, къайгъыргъан, тюз ниетли адамды.

Ол тау элде ариу юйюр ёсдюрюп жашайды. Юйлегиси Ахкёбеккланы Масхутну къызы Лейла бла бирге юч сабий ёсдюргендиле: Тимур, Зульфия, Милана. Жашлары Къабарты-Малкъар къырал аграр университетни экономика бёлюмюн жетишимли тауусханды, Зульфия да ол университетни бошاپ, Тюркде психология жаны бла бийик билим алгъан окъуу юйню бошагъанды. Гитчелери Милана да республикада ол университетде окъуйду. Юй бийчеси Лейла кёп жылланы элни больницасында врач болуп уруннганды. Бет жарыкълы ишлегени ючюн, кёп сыйлы грамоталагъа, ыспас къагъытлагъа да тийишли болгъанлы. Саулукъла-

рына къаратыргъа келгенле анга ыразыдыла. Бюгюнлюк-де кесини ишин Чегем районну ара больницасында бет жарыкълы бардырады.

Ильяс Алиевич бла бир жол шахаргъа бир жыйылыугъа барабыз. Жай, къызыу кюнле. Артха къайтып келе, жол жанында харбыз сатханларын кёрюп, тохтайды. Эки уллу харбыз алады. Мен а: «Ильяс Алиевич, не этесиз экисин а?» – дейме. «Бири – сени, бири – мени», – дейди. Юйге жетгенлей: «Исмайыл, уллуракъ харбызны ал», – деп тохтайды. Ма аллай ишлери окъуна жүрегинги къууандырадыла. Аны айтханым, ол не гитче затчыкъ бла да кёлюнгю кётюрюрге суйген адамладанды. Ненча жаш юйюрге болушханды элде уа! Ала бюгюн да анга ыразылыкъларын айтханлай турадыла.

Элде абадан адамланы байрамла бла жыл сайын алгъышлагъанлай туруучу эди. Саугъала, алгъышлау къагъытла да алып жокълай эди. Элни тазалау кезиу башланса уа, сабийле төгерегине жыйылып, хар бирине татлы суула, кампет-къалач алып, сыйлап, ишни алай башлаучу эди. Элин, миллетин, журтун суйген адам саулугъун, ырысхысын, кючюн аямагъанды бир заманда да. Мени Ильяс Алиевичге хурметим уллуду.

БОРЧЛАРЫН ТЮЗ ТОЛТУРАДЫЛА

Кёп болмай почтаны Тёбен Чегемде бёлюмюне жумуш бла барыргъа тюшеди. Ары киргенимде, газгъа, токгъа, телефоннга ахча төлерге келген талай адамны кёреме. Очередь азмаз селейгенден сора бёлюмню таматасы Бепайланы Лейла бла ушакъ этеме.

– Лейла, ишигиз къыйынмыды?

– Хау, тынч туююлдо. Адамла газгъа, чыракъгъа төлерге келселе окъуна жетишалмай, терк-терк къармашыргъа тюшеди. Алай анга юйреннгенме да, манга ол ауур кёрюнмейди.

– Кёп болмай газетлеге жазылыу бардырылып бошалгъанды. Мында уа ол къалай ётгенди?

Адамладан газетге жазылырларын бек тилейбиз. Ариу айтып, бирде жалынып да кюрешебиз. Бардыла кеслери суююп алгъанла да, алай бир-бирлени уа бу ишге къатышырча этерге тюшеди.

Почтагъа келген адам кеси жумушларын тамамлагъандан сора юйге керекли аберице сатып алыргъа да боллукъду. Мында юй адырла, юс кийимле, быстырла, андан сора да, тюрлю – тюрлю затла бардыла.

– Кесигиз кёргенигизча, почтада сатыу-алыу да жерин тапханды. Бизге къыралдан артыкъ уллу болушлукъ болмагъаны себепли кьошакъ халда быллай иш бла да кюреширге тюшеди, – дейди Лейла.

Мында урунганланы юслеринден соргъанымда, бёлюмню таматасы Габоланы Нажабатны энчи махтагъанды. Борчларын жарыкъ бетли толтургъаны ючюн ыразылыгъын да билдиргенди. «Быйыл Почтада ишлегенлени кюнюнде Нажабатны сураты баш управленияны Сыйлы къангасына тюшгенди. Элибизде да аны кесин багъаламагъан хазна адам болмаз», – дейди ол.

Биз ушакъ бардыргъан кезиуде ол кеси уа газетлени иелерине айыра тура эди. «Газет, письмо, ахча юлешгенде ауара боламысыз», – деп сорама андан. «Газетлени, письмоланы газгъа, токгъа келген къагъытланы иелерине жетдиргеним-

де алай бек кыйналмайма», – дейди ол. Ахчаны иелерине тапдырыу а артыкъ женгил болмагъанын белгилейди.

Бепайланы Лейла почтада ишлегенли жыйырма сегиз жыл болады, Нажабат бери келгенли уа – жыйырма бла бир жыл тамам. Олзаманны ичинде аладан алыкъа бир адам да тарыкъмагъанды.

Почтада урунган алай тынч туююлдо, ангылайбыз, билебиз. Ушакъ нёгерлерибизге да мындан арысында уллу жетишимле тежейбиз.

«Заман» газет, 11 август, 2015 ж.

СЕРМЕШЛЕ БЛА – ЭЛБАГЪА ДЕРИ

Ата журтубузгъа фашист Германия чапханда, Тёбен Чегемни жашлары да, къолларына сауут алып, аны къорууларгъа чыкъгъандыла. Андан Экинчи дуня урушха 320 адам кетген эди. Аланы араларында бизни элибизни огъурлу адамы Жанкишиланы Саламгерийни жашлары да болгъандыла.

Аналары ёлгенде, Хасаннга юч жыл бола эди. Анга тамата къарындашы Хусей къарагъанды. Ол а элде комсомолгъа биринчилени санында киргенледен эди. Бир кесек замандан аны райкомда бёлюмню таматасына саладыла, ызы бла секретарына да айырадыла. Хусей билимли, атын айтдыргъан жаш эди. Хасан а комсомолчуланы юслеринден къарындашы айтхан хапарлагъа уллу эс буруп тынгылагъанды, кеси да бир-бир ишлеге къатыша тургъанды. Ол эсли жаш эди, хунери неге да уллу болгъан.

Алай 1941 жылны жайында къуру аланы угъай, битеу халкъны да жашауу тюрленнгенди. Батыр Хусей биринчилени санында кеси ыразылыгъы бла фронтха кетеди. Бир кесекден а Хасан да, къолуна сауут алып, Ата журтун къорууларгъа сюеледи. Къарындашла бир фронтха тюшмегендиле, алай бир бирлери бла байламлыкъны юзмегендиле. Къагъыт жазып, бир бирге кёл этдире, къазауат бардыргъандыла къанлы душман бла.

Письмоларында Хусей ит фашистле тюп этилликлерине, Ата журт жаудан азат боллугъуна ишкели болмагъаныны юсюнден жазгъанды. 1943 жылны кыйын кюнлеринден биринде Коммунист партиягъа да киреди. Ол Тамань тийресинде болгъанды. Сермешуню хорлам бла бошар ючюн, душман бийлеп тургъан дуппурну къолгъа алыргъа керек эди. Ол борч Хасан къуллукъ этген бёлюмге буюрулады.

Фашистле ол тёбени къаты къоруулайдыла. Ол бир ненча кере къолдан-къолгъа ётеди. Ахырында аны бизни аскерчиле къолгъа этедиле. Алайда кюреш бир кесек тынчайгъан кезиуде Хасан партиягъа алыннганды. Сермешледен биринде тамата сержант Жанкишиланы Хасан командирлик этген

топ расчётха фашистле женгил танккладан беписин жибере-
диле. Алай бизникиле аладан ючюсюн къурутадыла, экиси
уа артха буруладыла.

Къаты сермешледен сора 1943 жылны октябрь айында
совет аскерле Тамань жарым айрыкамны душмандан азат-
лайдыла да, Керчь богъазгъа чыгъадыла. Андан ётерге,
плацдармны иелерге эмда анда чабыууллукъну башлар-
гъа буйрукъ бериледи. Къоргъашин жауун тохтаусуз жауа
тургъанлай, бизни аскерчиле суудан ётедиле эм душманла
орналгъан жерге чабадыла, къаты къазауатдан сора аланы
жарым айрыкамдан артха атадыла.

Хасан ма ол сермешлеге 75-чи энчи истребитель атальо-
ну къауумунда къатышханды. Бизни жерлешибиз, андан
сора да, кёп къазауатлада болгъанды. Къыркъ тёртюнчю
жылда ол Сапун-Гора деген жерни, Белоруссияны, Польша-
ны азатлаугъа къатышханды, Восток Пруссияда сермешген-
ди, къазауатны Эльбада бошагъанды. Уллу Ата журт уруш-
ну кезиуонде этген батырлыгъы ючюн «Кишилиги ючюн»,
«Кавказны къоруулагъаны ючюн», «Кенигсбергни алгъаны
ючюн» эм башха майдалла бла да саугъаланнганды.

Мамыр жашаугъа къайтхандан сора Жанкиши улу Тёбен
Чегемни эл Советини исполкомуну председатели, Калмыков
атлы ара мюлкню партия комитетини секретары болуп да
ишлегенди. Аны урунууда жетишимлерине да уллу багъа
бичилгенди. Ол Октябрь Революцияны ордени, «В.И.Ленин
туугъанлы 100-жыллыгъыны намысына», «Жигер уруну-
уу ючюн» майдалла бла да саугъаланнганды. Хасан журту
ючюн жанын-къанын аямагъан аллай жигит жаш, керти
таулу инсан эди.

«Заман» газет, 7 май, 2022 ж.

ЖИТЕРЛИК БЛА ХАТЕРЛИЛИК

Барыбыз да билгенликден, элде ишчи жерле бек аздыла. Ол себепден мында жашагъанланы асламысы, артыкъда тау жерледе тургъанла, малчылыкъ бла кюрешедиле, аны бла баш кечиндиредиле. Тёбен Чегемде да алайды.

Къонакъланы Азретни жашы Хусей Совет Союзну заманында аскерден къайтып келгенден сора, туугъан элинде Калмыков атлы колхозгъа кирип, урунуу жолун алай башлагъан эди. Ол тамата болгъаны себепли эгечлерин, къарындашларын аягъы юсюне сюерге болушханды, жууукъ-ахлугъа да билеклик этгенди.

Иши къыйын болгъанына да къарамай, Къонакъ улу колхоз чачылгъынчы аны къоймагъанды, арымай-талмай уруннганды. Артда уа бош турургъа юйренмеген, кеси къойла, атла жайып, ала бла кюрешгенди. Бюгюнлюкде аны отуз эки тууары, жети аты, къыркъ беш а ууакъ аякълысы барды. «Тюз ашатып турсанг, мал иги айныйды, эти да кёп болады», - дейди сынаулу Хусей.

Бусагъатда аны маллары отлаудадыла, жаланда сауулгъан ийнеклери элдедиле. Алагъа къараргъа юй бийчеси Зухура, университетде окъугъан жашы бла къызы – Таубий бла Фаризат да болушадыла. Биченни да юйюр бирге хазырлайды.

Эллилери, артыкъда къоншулары, Хусейге бек ыразыдыла, хурмет этедиле. Ол кимге да болушургъа хазырды, тилемесенг да, не сенокосилкасы, не трактору бла келир. Ма аллай адамла жашайдыла бизни элибизде.

«Заман» газет, 26 август, 2015 ж.

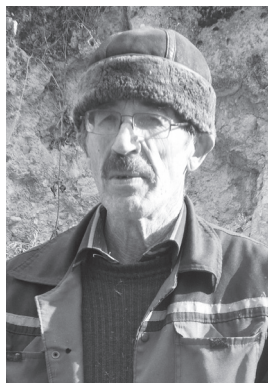
МАЛ ДОКТОР

Элде мал, ат тутмагъан хазна киши жокъду. Жылны ичинде алагъа тюрлю-тюрлю ауруула къатылмазча заманында прививка этерге тийишлиди. Тёбен Чегемде да ол жаны бла и шаман къурал-магъанды.

Мал доктор Малкъарланы Алий элде хайыуанланы халларына бек сакъды. Ол ветерина болуп урунганлы отуз жылдан атлагъанды. Жаныуаргъа багъаргъа керек эди деген адамгъа ол бир заманда да угъай дегенди. Аны Хушто-Сыртда, Яникойда, Акъ-сууда, Бызынгыда эм башха жерледе да иги танийдыла.

Алий, ишинг къыйынмыды деп соргъанымда, ол: «Къолубуздан келгенни этерге кюрешебиз. Бююнлюкде асламысында къошлагъа барыргъа тюшеди. Хайыуанлагъа ауру жугъаргъа ёчдю. Аны ючюн юйде, тышында да сакъ болгъанны хатасы жокъду», – деп джууаплагъанды.

Элде ёмюрю мала тута келген Гочияланы Исмайыл ветеринарны юсюнден былай дегенди: «Малкъар улуча мал докторла бек аздыла. Билимли эмда ишин суйген адам.

«Заман» газет, 14 январь, 2016 ж.

НАСЫПНЫ МУРДОРУ – ЖАРЫКЪАЛЫКЪ, ХУНЕРЛИЛИК ЭМДА НАМЫС

Гочаланы Борис бла Нина бирге жашагъанлы бу кюнледе 35 жыл толгъанды. Ала тау адетлеге кёре ариу къылыкълы сабийле ёсдюрюп, алагъа билим алдырып, юлгюге тутарча юйюр къурагъандыла. Къызлары Жаннет энди кеси да юйюрлю болгъанды, бир жашлары Мухтар къыралын къоруулагъан органлада ишлейди, ючюнчюлери Мурат предпринимательлик ишин бардырады, эм гитчелери Таулан да кеси юйюрюню башчысы, тутуругъу болуп турады. Ала барысы да намыслары-сыйлары жюрюген адамладыла.

Былайда энчи да Нинаны юсюнден айтырыгъым келеди. Ол хунерли, жигит тиширыу жашагъан ёмюрюнде бир инсаннга хата жетдиргенни къой, уллу окъуна сёлешген болмаз. Кесини адамлыгъы, халаллыгъы бла эллилеринден хурмет да тапханды.

Гитчелигинден да аны музыка жанына хунерлиги уллу эди. Ол Искусстволаны Шимал-Кавказ къырал институтуну колледжин тауусханды. Алгъа «Аязчыкъ» ансамбльде тепсегенди, ызы бла Тёбен Чегемни орта школуна музыкадан устаз болуп ишлерге чакътырадыла да, анда сегиз жыл

урунады. Артда уа элни Маданият юйюню художестволу башчысы болады.

Сабийлери да, аналарыча, фахмулуладыла. «Салам Алейкум» телерадиофестивальда төртүсү да алчы жерлени алып тургандыла. Отарланы Омар атлы конкурсда уа Нинаны кесине да иги жырлагъаны ючюн тийишли багъа берилген эди. Къызы Жаннет 2007 жылда «Мисс балкарочка» деген ат бла бардырылгъан район конкурсда алчы жерге чыккыгъанды.

Нина Николаевнаны кесими эм суйген устазларымы санына къошама, не заманда да уллу суймеклигим бла эсима тюшюреме, кёрсем бек къууанама. Аны дерслеринде энчи суйюп олтуруучу эдим. Маданият юйде бардырылгъан иш-леге да тири къатышып тургъанма. Ол ишин билген, сабийлени кеси баласыча кёрген, бир уллу жюреги болгъан адамды.

КъМР-ни сыйлы журналисти Шауаланы Разият Нина Николаевнаны юсюнден былай айтады: «Биз бирге ёсгенбиз, бек татлы къоншула эдик. Нинаны тукъумундан билирге боллукъду оруслу болгъанын ансы, не ишинде, не сёзюнде, не намыс жюрютюуюнде таулу туююлду деп айтхан къыйынды. Атама жюз жыл болады, ол былай айтычуду хар заманда да: Нинаны атасы Коляны къыйыны тиймеген Тёбен Чегемде бир юй болмаз, ол бир алтын адам эди».

Былайда Нинаны атасысыны юсюнден сёзге къошулмай болмайма. Николай Шихов Чегем ауузунда хар юйге чыракъ тартханды десем, ётюрюк болмаз. Ол жанына аны хунери бирда болмагъанча уллу эди. Жырлагъан да ариу этгенди, къыл къобузну да уста сокыгъанды. Жарсыугъа, дуниядан эртте кетгенди.

Нинаны анасы Керекмезланы Чомайны къызы Азиза да халкъ жырлагъа уста. Бюгюн да, Аллахны ахшылыгъындан, сабийлерине, аладан туугъанлагъа къууанып жашайды. Баям, эгечибиз Нинагъа да атасындан бла анасындан келген болур илхам да, фахму да.

«Заман» газет, 12 декабрь, 2021 ж.

«АРИУ СЕЗ – ОЛ ДА САДАҚАДЫ»

Муслийман адамны борчларыны юсюнден хар Ислам диннге кирген инсан билирге керекди. Ол себепден бу кюн-леде мен Тёбен Чегем элни иймамы Бечелланы Рашит хажжи бла тюбешгенме. Ол мени ушакъ нёгеримди.

– Рашит, адам ёлсе, аны асырагъан борчлары недиле?

– Муслийман адам ауушса, аны жууаргъа керекди. Жуумагъанлай асыраргъа жарамайды. Сора муслийман адамгъа жаназы этилирге керекди. Басхычны ызындан баргъан, къабыргъа салып асырагъан борчду саулагъа. Жаназы намазны битеу да жерни башында жашагъан Ислам динни тутхан адамлагъа аны этерге борчду. Алай, бир къауум адам болалмай да къаладыла. Кими ауруп, кими уа жетишалмай къалып, бир къаууму уа жаназы намазны къылса, ол аллындан жетишмеген къауумдан ол борч кетеди. Алай ол жерде жаназы намаз этилмей къалса, ол жерде жамауатха борч болуп къалады. Сора Мухаммад файгъамбарны, Аллахны саламы анга болсун, хадисде айтханына кёре, муслийман адамны жаназысын этген, басхычны ызындан баргъан, адамны асырагъан муслийман адамгъа Аллахутала эки кырат сууаплыкъ береди. Эки кырат не затды ол деген сагъатда, «эки хут тау тенгли бир сууаплыкъ» дегенди. Аны ёлгеннге сууаплыгъы да алайды, бир хадисде барды, къыркъ адам деп, бир хадисде Файгъамбар, Аллахны саламы анга болсун, айтханды, жюз адам деп, жаназыгъа сюелсе, аллай бир муслийман адам ёлгенни, эгечибизни, къарындашыбызны, жууукъ-ахлубузну, къоншубузну болсун, гюняхларын кеч деп, Аллахдан тилеген заманда, Аллахутала аладан уялып, кечген этеди. Кесинг билесе, аны хайыры уллуду. Аллахны аллында гюняхларыбыз кечилселе, андан уллу насып жокъду. Андан сора да биз анга тилегенибизни Аллахутала аллай бир эки кырат сууаплыкъ береди. Алай аны билмегенле да бардыла. Ата-анабыз, эгечибиз, къарындашыбыз, жууукъ-ахлубуз ауушхан заманда кесини жашы, къарындашы, жууугъу, жаназыгъа сюелмегенлей, бир жанына кетип турадыла. Сора нек ёсдюргенди? «Атасы, анасы ыразы болгъаннга, Аллах да ыразы болур», – дегенди файгъамбар, Аллахны саламы анга болсун. Анасы аны гитчеликден къарынында жүрюютюп, ёсдюрюп, ашатып, кийиндирип, аны уллу этип,

ол кюннге жетдирип, сора анасы ауушхан заманда уа, аны жаназысына сюелмесе, андан уллу палах къайда адамгъа?

– *Адам ёлгенден сора, не сууап ишле этерге боллукъду?*

– Аны юсюнден да кёп хадисле бардыла. Къысха айтханда, ёлген адамны ызындан Мухаммад фыйгъамбар, Аллахны саламы анга болсун, садакъа этигиз дегенди. Алай адамны бу дуниясында этген ишлерича, андан уллу ишлери боллукъ туююлду. Юзюлмегенлей, тохтаусуз барып тургъан садакъа ёлгеннге – кёгет терек салсангды. Аны кёгетин чыпчыкъ не уа къурт-къумурсха ашаса окъуна, аны ауанасында адам олтуруп солуса, кёгетин алып ашагъан эсе, ол садакъа анга баргъанлай турады. Андан сора, дин китап жазып, бир къауум адамны диннге юйретип, ол билим бла адамла хайырланып тура эселе, ол ёлгеннге тохтамагъанлай барып тургъан садакъады.

Ёлген атасыны-анасыны ызындан тилек этип тургъан сабийлери, ызларындан Уллу Аллахдан гюняхлары ючюн кеч десе, ол да садакъады.

– *Сууапла адам ёлгенден сора не заманнга дер жазылып турлукъдула?*

– Айтханымча, кёгет терек салса, кёпюр ишлесе, жол ишлесе. Адамла хайырланып тура эселе этген ахшы иши бла, ол хайырланган кезиуде анга сууаплыкъ жазылгъанлай турады.

– *Ислам динде не байрамла бардыла?*

– Ислам динде белгили байрамла ючдюле. Бир къауум алимле айтадыла эки гъыйт: Къурман-Байрам бла Ораза-Байрам. Ала эм сыйлы байрамлагъа саналадыла. Алай Аллах жума кюнню, битеу кюнлени ичинден алып, эм иги кюн этгенди. Ол да байрамды.

– *Межгитге болушханны сууаплыгъы къаллайды?*

– Бир хадисни алгъан заманда былай айтылады: «Межгитни тазалап тургъан бир тиширыу болгъанды. Сора бир кюн фыйгъамбар, Аллахны саламы анга болсун, къарагъанда, ол тиширыуну кёрмегенди. «Къайдады?» – деп соргъанды. «Бюгече ауушхан эди да, асырагъанбыз», – дегендиле. Фыйгъамбар, Аллахны саламы анга болсун: «Манга нек айтмагъансыз?» – деп соргъанды. «Кече эди да, сени да къыйнамайыкъ деп», – дегендиле. Фыйгъамбар, Аллахны саламы анга болсун, сахабаланы да жыйып, къабырына барып, кеси жаназы этгенди. Аны сууаплыгъы бек уллуду. Мухаммад фыйгъамбарны, Аллахны саламы анга болсун, хадисинден келгенни юлгюге келтирейим: «Ким къаллай межгит ишлесе да, Аллахутала жаннетде анга аллай юй ишлер», – деген-

ди. Аны магъанасы – межгитни тюрбюнден башлап, башына дери ишлерге угъай, ол ишлене тургъан межгитге болуш-лукъ этген. Аны ичин тазалагъан эсенг, кир-кипчигин хуржунунга салып, андан чыгъаргъан эсенг, аны сууаплыгъы аллай бирди, уллуду.

– **Садакъаны къаллай адамгъа берирге боллукъду?**

– Бизни элибизни къарангылыгъы, садакъа жангыз да адам ёлген заманда этилинеди. Кёбюсюнде ёлгеннге деп этилинеди. Алай Мухаммад файгъамбарны, Аллахны саламы анга болсун, хадислерин билебиз, садакъа къыяма кюнде Аллахны ауанасындан сора башха ауана болмагъан заманда, Аллахны ауанасыны онг жанында сюеллик адамла жети къауум барды. Аладан бири онг къолу бергенни сол къолу кёрмеген адам дейди. Сыйлы Къуранда да Аллах кёп жерде айтады, садакъа беригиз деп. Садакъаны этген заманда кесинги къаршынг, жууугъунг барды. Ол керекли болуп тургъанлай, сен башха жерге эте эсенг, Аллахутала сени садакъангы къабыл этмейди, дейди. Сора Мухаммад файгъамбар, Аллахны саламы анга болсун, айтханды, садакъаны къоншугъузгъа этигиз деп. Сахабала соргъандыла: «Кимди къоншунг?» – деп. «Кимни эшиги жокъ эсе да, анга», – дегенди. Аладан сора жарлылагъа этерге керекди садакъа. Мухаммад файгъамбар, Аллахны саламы анга болсун, айтханды: «Кесигизни жаханым отдан сакълагъыз. Хурманы жартысы бла окъуна. Ол да садакъады», – дейди. «Ариу сёз – ол да садакъады», – дейди Мухаммад файгъамбар, Аллахны саламы анга болсун. Адамны бир къайгъысы болуп, мудах болуп бара эсе, сен анга ариу айтып, жюрегин жапсарсанг, ол да садакъады адамгъа.

– **Ораза тутаргъа къаллай адамлагъа жарамайды?**

– Муслийман адамгъа Аллах беш борч салгъанды: намаз къылыргъа, ораза тутаргъа жылгъа бир кере, закят чыгъарыргъа, онгу болгъан хаж къылыргъа. Сора ораза муслийман адамгъа, жыл саны жетгеннге, кёбюсю айтадыла онбеш жыл толса, ол адам ораза тутаргъа, намаз къылыргъа борчлуду. Жыл саны жетмегеннге, ауругъаннга, къарыусуз адамгъа борч туююдю. Ала ораза тутабыз деп кюреше эселе, башларына гюнях аладыла. Жарамайды алагъа ораза тутаргъа. Докторла айтхан эселе, ол сени саулугъунга чырмауду деп, ол адамгъа ораза тутаргъа тийишли туююдю.

Сау бол, Рашит, толуду да, тынгылы да ушагъынг ючюн. Ишингден къууан!

«Голос Чегема» газет. 2016 ж.

ИГИЛИКНИ, АХШЫЛЫҚНЫ, ТЮЗЛЮКНЮ ЮЛГЮСЮ

Ауес Бетуганов Чегем районну Ле-чинкай элинде туугъанды. Аны атасы, анасы сабийлери тукъумун угъай, саулай халкъын да атын айтдырлыгъын биле болурму эдиле? Беш сабийден анга Ауес деген атны билипми берген болур эдиле? Нек дегенде ол ат «сакълаучу мёлек» магъананы тутады.

Халкъыны тарыхына, культурасына, адабиятына сүймеклигин аны аппасы Жанхот сингдирген болур, баям. Аны аппасы адыглыланы бурунгулу адет-тёрелерин, кыылыкъларын юйретип тургъанды: «Халал бол, алай къоркъакъ болма, келбетли, алай кишилигинги сакъла. Бек башы уа – тёзюмлю, жигерли». Оюнла бла аппасы дуния бла шагъырей этгенди туудугъун. Ингирле бла ала «Нартла» китапны окъуп тургъандыла. Эпосну баш жигитлери бла бирге Ауес, сермешип, биргелерине жарсып, хорламларына къууанып жашагъанды. Ауес Абуевичге аппасы не жаны бла да юлгю болгъанды: кылыгъындан башлап, жашау жолуна дери. Аскерде къуллукъ этгени окъуна Ауесни жашауда жетишимле болдурлугъуна себеплик этгенди. Ол Германияда, Потсдамда къуллукъ этгенди. Битеу кыралны айланнганды. Анда болгъан тарых эсгертмелени барын да кёргенди. Ол халкъны культурасыны юсюнден кёп окъугъанды.

Краснодарда кырал культура институтха киргенде, кеси суйген адамланы ичине тюшген эди. Режиссёр факультетни тышында, ол энтта эки бёлюмге киреди – хареография эм искусство. Окъуудан тышында, женгил атлетикадан бла волейболдан эришиулеге къатышады. Ызы бла интернационал клубда ишлеп башлайды, бир кесек замандан аны председатели болады. Окъуу жылларында Ауесге Польшагъа дери барыгъа тюшеди. Ол заманда кеси биле да болмаз эди, абаданыракъ болгъанлай, саулай дунияны айланырыгъын.

1978 жылда КъМР-де республикалы халкъ чыгъармачылыкъны арасына директор этип саладыла. Анда ол бет жарыкълы 23 жыл ишлегенди. Кёп жылланы Ауес КъМР-ни

маданият министерствосуну кенгешини члени болуп тургъанды.

Ол Нальчик шахарда кѣп халкъла аралы конкурсла, тюбешиуле бардырып тургъанды. Ол къурагъан байрамлагъа Сириядан, Иорданиядан, Германиядан, Югославиядан, Франциядан, Тюркден, Адыгеядан, Абхазиядан, Къарачай-Черкесден да келип тургъандыла. Дунияны къайсы жеринден келгенле да бизде жууукъларын табып къууана эдиле. Ауес Абуевич тюрк телевидения бла адыг тилде жерлешлерин бирси халкъла бла къоншулукъда ангылашымлы жашаргъа, бир бирни хурметлерин кѣрюп жашасала суйгенин билдиргенди. Адыглыланы байрамындан сора Ауес Бетуганов биринчи халкъла аралы къарачай-малкъар халкъны культурасына атап уллу байрам ѳтдюргенди.

Деменгили къыралыбыз чачылгъан кезиуде халкъла да бир бирлерине къажау сюелгендиле, айырылып, кеслери башхаладан буйрукъ алмагъан республикала болургъа суйгендиле. Ол сагъатда Ауес бирликге, къоншулукъгъа, къарындашлыкъгъа чакътыргъанды. Адамлада ол сезимле тууар ючюн, уллу къыйын салгъанды. Ол заманда мамырлыкъ жашаугъа чакъырыу, ол политиканы бардырыугъа кишилик, эрлик керек эди. Чечен уруш дегенлери бизни къатыбызда болгъанды. Ауесге уа – башха адамны ауруу жокъду. Ол хар бир жарсыуну да кеси жюреги бла ѳтдюреди. Ол сагъатда да кеси къолундан келгенни аямай, маданият бла, адабият бла ич жылыуун берип тургъанды. Уруш бошалыр кезиуге, Чеченни халкъын кѳллерин кѳтюрюрге мындан коллегаларын алып, концертле берип тургъанды.

Ауес Абуевични культурагъа къыйыны уллуду. «Знаменитые люди Кавказа» деген кѣп сериалы китапны хазырла чыгъаргъаны анга шагъатды. Ауес Бетуганов халкъла араларында байламлыкъ жюрютгени ючюн, Италияны, Тюркню, Францияны, Германияны, Грецияны, Бельгияны, Польшаны эм кѣп башха къыралны дипломатияларыны майдаллары бла саугъаланнганды. Бюгюн Ауес къарындашыбызны таныгъан кѣп адам анга игиликни бла мамырлыкъны келечиси дейдиле. Бюгюнлюкде ол Къабарты-Малкъарны, Къарачай-Черкесни, Адыгеяны культурасыны сыйлы къуллукъчусуду. Ингушетияны, Дагъыстанны, Абхазияны искусстволарыны сыйлы ишчисиди. Халкъла аралы адыг илму академияны академигиди.

Аны бла чекленип къалмай, Ауес Бетуганов поэтди. Аны назмуларына 250 жыр орус эм къабарты тилдеде жа-

зылгъанды. Аны назмулары, француз, арап, грек, малкъар, абхаз, чечен, ингуш, дюгер тиллеге кёчюрюлюп, жырлада айтыладыла.

Ауес Бетугановну ариу юйюрю барды. Юй бийчеси Мария Чомаловна экономистди. Кёп жылланы КъМР-ни финансала министрствосунда уруннганды. Тамата кызы Залина экономика илмуланы кандидатыды, унтверситетде окъутады, жашы Заур кесини предприниматель иши бла кю-решеди. Гитче кызы Зарема уа шимал кавказ академияда урунады.

Ауес Бетуганов игиликни, ахшылыкъны, тюзлюкню юлгюсюдю.

ЭЛ АНЫ СЫЙЫН КЁРЕДИ

Кёп болмай жумуш бла Хушто-Сырт элге барыргъа тюшеди. Къайсы жердеча, мында да намыслары-сыйлары жүрюген адамла бардыла. Аладан бири Къожакъланы Хажимураатны жашы Магометди.

Къыйынлыкъ кёрюр эмда сынар ючюн къалмагъан эсе да, бюгюлмегенди, тобукъланмагъанды. Аны айтханым, ма быллай, Магометдеча, жашларыбыз саулукъда миллетибиз айнырыкъды, ёсерикди, жашарыкъды. Къайда болса да, кючюн-къарыуун аямагъанды. Кимге да узатханды къолун. Тутхан ишини чегине жетгинчи тынчаймагъанды.

Магометге кёп окъургъа тюшмегенди. Уруш башланып, элни хайт деген уланлары фронтха кетедиле. Гитчелей окъуна жаш Акъ-Топуракъ элини Буден-ный атлы колхозунда урунганлагъа эртте къошулгъанды. Ма алай бла башланады аны урунуу жолу.

Малкъар халкъ кёчгюнчюлюк сынагъанда да, «Мерке» колхозда ишин тохтатмагъанлай бардыргъанды. Туугъан жерине къайтхандан сора Чегем районну телефон станциясында урунганды, бир кюнюн да бошуна ётдюргеменди. Адамны къаллай болгъаны аны ишлеринде кёрюнеди. Хунерли жашыбыз бир ненча кере ЭТУС-ну бюсюреу къагъытларына тийишли болгъанды эмда «Урунуу махтаулукъну III даражалы» ордени эм кёп майдалла бла саугъаланнганды.

– Магомет ишин тынгылы толтургъан, аны уста билген адамды. Элде аты иги бла айтылгъанладанды. Къысха айтханда, ол асыллыкъны юлгюсюдо. Битеу да жаш тёлюбюз ма быллайлагъа ушап, бийик жетишимлеге жетсинле. «Магомед а узакъ ёмюрлю болсун!» – дейди бир эллиси Гочаланы Факиза.

Къожакъланы Магомет талай жылдан бери пенсиядады. Алай бош туралмагъанды. Элини жаш тёлсю бла дайым тубешеди, ала-ны халкъыбызны ахшы төрелеринде юйретиуге тири къатышады, заманын, саулугъун аямай.

Бюгюнлюкде уа огъурлу аппа туудукъларын тюз жолгъа сала, кюнлерин, кечелерин асламысын ала бла ётдюреди. Аны битеу да учхунлары 30-гъа жууукъ боладыла.

– Ала бизни къууанчларыбыздыла, жубанчларыбыздыла, – дейди ол. – Эштада, анстан айта болмазла: «Сабийлеригизден къууаныгъыз», – деп.

Ёз балалары, туудукълары, аладан туугъанла да аппалары бла ёхтемленирге боллукъдула. Алай ол кесин бир заманда да кётюрмегенди, аперимлик да излемегенди. Ол угъай, аны ёшюнюнде къырал саугъаларында кёрмезсе.

Бу суратдагъыла жаланда жартысыдыла. Жашау тап-касында кёп къыйынлыкъ кёрген, сынагъан адам аладан да уллу, сыйлы саугъагъа жамауат анга берген хурметни санайды. Эллилерини жарыкъ ышарыулары бу огъурлу кишиге неден багъалыдыла.

*Суратда: Магомет туудугъундан туугъан Умар бла.
«Заман» газет, 10 август, 2016 ж.*

САБИЙЛЕТЕ КЕРТИ СЮЙМЕКЛИК БЛА

Кёп болмай мен эки жыл жүрюп, намысха, къылыкъ-гъа, адет-тёреге юйренип кетген сабий садыма баргъанма. Мени воспитательлерим бек жарыкъ кёргендиле, садда сабийлерини юсюнден хапар айтып, ала не бла кюрешгенлерин билдиргендиле.

Тёбен Чегемни мектебинде сад къуралгъанлы жыйырма жылдан артыкъ болады. Анда балала эки къауумгъа юлешинедиле: уллу къауум эм орта. Биринчини юйретиучюлери Хочулану Азиза, Хитилану Лейля эм Къудайлану Раметадыла. Экинчини уа – Туудулану Марина, Улбашлану Залина эм Байсолтанлану Тамара.

Бу учрежденияда балала ФГОС программа бла 1-чи классха хазырланадыла. Ала суратла ишлейдиле эм жазаргъа, окъургъа юйренедиле.

Балала бла ишлеген къыйынмыды деген сорууубузгъа юйретиучюледен бири Азиза Юсуповна: «Угъай, мен аланы бек суюме, ол себепден къыйынлыгъын да сезмейме. Адам ишине кёлю бла берилирге керекди. Мында урунганла барыбыз да кюч-къарыуубузну аямазгъа кюрешебиз. Араларында осал къылыкълы жокъду, бары да игидиле. Биз ала бла бек къууанып жашайбыз», – дейди.

Туудулану Марина да ол сёзлеге: «Былай алып къаргъанда, ишибиз тынч туююлду, алай мен аны бек жаратама. Гитчечиклени арасында не ауур зат да женгил баргъаннга ушайды. Кеслерин да тийишли билим алыргъа, адет-тёреден хапарлары болурча отерге кюрешебиз. Сёз ючюн, музыкадан устазыбыз Жабеллану Зубайда жырларгъа эмда тепсерге юйретеди аланы», – деп, шагъатлыкъ этеди.

Алайды да, Тёбен Чегемни сабий садына келген анда ишлегенле балаланы суюгенлерин, алагъа ариу, иги къарагъанларын кёрюрге боллукъду. Мен да битеу сабийлени атларындан таматалагъа, юйретиучюлеге кесими чексиз ыразылыгъымы билдиреме.

«Заман» 6 июнь, 2015 ж.

АЙЫРМАЛЫЛАГЪА - МАХТАУ САЛА, КЪЫЙНАЛГЪАНЛАГЪА - ЖАН АУРУТА, ЫШАНЫУ БЕРЕ

Республиканы Журналистлерини союзуну правленини башчысы Габоланы Асланны кызы Шауаланы Разиятны Владикавказда издательствода «Тюбешиу» деген ат бла жангы китабы чыкыгъанды. Аны биринчи кесеги хапарладыла. «Шахардан элге» деген бла ачыладыла бу жыйымдыккыны бетлери. Чыгъарма терен магъананы тутханы бла бирге бюгюнню кюнню жарсыуларын туура этеди. Анда адамланы чомартлыкъларыны, халаллыкъларыны, жан аурута билгенлерини, огъурлулукъларыны юсюнден айтылады.

Шахардан элге кечген Лейла къоншусу Аминат бла бирге аланы къатларында жашагъан Асяны тюз жолгъа салып, билеклик этгендиле. Аны эрини ичгичи болгъаны, юйюрге сабийлеге да къаралмагъаны таулу кызыны жүрегин къайгыгъа алдырады.

Лейля бла Аминат ол адамлагъа жүрекклери лагъа жүрекклери бла къайгырып, юйюрню ариу жашаугъа къайтартыр ючюн къолларындан келгенни аямайдыла. Ол огъурлу ишни эсеби да ахшы болгъаны уа окъуучуну къууандырмай къоймайды. Ахырында Аминат нёгерине сенича тынгысыз жүреккли адамла кёп жашаргъа керекдиле, дейди. Керти да, аныча ётгюр, тири, хар затха тюз кёзден къарай билген, тюз багъа бичалгъан таулу тиширыулары алларында баш уругъа тийишлиди.

«Тюбешиу» деген китапха кирген хапарланы темалары кёп жашау болумланы суратлайдыла. Алай аланы барысын да бирикдирген а бир затды – авторну жашаугъа сүймеклиги, аны кёп тюрсюнлюлюгюн ачыкъларгъа таза итиниу. Сёз ючюн, «Амма» деген чыгъармада Разият атасыны эгечи Габоланы (Бечелланы) Шахийни юсюнден айтады. Бу хапар кёлюнгю толтура, жүрегинги инжилте, мудак сагъышла туудурады. Окъуучуну кёз туурасына огъурлу амма, аны къадаарыны ныхытлы жоллары келедиле. Кесими юсюмден айтханда, бу хапарны окъугъанымдан сора мен ол огъурлу тиширыуну жазыууна айтып-айтмазча жарсыгъанма.

Автор кеси уа хар тизгинине туудукъ сүймеклигин сала, жылы тылпыуун урдур, аланы къол аязлары бла сылай, алай хапарлайды. Габоланы Шахийни жашауу, сюрюнню бирси тиширыуларыныча, азаплы болгъанды. Сёзсюз, кеч-

гюнчюлюкню сынагъанла тынчлыкъ бла жашамагъандыла, ол жарала аланы жүреклерин кюйдюргендиле, къургъакъ-сытхандыла.

Шахий да Орта Азияны къумлу жерлеринде баш иесин, жанындан суйген жашын бла къызын асырагъанды. Къартынна аланы эсгере, жиямукъларын сюрте, тарала оздурады кюнлерин. Алай таулу тиширыу неге да чыдагъанды, тѣзгенди, намысын-сыйын тас этмегенди, от жагъасыны, тыпыр ташыны жылыуун сакълагъанды.

Кѣп сагъышла келедиле акъылынга чыгъарманы сюжетине тюшюне баргъанынг сайын. Жашау деген ол неди, къайдады тюзлюк, къайдады тѣзюмлюк, игилик, огъурлулукъ?! Нек тас этгенбиз биз аммаларыбыз къыйын жыллада сакълаялгъан таза сезимлени, учунуулары, муратлары, умутлары?! Соруула асламдыла, алагъа жууапны уа Разиятны бу хапарларында табаргъа онг барды.

Андан сора да, китапха кѣп сейир чыгъармала киргендиле. Аланы санында «Жарыкъ умутлары толмагъан ата», «Акъ ат бла келген суймеклик», «Эфендини дууасы» деген хапарла, «Кеч тюбешиу», «Хабибуллах» деген повестьеле.

Чегемли къыз эллилерин, миллетини керти адамларын унутмайды, аланы эсгергенлей турады. Китапны «Игилени сыфатлары кетмез эсен» деген кесегин ахшы инсанларыбызны юслеринден очеркле къурайдыла. Геграланы Ахмат, Жангуразланы Мухадин, Хочулары Лейля, Сарбашланы София, Аттоланы Зухра, Иван Полищук, Жабелланы Людмила эм башхала авторну ъхтемлендиредиле, аланы жашау жолларын а ол жаш тѣлюге юлгюге салады. Жазмаланы окъуй баргъанынг къадар, ол ариу тюбешиулени зауукълукъларына, жарыкълыкъларына тюшюнесе, къууанаса, андан сора тамблагъы кюннге таукел да къарайса. Разият кеси уа жигитлерини барысына да жүрегини теренинден эгеч суймеклигин билдиреди, ыразылыгъын айтады, ыспас этеди.

«Бююннгю къайгъыларыбызны юслеринден» деген китапны тѣртюнчю бѣлюмюдю. Анда халкълыбызда бусагъатдагъы жарсылары кѣтюрюледиле, адет-тѣрелерибизни юсунден айтылады, миллет проблемала бла байламлы авторну «Заман» газетге берген уллу интервьюсу басмаланады.

Китапны ахырында бир къауум адам Габоланы къызларыны юсунден оюмларын жүрек сѣзлерин жазадыла Теммоланы Мухадин, Гайылары Рита, Ахкѣбекланы Аслан сѣзлеринде аны жазыу ишини къыйматлыгъын, журналистикагъа салгъан къыйынын, жамауат жашаугъа юлюш

кѳошханын, закий поэтибизни аты бла кѳуралгѳан «Кѳай-сыннга жюз атлам» фондну проектлерине тири кѳатышханын энчи белгилеп айтхандыла.

«Нѳгерим, бу китапны автору жунчугѳанны аягѳы юсюне салгѳан, кѳыйналгѳанны жарсыуларын чачхан, болалмагѳанны ишлерин кѳурагѳан уллу, тенгиз кибик, кенг кѳллю адамды», - деп жазады Ахкѳбек улу. Керти да ол алайды, аны фахмусу чыгѳармачылыкѳа, жашау ызны кѳурагѳа да бирча тап жетеди. Шауаланы Разиятны «Тюбешиу» деген жыйымдыгѳы, жазбашы кѳарылгѳач, кюз арты кюн, биринчи акѳ кѳар кибик, окѳуучугѳа алай хычыуун кѳрюннгенди. Андагѳы чыгѳармала уа барысы да миллетибизни жашау-турмушуну юсюнден хапарлагѳан терен магѳаналы суратладыла да, ызларымындан арысында да кѳалын болсун.

«Заман» газет, 21 июнь, 2018 ж.

ТАУКЕЛ СПОРТЧУБУЗ

Кечени кюн, къышны жай алышындыргъанча, адамны жашауунда да къайгъылы заманланы къууанчлы кюнле алышындырмай къоймайдыла. Аны айтханым, миллетибиз къыйынлыкъ кѳрген эсе да, кесини бек иги ышанларын, адет-тѳрелерин сакълаялгъанды. Анга уа аны иш кѳллюлюгю, билим излерге итинулюгю болушхандыла. Миллетибизде айтхылы адамларыбыз асламдыла. Ол санда атлары дуниягъа айтылгъан спортчуларыбыз да бардыла. Жаш спортчуларыбыз

бизни бютюнда бек къууандырадыла.

Сѳзсюз, аланы иги хазырланнганлары эм хорламла болдургъанлары къараучуланы ѳхтемлендирип, турнирледе зауукълукъ алдырадыла. Тюменланы Альбертча, миллетибизни атын айтдырлыкъла энтта жетип келгенлери кѳлюбюзню бютюн бек кѳтюреди.

Кѳн болмай Сочиде «ММА «Absolute Championship Akhmat» – ACA-106» эришиуле бардырылгъандыла. Анда бизни жерлешибиз Тюменланы Бийберт хорлагъанланы санына тюшгенди.

Тюмен улу Бабугентни «Бастион» клубунда жарау этеди. Жаш болгъанлыкъгъа, аты къуру Къабарты-Малкъарда угъай, Россейде да айтылады. Бийберт миллетибизни сайлама жашларындан бириди. Кесини кишилиги, адамлыгъы, жигерлиги, адеплиги бла къууандырып келеди.

Бийбертча жашлагъа кѳл узатып, аланы алгъа элтирге борчлуду миллетибизни хар инсаны да. Ол бюгюн бизни ушакъ нѳгерибизди.

– **Бийберт, спортха къалай келгенсе?**

– Къарындашларымы ызлары бла келгенме. Къабар-докъланы Алим, Тюменланы Мурат бла Альберт кёллендиргендиле мени бу усталыкъгъа. Аланы жетишимлерин кёрюп, гитчелигимден окъуна алагъа ушаргъа итингенме.

– **Биринчи хорламынг къачан болгъанды? Бюгюнлюкде эсингде къалгъан тутушуунг къайсыды?**

– Биринчи кере Огъары Малкъарда бардырылгъан эришиуледе хорлагъанма. Ол кюн бардырылгъан турнирде алчы болгъаныма бек къууаннган эдим, нек дегенде жангы тутушуулагъа къатышыргъа кёллендирген этедиле ол биринчи атламла. Кертисин айтханда, хар къатышхан эришиуом да эсимдеди. Энчи бирин алып айтырча туююлду.

– **Белгилисича, кёп болмай Сочиде «ММА «Absolute Championship Akhmat» – АСА–106» эришиуле бардырылгъандыла. Анда хорламынгы юсюнден бир-эки сез айтсанг эди.**

– Юч раундда да кючлюрек болургъа кюрешгенме. Мени бла туююшген спортчу къарыулуладан бирине саналады. Эсимде жалаанда хорлам эди. Судьяла, бирча кёол кётюрюп, хорламны бергенлеринде, бек къууаннганма. Кесим ючюн угъай, халкъым ючюн. Ол манга бек уллу магъананы тутхан тутушуу эди.

– **Бу жолунгда санга юлгю кимди, Бийберт?**

– Къуру бу жолумда угъай, жашауумда да юлгю мени ата къарындашым Тюменланы Хусей бла аны жашы, белгли спортчу Альбертдиле. Спортда, жашауумда да ала манга билеклик этгенлей келедиле. Насийхат сёзлерин айтханла, жетишимлериме къууаннганла, кёллендирген да аладыла. Мен да хар тасхамы да алагъа ышанама. Бек ыразыма, сау болсунла!

– **Мындан ары оюмларынг не бла байламлыдыла?**

– Алда кёп умутларым бардыла. Аладан бири, Аллах айтса, баш борчларымдан бири – «АСА-ны» бел бауун алыргъа сюеме. Ол мени бек уллу жетишимлеримден бири болукъду.

– **Бусагъатда акъылынг болса, спорт бла кюреширикми эдинг?**

– Спортсуз боламалзлыкъ сунама кесими. Бу жол бла баргъаныма бир кюн да сокъуранмайма.

– **Ёсюп келген жаш тёлюге не айтыргъа сюесе?**

– Халкъыбызда жетишимле болдургъан адамла кёп болсала сюеме. Къайсы сферада да болсун, кеслерини къары-

уларын, кючлерин аямай кюреширге, арымагъанлай-тал-магъанлай алгъа итинип ишлерге керекдиле жаш адамларыбыз. Сора, бирлик болса, къолубуздан келмезлик бир зат да жокъду.

– Спорт болмаса, не иш бла кюреширик эдик? Къайсы усталыкъны сайларыкъ эдинг?

– Кертисин айтханда, жашаууму спортдан башха бир жерде да кёрмейме. Тюменланы Хусей мени тюз жолгъа салгъанды. Ол жолну тийишли бардырыгъа кюреширикме.

– Бош заманынгда не бла кюрешесе?

– Тенгизге барыгъа, таулада солургъа да сюеме. Алай, спорт бла кюрешмей турсам, къыйналып, тюнгюлюп башлайма. Баям, гитчелигимден бери аны бла байланганым ючюндю алай. Спорт низамлыкъны, итиниулукню излейди.

– Кесинг билгенликден, миллетибизни аш-азыкъ байлыгъы элпекди. Сен а не затны сюесе?

– Юйде этилген аш не заманда да татыулу кёрюнеди. Бек суюгеним а таулу хычинди.

– Бийберт, сау бол! Жетишимлеринг кёп болсунла! Халкъынг сени бла ёхтемленеди. Дунияны башында бары игиликле сени болсунла!

«Минги-Тау» журнал, № 4.2020 ж.

ХИВА

Белгилисича, тюрк дуния бирда болмагъанча байды: хар бирини да энчи культуралары, адет-төрелери, адабиятлары. Тюрк халкъланы юслеринден аз айтылмагъанды. Бу жол да Хива ханлыкъны культурасыны юсюнден айтыргъа суюме.

Бир-бир халкъланы араларында бардырылгъан урушлагъа да къарамай, Хива ханлыкъда культура кюнден-кюннге айныгъанды. XVI–XVIII ёмюрледе искусствогъа, адабиятха, поэзиягъа да энчи эс бурулгъанды. Аны бла байламлы маданиятлары, архитектуралары, театрлары аякъ тирей башлагъандыла.

Ариу накъышлы мекямла Хива шахарда ол ёмюрледе ишленгендиле. Аллай тарыхы болгъан Хива бюгюнлюкде хурмети, сыйы да жюриген шахаргъа саналады.

Культураны айныууна къуру алимле, поэтле, жазыучула угъай, ханла кеслери да уллу къыйын салгъандыла. Бу оюмну тюзлюгюн белгилей, Абдулгази-ханны юлгюге келтирирге боллукъду. Ол къуру саясатчыгъа угъай, иги тарыхчыгъа да саналгъанды, «Родословная древо тюрок» деген иши бла белгили болгъанды. Кёп патчахла къыралларыны намысларын, атларын тарыхда сакълар ючюн, сёзлери ёмюрледе сакъланырыкъ поэтле бла шуёхлукъ жюриютгендиле.

Культурасы болмагъан къыралны кёз аллына келтирген да къыйынды. Кесини энчи маданияты болмаса, ол къырал бир заманда да болаллыкъ туююдю.

Хива ханлыкъда китап юйледе кёп тилле билгенле жыйылгъандыла. Ала, тюрлю-тюрлю тилледен китапланы кёчюрюп, халкъланы жашауларыны юсюнден кёп окъугъандыла, билим алыргъа итингендиле. Туркменлиле Хиваны жерлеринде жашагъанлары себепли, Хива культурада ала-ны маданиятларындан да бир кесеги барды.

Орта Азияда жарыкъландырыу иш энчи жерни алгъанды. Белгили жазыучула, алимле, дин ахлула эм башха адамла да, Хорезмге келип, мында билим алып тургъандыла.

Кунград бла Хива узбек культураны от жагъалары болгъандыла. «Алпамыш» эпос къуралып башланнганы бла бирге узбек тилни аякъланыу кезиую башланнганды. Искусствода, адабиятта, поэзияда ачыкъ сёзге багъа бериле тебирегенди. Адабият халкъгъа бирда жууукъ болгъанды. Не

зат жазылса да, халкъны жашауундан алынып айтылгъанды. Хива ханлыкъда, анга Хорезм деп да айтхандыла, арада бир бирни ангыламакълыкъ неда къаршчы туруу чыкъса, адабият да ол сезимлеге бой салып, аланы ачыкъларгъа кю-решгенди.

Поэтлени, жазычуланы халкъ чексиз суйгенди, багъ-алагъанды. Аланы санында: Палваннияз Мухаммад (1825–1899), Атаджан Абдалов (1855–1927), Ахмаджан Табиби (1869–1911), Баяни (1870–1925), Чакар (1872–1952). Ала жутлукъну, кёзбаулукъну масхара этгендиле, билим алыу-ну къоруулагъандыла, аны айныууна энчи эс бургъандыла. 1908 жылда ханны арбазында литография къуралгъанды. Ол жазыу иш бла кюрешген адамлагъа уллу болушлукъ этгенди, аланы чыгъармаларын басмаларгъа онг болгъанды. Ол жылда назмучу Табиби хива адабиятны антологиясын жарашдыргъанды. Ары кёп поэтни назмулары киргендиле.

Жазычуланы араларында энчи жерни Аваз Отар-оглу (1884–1919) алады. Аваз Хива ханлыкъны кемчиликлерин терен ачыкълагъанды, ачыкъ айтханды. Сёз ючюн, «Халкъ» деген назмусунда ишчи адамланы кеслерини эркинликлерин сакъларгъа чакъыргъанды. Ачыкъ сёзлюлюгю ючюн аны къамичи бла эки жюз кере уругъа буйрукъ этилинген эди. Болсада азап сынатханлары аны сындырмагъанды. «Уламоларга» деген назмусунда жазыучу дунияда тюзлюк болуруна ийнаннганын ачыкълап жазады. Кёп бармай, ёлюрюню аллында, «Хуррият» («Эркинлик») деп назму жазады. Анда халкъны азатлыкъ ючюн кюрешге чакъырады.

Мухаммад Риза Агахи (1809–1874) – узбек поэт, тарыхчы эм кёчюрмечи, Кият элде туугъанды. Анга юч жыл толгъанда, атасы Эрниязбек дуниясын алышханды. Жашчыкъны ата къарындашы белгили поэт, жазыучу, тарыхчы Мунис Шермухаммад ёсдюргенди.

Мухаммад Риза Агахи бир къауум тарых ишлени автору: «Рияз уд-давла» («Сады благополучия»), «Зубдат ут-таварих» («Сливки летописей»), «Джами улвакиати султани» («Собрание султанских событий»), «Гульшани давлат» («Цветник счастья») эм «Шахид ул-икбал» («Свидетель счастья»).

Ол назмуларында кёзбаулукъгъа къажау турады, халкъны жарсытхан ишлени баям этеди. Агахи узбек тилге жыйырма тарых эм адабият чыгъарма кёчюргенди. Бек белгили «Феруз» деген жырны да Агахи жазгъанды. Бусагъатда да аны кёп узбек жырчыла жырлайдыла. Аны чыгъармачы-

лыкъ ишини юсюнден айтханда, рубаилерин юлгюге кел-
тирирге керекди:

*Нёгерликге Аллах бергенди жарсыуну,
Кёз жашларым бла тёлейме ачыуума.
Жокъмуду мадар къайгъымы унутургъа,
Акъылым сыйыныр кибик талпыуума да?*

Къайсы назмучу да жүрек жарсыуун, къайгъысын на-
змуларында ангылатыргъа, айтыргъа итинеди. Агахи да
алай. Башында айтылгъан тизгинледе ол жүрек жаралары
ючюн жашаугъа дау этеди.

*О, акъылман, билим кимге табынады,
Сууаплыкъ иш эт, жарыкъландыр мени да.
Ахыр къарыууму таууса келгенме,
Ол шартлагъа табындыр жүрекдени да, –*

деп жазады поэт.

Ол кёп билирге сүйгени, жарыкъландырыу ишге энчи
жылыуу бла къарагъаны баямды. Сүймеклик шартланы,
сезимлени ачыкълай, ол сезимле жүрегинде тепген сагъатда
айтылгъан тизгинлеге ушайды аны бу назмусу:

*Отунг бла сен жүрегими кюйдюргенсе,
Къалай ауруйду, сүймеклик бла келгенсе.
Мени жүрегимде учхун, жара да бар,
Сеникинде – ачыу, аны кесинг билесе.*

Жүрегини кюйдюрген сезимлери быллай тизгинле туу-
турмай амалы жокъ эди:

*Жарсыууму иесиди кюйсюз кёк,
Жилямугъуму себеби дуниядан.
Болсада, тюйюлдю терс жарыкъ кёк,
Ахшым – узакъда, жукъум да жокъ андан.*

Чынтты поэт, жүрегинде назмусу тепмесе, Аллахдан
быллай тилек этмез эди:

*Аллах, насыпсызлыкъдан мени сакъла,
Къызгъанчылыкъдан да, тилейме, сен жакъла.
Сабырлыкъ бер, аманлыкъны кери элт,
Къуллаукъ излегенледен да узакъ эт.*

Жашауунда кёп адамлагъа тюбей, аны къыйматын аңгылай, башхала айталмагъан сёзлени айтады поэт:

*Не кюрешсенг да, аман ханс гюл болмаз,
Чаука кюрешсе да, булбул болалмаз.
Жюз ахшы ишни да эт аманламгъа,
Къайтарылмаз жууап ол ахшылыкъгъа.*

Камил Хорезми (1825–1899) узбекли поэтди. Аны тюз аты – Мухаммад Нияз Мирзабаши. Ол Хивада дин мектепде билим алгъанды, школну сохтасы болуп да тургъанды. МухаммедРахим-ханны канцеляриясында секретары, ызы бла башчысы болуп ишлегенди.

Мухаммад Нияз ноталаны низам жорукъларын къурап, узбек классика макъамла жаздыргъанды. Фарс тилден узбек тилге «Калила и Димна» деген бек белгили китапны кёчюргенди. Аны бла чекленип къалмай, ол белгили суратчы да болгъанды.

Хива ханны канцеляриясыны таматасы болгъан сагъатда эллилеге дерс бергенди. Къырал къуллаукъчу болгъан кезиуюнде Хорезмни иннет культурасына уллу къыйын салгъанды. Мухаммад Рахимхан бла бирге Хивада басма юй къураугъа къатышханды.

* * *

*Иги болургъа итин – къужур болма,
Аман халинг игиликге тюбетмез.*

*Муратынгы жубанчынг ючюн жойма,
Жюрек тынчлыгъынг аман жолда элтмез.*

*Дунияны къайгъыларындан тойма,
Ахшылыкъны ызын къоюп да кетмез.*

*Ахыр жукъу сакълайды, хомух болма,
Озгъан кюнюнг, бил, артха келмез.*

* * *

*Сейирмиди, туугъан жерими сюйгеним,
Жууукъду ол, жашауча, кёлюме алай.*

*Башха тюрлю тебеди мени жүрегим,
Кёкге, тенгизге, ариу жерлеге къарай.*

*Ким биледи накъут-налмасны багъасын?! –
Ол шауданнга элтир, айбатлыгъы – баям.*

*Патчахха да багъалыды юй къаласы,
Тансыкълагъанча аны кеси баласы.*

*Илячиннге багъалы жерини кёгю,
Керек туююл анга патчахланы жүгю.*

МАҚАМЧЫ

Жаш тёлню жетишимлерине кѳууана, кёлбюз кётюрюледи. Аланы ишлерине кѳууанган насынды. Бизни жаш адамларыбыз кѳайсы жаны бла да кеслерини хунерликлерин ачыкѳлайдыла. Кѳарачай-малкѳар халкѳга уллу сауѳады Малкѳондуланы Махмудну жашы Ахмат жазѳган «Минги тау» симфониясы. Жаш композитор миллетибизни жарыкѳ жанган жулдузуду.

– Ахмат, сабийлигинги, юйюрюнгю юсюнден айтсанг эди.

– Нальчикде туугъанма. Сабий заманымда шахмат, баскетбол, карате, футбол бла кюрешип тургъанма, болсада биринде да тохтаялмагъанма. Алагъа итиниулюгюм жокѳ эди. Аны бла бирге Нальчикде музыка бла байламлы биринчи атламларымы Мадина Кожеваны кѳолунда этип башлагъанма, ызы бла билимими колледжде ёсдюргенме. Он жылны ичинде конкурслагъа кѳатышып тургъанма. Хорлатхан, хорлагъан заманларым да болгъандыла. Андан ары Саратовда консерваторияда окѳургъа сую эдим да, колледжде алгъан билимим азлыкѳ этгени себепли, кюндюз атам, кѳарындашым бла юй жумушлагъа жарай, ингирден-ингирге уа окѳургъа кирирча керекли билим алыр ючюн, бир кѳауум предметледен китапла окѳуп, жылны ичинде хазырланып тургъанма.

Заман жетгенлей а, ата-анамы ыразылыкѳлары бла окѳургъа киреме. Консерваторияда ол кезиуде жылгъа бюджет жерге бир композитор ала эдиле. Алай бла аны студенти болама. Экинчи курсда окѳуй тургъанлай, камерный оркестрге эм кавказ кѳобузгъа деп «Халкѳымы аууздан-ауузгъа айтылгъан тарыхы» деген музыка поэма жазгъан эдим. Бу ишими малкѳарлыланы бла кѳарачайлыланы кѳчгюнчюлюклерине жоралагъанма. Кертисин айтханда, ол кѳплени кѳууандыргъан, жиялтан да этгенди. Ол чыгъарманы жаргъа мени устазым, белгили композитор Владимир Мишле кёллендирген эди.

– Бизде Абайланы Солтанбекча, Жеттеланы Мустафирча, Байчеккуланы Абидинча, Отарланы Омарча эм башхалача кесинги музыкагъа бергенсе. Бу иште кѳалай келгенсе?

– Башында сагъынылгъан адамла белгили, чынтты тау-луладыла. Малкъар культурабызны айнытхан, музыкагъа уллу къыйынылары кирген, аны къой, мурдорун салгъанла дерге боллукъбуз. Хар бирине да энчи кёзден къарайма. Отарланы Омарны культурабызгъа къыйыны уа чексиз уллуду. Мен аны чыгъармачылыкъ ишин бек сюеме, аны бир къауум жырын музыка жаны бла жангыртыргъа кюрешгенме. Аланы хар биринден да бир затха юйренирге боллукъду. Композицияны дуниясына уа мен колледжден сора тюшгенме. Мени тенглерим Саратовха окъургъа барыргъа хазырлана эдиле. Сёз ючюн, барыгъыз да иги таныгъан Жуболаны Жамбулат бла консерваторияда бирге окъугъанбыз. Ол менден алгъа окъуп бошагъан эди. Бизден кёп адам барадыла ары окъургъа. Мен да къобузчу болуп барыргъа сюе эдим. Алай жазып башлагъанма. Артыкъ эс киши да бурмай эди. Ийнана болмаз эдиле мен ол иш бла кёлюм бла кюреширигиме. Колледжде устазларым болуша эдиле, къарай эдиле. Бир жерге сегиз адам бар эди. Окъургъа композиция бёлюмге профессор Болозов Сергей Павловични классына киреме. Кёп да бармай доцент Мишле Владимир Станиславовични классына кёчеме. Алай бла аны башчылыгъында быйыл консерваторияны бошагъанма. Анга бек ыразыма. Композициядан бир китап да юйреталлыкъ туююлду жаргъа, иги устазынг бла итиниулюгюнг болмаса.

– Биринчи кере сахнагъа уа къачан чыкъгъанса? Анда абызырагъан деген зат болуучуду. Сынагъанмыса?

– Ары музыка школда окъугъан заманымда чыкъгъанма биринчи кере. Устазым Кожева Мадина, сау болсун, къарыуун, билимин да аямагъанды. Бек гитче заманымдан окъуна чыгъарып тургъанды мени сахнагъа. Аны ючюн мен анга чексиз ыразыма. Ол тынгылы юйретген, окъуучусундан толу билим сурагъан устазды. Манга къыйыныракъ да кёрюне болур эди, алай аны хайырындан музыканы ариу дуниясына тюшгенме. Абызырагъан а... Баям, алайсыз бола болмаз. Музыка жаза туруп окъуна, тынчлыкъ тапмай тургъан заманым болады. Ала бары да болгъан затладыла.

– Адам улуну бек биринчи мураты, умуту насыплы болургъады. Сени оюмунга кёре, насып неди?

– Къыйын сорууду. Аны хар адам да кесича ангылай болур. Биреуге насып – ол байлыкъды, биреуге – саулукъ. Манга уа жазгъанымы тынгылагъанла жаратсала, ма олду насып. Кёп композиторланы ишлери аслам адамгъа баям туююлдуле. Насыпха, мени жазгъанымы къуру республи-

када угъай, Россейни кёп шахарларында ойнайдыла. Бусагъатда ноталаны, партитураларымы тилейдиле. Дагъыда насып – къатынгда санга билеклик этген адамла болсала. Ала манга юйюрюмча жууукъдула. Юйге келсем, анамы бла атамы къууанчлы кёзлерине къарап, алада жылыуну сезсем, ма ол да бек уллу насыпды.

– **Жашауунгда энчи жерни ким алады?**

– Мен аппама, Малкъондуланы Аминнге, ушаргъа сюеме. Ол бек иги адам болгъанды: тюз ниетли, таза жүреккли. Бир тапсыз ишин кёрмегенме. Керек заманда болушлукъ этген, жууукълукъну жүрюте билген, чынтты таулу киши эди ол.

– **Устазларынгы юсюнден ариу айтаса. Сен кесинг угъай, биз барыбыз да ыспас этебиз алагъа.**

– Мени жашау байлыгъым – устазларымдыла. Иги, аман устазла да болгъан болурла. Болсада, хар биринден да мен бир затха юйреннгенме. Музыка аллай сейирлик затды, ахыры-чеги болмагъан, къуру окъуп турсанг да, бошалмазча. Устазларым манга музыканы дуниясына кийиргендиле, биринчи атламла этдиргендиле. Нальчикде устазларым къарыуларын, заманларын, билимлерин аямай, къызгъанмай, мени кеси сабийлеринден башха кёрмей, мени бла алай жүрешгендиле. Энчи алып къайсы бирин айтыргъа да билмейме... Консерваторияда Мишле Владимир Станиславовични чертип айтыргъа сюеме. Ол халал жүреккли, ишин билген, сейирлик адамды. Мен анга бек ыразыма. Вишневская Лилия Алексеевна да энчи кёзден къарагъанды манга. Бары да бюгюн-бюгече да манга къыйгъыргъанлай, болушханлай турадыла. Сау болсунла.

– **Белгили «Минги тау» симфониянгы не мурат бла жазгъанса? Ёхтемленемисе? Баям, кёп хазырланган болур эдинг, нек дегенде аны жазар ючюн тарых, адабият билим да керекдиле.**

– Аны жазгъан заманда мен Нальчик шахарда эдим. Кёп айланганма бу ишни юсю бла. Радиода Тебердиланы Мариям да манга бек болушханды. Фондну аудио запислерине тынгылар онг тапдыргъанды. Алай бла, материал жыяма. Ызы бла Саратовха окъуума кетеме. Ол заманда мен алыкъа билмей эдим ол симфония боллугъун, аты «Минги тау» боллугъун а – бютюнда. Консерваториягъа келгенимде, манга уллу произведения керекди деген эдиле. Ол заманда симфониягъа «Минги тау» деп атаргъа эсима келгенди. Аны юсюнде кёп иш этилгенди. Бусагъатда аслам адам сёлешип,

бу симфония ючюн ыразылыкъларын билдиредиле. Мен анга бек кѳууанама. Быйыл 28-чи майда биринчи кере Саратовда сокѳгъандыла симфониямы. Ол бек уллу кѳууанчды. Симфония тѳрт кесекден кѳуралгъанды. Биринчи кесегинде Минги тауну этегинде кѳойчуну кюннге айланып тургъаны, ата-бабаларыбызны жашауларын ачыкѳлагъан макъамы эшитиледи. Анга шорха суучукѳланы жырчыкълары, тау аязланы шыбырдаулары кѳошуладыла. Ызы бла тау буулан-ны неден эсе да элгенип, бийикледе эчки жолчукѳлада чабып баргъанлары чалынады кѳулагъынга. Артда уа Минги тауну кючюнѳ, анда болгъан табийгъат, адам кюрешлени ауазы эшитиледи, жангы тангны ариу атханы да билинеди. Симфонияны экинчи бѳлюмюнде да бизни жашау болумубуз эм эрттегили халкѳ чыгъармачылыгъыбыз бла байламлы музыка тауушла аладыла тѳгереки. Ариу атхан танг... Сабанчыны келген жазгъа, Аллах берген берекетге шукур эте, сабан агъачын алып, биринчи бараза тартханы, кѳойчуну кѳышдан сау чыкѳгъан ууакѳ аякѳлы малланы тау бетге жайып, алагъа ырахат кѳарагъаны били неди. Ызы бла уа ол сыйлы затланы малтагъан кючле чыгъадыла. Барады ала бла кюреш. Чыгъадыла нартла жортуулгъа, адам улуну жауларын кѳурутургъа... Экинчи бѳлюм да мамыр музыка бла бошалады. Жер юсюнде не да кезиулю болгъаны ачыкѳланады. Чыгъарманы ючюнчю кесегинде халкѳыбызны культура хазнасыны теренлиги ачыкѳланады. Ата-бабаларыбызны жырлары, тепсеу тартыулары кѳз аллынга келедиле. Симфонияны тѳртюнчю кесегинде уа бизни сюрюннге элтген, андан да кѳайтаргъан поездни тауушу эшитиледи... «Минги тау» симфония терен тамырлы, урунууну ариулугъун сѳйген, тауларыбызча кѳаты юйреннген халкѳыбызны, ата журтубуз Минги тауну махтау жыры согъулады.

– **Юйюрююезде сенича фахмулула бармыдыла?**

– Музыка бла кюрешген адам жокѳду юйюрююезде. Жаланда мен тюшгенме аны сейир тузагъына. Мындан ары жашаууму ансыз кѳрмейме. Башха зат бла кюрешмейме, бош заманымы жууукѳ-ахлу бла, тенглерим бла ашырама.

– **Не умутларынѳ барды? Келир заманда не бла кюреширге дейсе?**

– Кертисин айтханда, мен ол кюн муну этерикме, бу кюн муну этерикме деп, оюм этерге сѳймеучюме. Нек эсе да болмай кѳалыр деп кѳоркъама. Аны айтханым, хар не кеси аллына акѳырын-акѳырын барады.

– **Журналны окѳуучуларына не айтыргъа сюесе?**

– «Минги-Тау» журналны юйде алгъанларында, мен гитче эдим. Ол китапла бюгюнлюкде да сакъланып турадыла. Аппам бек суйюп окъуучу эди. Мен бек къууанама журналны чыкъгъанына, аны окъугъанлагъа. Аны ючюн журналда ишлегенлеге, окъуучулагъа да ыспас этеме. Мен билеме, бизни культурабыз, адет-тёрелерибиз кюнден-кюннге айный барлыкъдыла, жашнарыкъдыла. Битеу окъуучулагъа сау-лукъ, мамырлыкъ, узакъ ёмюр тилейме!

– Сау бол, Ахмат. Жашау жолунг тарлыкъ этмесин, жүрегингде, кёлюнгде не иги муратларынг бар эселе да, ала толсунла!

КҖЧЮРМЕЛЕ

Айгиз БАЙМУХАМЕТОВ

АТМА МЕНИ, АНАМ!

Андан къайтмайдыла...

Мен оюм этгенден, бизни атабыз дуния башында эм иги адамды. Бир кишиге аман сёз айтмаз, киши бла да туююшмез. Бизге дерсле этерге болушады. Жайда уа агъачда жууа жыябыз, маракону, наныкъны уа челекле бла келтиребиз юйге. Бир жол а атабыз бууну кёргюзтгенди!

Анам төрт жыл мындан алгъа ёлгенди. Атабызны кёлуна къарап жети сабий къалгъанды. «Аланы сабий юйге бер да, юй-дегили бол. Кесинги кыйнама, Гиззат, энтта санга жашаргъа керекди», – дейдиле мынга. «Сен аланы кесинг ёсдюраллыкъ туююлсе, сабий юйге ий», – деп къоймайдыла. Атам а тынгыларгъа да суймей эди. Жууабы бир эди:

– Мен саулукъдан, бир тюк да тюшерик туююлдю сабийлерими башындан! Аны ючюн деп бермегенбиз биз алагъа жашау...

Алай жашайбыз атам бла. Болсада, арт заманда терк-терк ауруп башлагъанды. Айхай да, букъдурургъа кюреше эди. Алай хар нени да эслей эдим, кёоллары манга ушаш узун иничкеле болгъандыла. Бир жыл чакълы къабакъдан ары чыкъмайды. Не болгъанын ангыламайбыз. Анабыз ёлгенден сора, кечеле бла жукъламай эди. Терезе ауузунда, биреуню сакълагъанча, тепмей туруучу эди. Бир жол кече къызыу болуп уянама. Ол заманда анамы суратын кёлуна алып, атамы олтургъанын кёреме. Не сагъыш эте болур эди? Ол соруугъа жууап бералмам...

Мени эки уллу къарындашым бла эгечим шахарда училищеде билим аладыла. Эки эгечим Алсу бла Алиа, мен, гитчем Зулфира атам бла жашайбыз, мектепге жюрюйбюз. Атабыз арт заманда аш-суу окъуна эталмайды. Ма андан бешинчи классха баргъан Алиагъа шорпа, гыржын этерге юйренирге тюшгенди. Аны гюттюлери гитчеле боладыла, биз а, анабыз этиучюча, улдула эт деп тилейбиз.

Эшикде ариу, жаз башы кюн. Къар а эрттеден бери турады. Алай игиди эшикде! Талачыкъда биринчи гюлле чакъгъандыла. Атабыз а тышына чыгъалмайды, сау кюнле бла – тёшекде.

– Жашым, келчи былай, – деп чакъырды.

– Ой, атам...

– Жатып, озгъан кюнлени эсима тюшюреме. Нек эсе да жаш заманымы терк-терк эсима алып башлагъанма. Мен сизни анагъызгъа ма быллай чууакъ кюн тюбеген эдим. Не къадар заман ётдю андан бери, ол кюнле бюгюнча эсимдедиле. Ол заманда Гульнурума биринчи жанкъозла берген эдим.

Атам тынгылады, къабыргъагъа бурулуп, сагъышланып, зынгырдауукъ ауаз бла айтды:

– Жашым, барчы талагъа, жанкъозчукъла жыйып кел. Бу жыл мен аланы кёрмегенме алыкъа. Гюл къысымынгы жаны-ма саллыкъма.

– Бусагъат, атам! – деп, терк окъуна юйден чартлап чыгъып, эм ариу гюл къысым келтирдим. Отоуну ичи ариу ийис этди. Юйде жарыкъ болгъанча болду, атабыз да ышара башлагъанды. Сау кюн кёлум кётюрюлюп тургъанды, атамы ыразы этгеним ючюн.

Жукълардан алгъа, атам биягъы мени кесине чакъырды.

– Сен уллу жашса энди, хар нени да ангылайса. Эсимде да жокъ эди, былай терк къарт боллукъма деп. Барыгъызны да, аягъы юсюне салып, билим берип, юйдегили этерге сую эдим. Не медет, буюрулгъан болмаз.

Кертисин айтханда, жаратмадым алай айтханын. Атам а айтады:

– Бир киши билалмайды не сакълайды адамны аллында. Мени больницагъа жатдырсала, менсиз жашаргъа юйренигиз. Бош затла ючюн туююшмегиз, бир бирге билеклик этип жашагъыз. Жашауда аз кыйынлыкъла боллукъ туююдюле, алай сен аладан ётерге керексе. Дерследе кълма мен больницада болгъан кезиуде. Эгечлеринге сакъ бол. Балта бла ишлей билесе, юйде ишлеге къара. Мен бошдан башламагъанма бу хапарны сени бла. Бир багъалы затым барды, санга берирге суюме...

Былайда атам къаты жётел этди. Жётели уа терк иги болмаучуду. Жанында тургъан челекге атам бир къара зат тюкюреди жётел этген сагъатда. Сора, артха ундурукъгъа аууп, солуйду. Манга бир зат бере башлагъанлай, биягъы жётел къысады.

– Охо, жашым, тамбла хапарлашырбыз, – дейди атам, – нек эсе да башым бир бек ауруйду.

Атам ауругъанлы бери мен аны бла уллу ундурукъда жата эдим: дарманла, суу бере кече узунуна. Бюгюн а башха тюрюлю эди.

– Жашым, бюгюн мен кесим жукълайым, – дейди атам.

Кюрешген эдим, биргенге къалайым деп, унамады.

Мен эгечим Алиа бла школгъа эрттенликде эртте барабыз. Кертисин айтханда, бир-бирледе эрттенликде уянсам, жылы

жуургъанны тюбюнден къобаргъа соймеучюме. Алия ашны жылытып, чайникни къайнатхынчы жатама. Аш-суу ийис эшитсем, секирип къобуучума. Бюгюн да алай, бир кесек жатаргъа умут этдим. Шайник къайнагъан таууш эшитеме. Жукълагъанча этип турама кесим а. Атам да бизни бла бирге олтуруучуду стол артына, Алия аны биринчи чакъырады:

– Атам, атам, чай къуйгъанма санга.

Жууап къайтармады.

– Чайынг суууйду, атам... – деп чакъырады эгечим, ол а къопмайды.

Ол заманда ундуругъуну къатына барады Алия.

– Атам... Атам! – деген къычырыгъын эшитип, секирип къобама. Алияны бети чыммакъ эди. Кёзлерине къоркъуу кирип, къоллары бла бир затны къыстайды.

Дауурдан бирси эки эгечим да уяндыла. Ол а къатлап къычырады:

– Бизни атабыз ёлгенди! Болушугъуз! Ёлюп къалгъанды! Мени ток ургъанча болдум. Къалай ёлгенди? Ол сёзлени мени сабий акъылым ангыларыгъы да келмей эди. Солууум жетмегенча болама. Жеримден тебалмай, жиямугъум тамагъыма тыгъылып, сёз айталмайма.

Сабийледен бек гитчебиз, биринчи классха баргъан Зульфира назик ауазчыгъы бла жияды. Эсимден аны жиягъан тауушу кетмейди. Гитче кючюкчюкню анасындан айырып жиягъаннга ушай эди. Аны ызындан Алсу да къычырыкъ этип сарнады.

Юйню ичи жиягъан дауурдан толу болду. Дунияда бизни жарсыуубузну бир жукъ да жапсаралмазча болдукъ... Тёгерек къарангы, мутхуз кёрюндю. Сау кече атамы юсюне аууп, жияп чыкъдыкъ. Ким биледи, бизге жаны ауруп, артха къобар, сау болур дедик, не медет.

– Жаным, уян, жиятма быллай бир бизни! – деп, гитчебиз къолундан тартады. Ол а жеринден да тепмейди. Кесини уа кёзлери ачылып. Ёлген адамны кёзлери не заманда да къысылып болуучудула! Инбашларындан тартып башладыкъ. Зульфира уа чачларын окъуна тартып кюреше эди. Олсагъат атабызны къолунда бир затны къысып тургъанын эследим. Ол бизни юйюр суратыбыз эди. Анабыз да – арабызда. Къайда къалдыла ол насыплы заманла?

Эсимде туюлдю агъачха не ючюн баргъаным. Бийик нарат тереклени ортасында тынчлыкъ излей болур эдим, баям. Тюш заманнга юйге къайтдым. Къабакъла кенгнге ачылып, арбазда уа эл бла бир адам жыйылып тура эдиле. Барысыны да – жиягъан кёзлери. Тёгерекде адамла жаншагъанларын эшитеме:

- Ой, жазыкъя, алыкъя гитчечикле эдиле.
- Бир жуугуъу жокъ жүрек жылыулукъ берирге.
- Айтмай къой, не аппасы, не аммасы жокъ...

Эгечлерими кёзлери асыры жиялгъандан кёпгендиле. Акъ кюмачха чулгъанып тургъан атамы отоуну ортасына салдыла. Абаданла бизни жапсарыргъа кюрешедиле:

- Да-а-а, бир адам да ёмюрлюк туююдю...
- Къыйынды, болсада аягъы юсюне сюелликсиз.

– Жарамайды былай кёп жияп турургъа. Жиялмукъ-ларыгъыз атагъызны къабырын толтурлукъдула. Атагъыз а мылы жерде жатарыкъды.

Ингир алагъа шахардан таматала келедиле: къарындашым бла эгечим. Баям, окъугъан жерлеринде билдирген болурла.

Ёлген адамны биринчи кечесинде юйюнде къояргъа керек болгъанын мен билмей эдим. Кечегиде аны тегерегине къоншула жыйылдыла. Бизни уа къоншу юйге элтирге оноу этдиле. Мен барыргъа унамайма, нек дегенде атамы ёлгенине ийнаналмай эдим. Мен аны къатында болургъа сюеме.

– Охо, жашына жарайды, – деп, эркинлик бердиле къалыргъа. Сау кече атамы жанында турдум. Кёзюмю иш къакъмагъанма. Бир заманда атам терен солугъанча кёрюндю!

– Атам сауду, къарагъыз! Солуй турады, – деп, гузаба этип, ёрге секирип турдум. Къолум бла бетин сыладым.

Эртте бир адамны ёлгеннге санап, аны уа бир кесек заманга жүреги тохтагъанды деп эшитген эдим. Артда уянганында, жыйылгъанланы сейирге къалдыргъан эди. Ким биледи, мени атам да ёлген болмаз!

Жыйылгъанла сейирге къалдыла.

– Сабий арыгъанды, жатдырчыгъыз, – деди ким эсе да. Эрттенликде къоншулада уяндым.

* * *

Элде атабызны «агай» деп таный эдиле. Алай тамата эр кишиге айтадыла. Абаданла окъуна анга «кустым» угъай, «агай» деучю эдиле. Атабызны техникадан ангылауу иги эди. Бир кюннге тракторну чачып, экинчи кюннге уа жыйыучу эди. Бир заманда да аллына келгеннге угъай демегенди. Машинаны тауушундан неси ишлемегенин айтыучу эди.

Бир жол атабызны колхозда баш механик этип саладыла. Акъ кёлекде ишге кетеди. Къараса, жаш адам кесини тракторун ишлей тура эди. Атам а анга несин къалай этерге айтады. Тюшден сора атам баргъанында, ол жаш энтта бошайламай тура эди. Тёзалмагъанлай, терк окъуна ишни кеси этеди. Юйге юсю да жау болуп келеди. Экинчи кюн колхозну председателине барып:

– Кесими тракторуму артха къайтарыгъыз. Кесим ишлеген тынчды манга, биреуню юйретгенден эсе.

Ма аны ол иш кёллюлюгю ючюн эллиле анга «агай» деучю эдиле.

... Атамы юйден чыгъардыла. Орам адамдан толугъа эди. Ол заманда ангылагъан эдим, атам энди бир заманда да артха келмезлигин. Биз бир заманда да аны ауазын эшитирик туюлбюз. Эрттенликде энди мени киши уятмаз: «Тур, жашым», – деп. Биргеме окъугъанлагъа атам алгъан кийимледиле деп махтаналлыкъ туюлме энди. Агъачха кёгетле жыяргъа уа ким элтирикди бизни?

Атамы ёлюгюн чыгъарып бара, гитче эгечим Зульфира уа:

– Алмагъыз атамы! Юйде кёюгъуз! – деп.

Алия да, кёз жилимукъларын тыялмай:

– Жашарыгъым келмейди! Къалай турлукъбюз атасыз?

Алсу уа:

– Биз уллу болгъунчу кёоярыкъ туюлме сизни деген эдинг да!

Къабырлагъа чыгъардан алгъа, эфенди дууга окъуйду. Ызы бла атамы терен чунгур къатына элтдиле.

– Ахыр кере къарагъыз атагъызгъа, – деп чакъырды эфенди. Мунуча халал адамла болугъуз, – деди. Жашагъанлагъа мындан ары да жашаргъа керекди. Кёп жилимагъыз, атагъыз ол дунияда тынчлыкъ аллыкъ туюлдю.

Ахыр кере атамы бетине къарайма. Ахыр кере... Ёлюгюн акъырын къабыргъа салдыла.

– Атам, атачыгъым! – деп, ичимден шыбырдагъанча болдум, жүрегим а кычырыкъ этеди. Юч уууч топуракъ атыгъыз дедиле.

– Бастырмагъыз атамы! – деп, чабып келди Зульфира кишилеге, къолларында тургъан жугарланы да сыйырыргъа кюрешип. – Этмегиз, былай, тилейме. Кетигиз, сиз аман адамласыз. Анамы да сиз салгъансыз жерге. Мен билеме, андан къайтмайддыла.

Иничке къолчукълары бла хар бирине чабып, жугарны алыргъа кюрешеди. Къабыр къатындан кетерирге кюрешген кишилени да хорлап, чунгургъа кетерге да аздан къалады. Таматала кючден тыядыла. Бир кесекден чунгурну орунуна гитче таучукъ болду.

– Къаллай адам эди жашауда? – деп сорду эфенди жыйылгъанладан.

– Агай бек иги адам эди.

– Аллах ол дуниясын жарыкъ этсин.

– Жатхан жери жумушакъ болсун...

– Жаннет ахлусу болсун!

– Жаны ол дуняда тынчайсын!

Энди багчалы къарындашла, юйге барыгъыз. Къабырлада кёп турургъа тийишли туююлдо, – деди эфенди.

Биз жетибизни кыйын эди атабызны къабырындан айырыргъа. Жилимукъларыбыз а тегюлюп бара эдиле. Гитче мудах Зульфираны тыйгъан кыйын эди:

– Къалай кюярыкъбыз мында атамы? – деп, кычырыкъ этип жилайды. – Мында ол кесиди. Ким берликди анга дарманларын? Мен кюярыкъ туююлме атамы. Келигиз, юйге алайыкъ! Къалай жашарыкъбыз биз ансыз?!

Кёп сюелдик къабыр къатында. Ол жатхан жерни къаты кыучакълап, битеу дунягъа кычырыгъым келе эди: «Атачыгъым, мен сени бек сюеме! Дуняа башында сенден суйген адамым жокъду!» – деп. Жарсыугъа, кеч айтхан сёзлерими энди бир заманда да эшитирик туююлдо атам.

Жарыкъ юйюбюз къарангы болду. Не телевизор, не ариу сауутла юйню жарыталмайдыла. Жанкъозла гюл кысымым окъуна, мудах болгъанча, энишге ийилгендиле...

Асырагъан кюнюбюзде тиширыула, аш-суу этип, адамланы жыйгъандыла. Стол артына олтургъунчу, юйге милиция бла биз танымагъан эки тиширыу кирип келдиле. Милиционер тамата эгечими кесине чакъырып, кюулагъына бир зат шыбырады. Не айтханын билмейме, алай эгечими бети чыммакъ болду.

Юйге барлыкъ эдим...

Алгъын бизге бир заманда да келмеген эди милиционер. Ол себепден, аны кюргенлей, кюркюу алгъан эдик. Акъсыл чачлы тиширыула уа кимледиле? Жыйылгъанла не айтырыкъларын сакълайдыла. Милиционерны сёзлеринден сора эгечим, абызырап, башын угъай дегенча булгъады. Кюоншубуз Гульнара, нени юсюнден келгенлерин ангылап, ортагъа кирди:

– Неди бу этгенигиз? Сизни бетигиз бармыды?! Сабийле аталарын энди асырагъандыла, сиз а... Заман туююлдо!

– Келигиз, туююшмейик, – деди милиционер, халкъны жапсарыргъа кюрешип. Биз ишибизни этебиз. Тамата эгечлери бирсилени кийимлерин жыйса сюебиз.

– Ол сейир хапаргъа! – дейди кюоншубуз. – Къайры жыясыз? Ала кеслерини юйлериндедиле. Мен билгенден, сизден киши бир зат да тилемейди.

Шахардан келген тиширыуладан бири, туююшню тохта-тыргъа умут эте, ангылатыргъа кюрешеди.

– Мен атасыз-анасыз къалгъан сабийле бла кюрешген ишчима. Кеслери къалгъан сабийле кыралны болушлугъу бла

жашау этерге кетедиле. Ол себепден мындан ары жашауларына биз къарарыкъбыз.

– Хау, заманны создайыкъ, – деди милиционер. – Жыйыгъыз быстырларыгъызны, хайда.

Ол сёзлден сора ток ургъанча болдум. Бизни юйден алыргъа сюедиле! Алияны абызырагъан бетине къарайма. Жияларыгъын кючден тыйып турады гитчебиз да. Элчиле бизни жанлы боладыла:

– Бетигиз жокъду! Сабийлени сизсиз да башларын ауара алып турады...

– Кечирек оноу этерге жарамаймыды!

– Къайры ангыларыкъдыла была сабийлени жарсыулары...

Тёзе кетип, уллу эгечим:

– Мен бир заманда да кесими къарындашларымы бла эгечлерими берлик туюлме. Керек болса, окъууну да къоюп, былагъа къарарыкъма.

– Алай жарамайды, эгешчигим, – дейди энишгеден келген тиширыуладан бири. Биринчиден, сен кесинг аягъы юсюне сюелмегенсе алыкъа, экинчиден, сени ишинг болургъа керекди. Сен а, ариуум, алыкъа эрге да бармагъанса. Къырал төрт къагъанакъ сабийни санга ышанырыкъ туюлдю. Алай жарамайды. Ол себепден заманны создагъыз, жыйыгъыз хапчулары.

– Бир жары да барлыкъ туюлбюз! – деп, Алия ёрге секирип къопду.

– Биз юйюбюзден кетерик туюлбюз, – дедим мен да.

– Къоркъмагъыз, – дей, милиционер мени къолуму тутду, – келигиз жаланда бир сагъатха барайыкъ шахаргъа. Анда сизге доктор къарасын да, биз сизни артха келтиребиз. Эгечигиз бла жашарыкъсыз сора.

Къаллай халал адам болду ол киши! Ансы ол тиширыу а – огъурсуз: алай жарамайды, былай жарамайды.

– Болсада, бюгюн атамы ёлген кюнюдю. Стол да жасалыпды. Тамбла элтирсиз сабийлени къаратыргъа, – деди Гульнара. Къоншубуз заманны созаргъа кюреше эди.

– Угъай, угъай, бюгюн, – деп, милиционер кеси айтхандан башха зат эшитирге да суймейди. – Сабийле бушуу да кёргендиле, эс бурмай жарарыкъ туюлдю. Сен сюемисе шахаргъа, балачыкъ? – дей, башымы сылады.

Милиционер манга огъурлу адам кёрюндю. Тамата къарындашларым бла эгечлерим а иерге суймей эдиле бизни. Болсада шахардан келгенле бизни унатдыла. Бир сагъатдан артха къайтарыргъа айтхан эселе, нек даулашабыз? Бизни машинагъа

олтуртдула, кийимлерибизни чыгъарып элтдиле бизни. Бир эшикден акъ халаты бла тиширыу чыкъды.

– Къарачыгъыз, къаллай ариу сабийледиле! Къоркъмагъыз, мында сизге киши хата этерик туююлдю. Тёртюгюз да бир отоуда боллукъсуз. Эрттенликде баста, ингирде уа котлет берликдиле. Жукълардан алгъа уа, хар кюнден айран берилликди.

Мен кёзлерим бла доктордан милиционерге къарайма. Къалай, бизге бир сагъатчыкъ деген эдиле да? Доктор а бизге эрттен, тюш ашланы юслеринден айтады. Бизни алдатханларын ангылап, Алия ыразы болмагъанын билдирди:

– Биз мында къаллыкъ туююлбюз. Сиз артха юйге элтирге сёз бергенсиз!

– Хау, керек туююлдю сизни айраныгъыз, – дедим мен да.

– Юйге барлыкъ эдим. Ийчигиз бизни, – деп Зульфира жиямсырады. – Ата-а-ам, къайдаса? Алчы бизни мындан!

– Тилейме, тынчайыгъыз! – деп, доктор, терс айтханын ангылап, – сизге кертиси бла да къараргъа керекди. Сизни саулугъугъузгъа къоркъуу жокъ эсе, тамбла окъуна юйге иерикбиз. Келигиз, тёртюнчю къатха кётюрюлейик да, мен сизге отоуугъузну кёргюзтейим.

– Суюмейбиз бир отоугъа да!

– Бизни артха элтигиз!

– Болдугъуз! – деди милиционер. – Мен сизге гитче сабий туююлме, сизни бла даулашып турургъа былайда.

– Сиз кесигиз айтдыгъыз да, жаланда бир сагъатха барлыкъбыз деп. Юйде жууукъла къайгъырып турлукъдула. Элтигиз бизни артха, тилейме, – деп, арабызда таматача, Алия тилеп кюрешеди.

– Болдугъуз, башымы аурутмагъыз! Алайсызда сизни хатагъыздан эл бла бир заманымы тас этгенме! – деп, милиционер хыны, Алияны бла мени къолумдан тутуп, бахчыгъа ёрге элтеди. Алсу бла Зульфираны бизни ызыбыздан келгенден башха амаллары къалмагъан эди. Бизни отоугъа кийирип, артыбыздан эшикни киритге жапдыла.

* * *

Бюгюннге дери юйден тышында къалыргъа бир заманда да тышмеген эди. Ол себепден сау кече тынгысыз чыкъдым. Танг ата, Алия да уянды. Отоуда солуу айланмай эди, дарман ийис а тёздюрмейди.

– Къалай жукъладынг, апа? – деп сордум мен.

– Ой-й, бир кюн да къаллыгъым келмейди мени мында. Сау кече хылы-мылы тюшле кёрюп чыкъгъанма...

– Мен да бек тынгысыз эдим. Бюгюн а иерлеми бизни?

– Билмейме. Сабийле мында кёпге къаладыла деген эдиле, – деди Алия.

– Угъай, угъай, мен къачарыкъма!

– Мен да юйге сюеме. Элге дери – узакъ, билет алыргъа ахчабыз да жокъду...

Ол да тюздю, ахчасыз бараллыкъ туююлсе. Биз а төрт барбыз. Юйге уа алай сюеме! Кесими ундуругъума, бахчагъа, орамгъа алай тансыкъ болгъанма. Чыпчыкъ болсам эди мен! Жомакъдача, къанатларымы да жайып, элге учарыкъ эдим. Эгечлерими да биргеме аллыкъ эдим. Жарсыугъа, атабызны ёлгени, ол саулукъдан бизге былай этерге къоярыкъмы эди?!

Ахыр ушагъыбыз эсима тюздю. Тохта, тохта... Не зат айтхан болур эди ол заманда манга ол? «Манга багъалы бир затым барды. Санга берирге сюеме...» – деп.

– Не затны юсюнден сагъыш этдинг, Ильяс?

– Билемисе, апа, атам манга бир зат берирге сюе эди.

– Къайдады ол а?

– Атам кече мени кесине чакъыргъан эди. Аны юсюнден айтып башлагъанлай, аурууу тутуп, айталмады. Эрттенликде айтырма хапарымы деген эди. Эрттенликде уа... – «ёлгенди», – деп айтырыгъым келмей эди, «уянмады». Алайсызда бек кыйын эди атамы эсима тюзюрген.

Акъырын отоуну эшиги ачылды. Ол а – кир-кипчикни ариулаучу. Ол сейирге къалгъан эди, танг атмай эгечим бла олтуруп, ушакъ эте тургъаныбызны кёргенинде.

– Нек жукламай турасыз, балачыкъла? – деп шыбырдады.

– Юйде бек суюуп жукъларыкъ эдик, мында уа кече къоркыгъан этебиз, – деп, шош жууаплады Алия.

Халал жүреккли, огъурлу бетли адамла ийнандыргъа эте эдиле мени. Сора сордум:

– Кыйынмыды доктор болгъан?

– Билмейме, жашым. Мен доктор туююлме.

– Къалай? Сиз акъ халат кийип турасыз да.

– Мында битеу акъ халатлада айланадыла. Мен а бош кир-кипчикни тазалаучума.

– Сиз билемисиз, бизни къачан иерикдиле юйге? – деп сорду Алия.

– Эх, балачыкъла. Кимге къайтыргъа сюесиз? Къадарыбыз ачы болур, ким биледи, – деп, полланы жууп башлады ол. Энди сиз бир биригизни къаты тутаргъа керексиз. Сабий юйде бир биригизни жүрегин кыйынаргъа кишиге да къоймагъыз.

«Сабий юй» дегенни эшитип, абызырадым. Анда жашау кыйын болгъанын абаданладан эшите тургъан эдим. Атабыз, анабыз аурусала, бек къоркзуучу эдим, ала ёлюп, бизни сабий

садха берип къоярла деп. Бюгюн а бу тиширыу болгъан ишни юсюнден хапарлайды бизге.

– Не-е-е? Къаллай сабий юй? – Алияны бети тюрленип, бу-сагъат жилипмы къалайым дегенча болду.

Мен а кесими къарыусуз, мадарсыз сундум. Энди мени къалай жашау этерге, ким бла шуӊхлукъ жюрютюрге эркинлигим жокъду. Ким эсе да биреу башындан мени умутларыма, муратларыма да оноу этгенлей турлукъду энди.

Ол тиширыу уа къулагъына да кирмей жаншайды:

– Билмейме къайсы сабий юйге элтирикдиле сизни, алай докторладан эшитгенме, сизге къарап, сабий юйледен бирине элтирикдиле.

Эгечим, жилин къапхан кибик, секирип ёрге къобуп, ол тиширыуну къолундан тутуп, жилиды:

– Керtimi айтасыз? Биз суймейбиз сабий юйге. Айтчыгъыз, тилейме, бизни юйге элтсинле! – деп, кёзлери жилимукъдан толуп, умуту юзюлмей ол тиширыудан тилек этеди.

Тёзалмадым мен да. Сёзлери бизни жаныбызгъа тийгенин ангылап, мудах болду ол тиширыу да. Бетинде жыйыртмакълары кёп болгъанча кёрюнген эди. Ол, бизге бир зат бла да мадар эталмазлыгъын ангылап, сёз айталмады. Бизни жилимукъларыбызны сюртүп, отоудан чыгып кетди.

Алия бла мен кёп жилидыкъ. Алгъын быллай заманлада бизге ариу айта эдиле, башыбыздан сылай. Энди уа кычырыкъ окъуна этип, нек жилимагъы эдинг, кишиге да керек туюлсе. Неден да бек кыйын а – ол керти болгъанына ийнанмакълыкъ эди...

Алай жилимукъ бла бушуугъа болушлукъ эталлыкъ туюлсе. Мындан чыгъаргъа керек болгъаны уа башымдан да кетмейди. «Къачаргъа керекди, бюгюн окъуна», – деп, бу сагъышла акъылыма келди.

– Апа, кел, бюгюн окъуна элге къачайыкъ. Агъачда бугъунурбуз, бизни анда киши да табарыкъ туюлдю. Баям, юйде бизни тас этген болурла. Ол атам берирге суйген затны излейик, бир орунчукъда болур, ким биледи...

– Билмейме... Жол жууукъ туюлдю ...

– Бек башы, вокзалгъа дери жетерге, андан ары билеме мен жолну. Алгъаракъ чыкъсакъ, ингир алагъа жетерикбиз.

– Ильяс, ким иерикди бизни тышына? – деп, эгечими къалтырагъан ауазы жүрек жарсыу бла чыкъды.

– Ма кюнню халы, – деп, эшикке жабышып тургъан къагъытны кёргюзтеме. – Сагъат онбирден онекиге дери эшикте айланыргъа жарайды. Тышына чыгъаргъа тилейик да, сора къачарбыз.

Бизни жаншагъан тауушубузгъа гитче Зульфира да уянды. Кёзлерин ачхынчы окъуна жиляды:

– Апа, келчи юйге барайыкъ. Мында аманды, къоркъгъан этеме...

Алия жапсарыргъа кюрешеди:

– Жиляма, балам, жиляма. Бюгюн окъуна къайтырыкъбыз юйге. Сен жиляма, охому?

– Охо, жилярыкъ туюлме, кел, теркирек юйге барайыкъ.

Сагъат онбирде къачаргъа келишдик. Бек биринчи орамгъа мен бла Алсу, кечирек Зульфира бла Алия бизни къатыбызгъа келирле. Женгил кийинирге оноулашдыкъ, бизни умутубузну киши билмезча. Бизни битеу кийимлерибиз отоуда къаллыкъдыла. Кийим бошду. Бек башы, къачаргъа керекди! Тёртюбюз эшикте болсакъ эди, кёз кёрген жерге къачар эдик. Больницадан арлакъда болсакъ, вокзалгъа къалай жетерге керек болгъанын артда оноу этер эдик. Къарангы бет алгъынчы, юйге жетерик эдик...

* * *

Биз умут этгенча болду. Больницадан чыкъгъанлай, уллу юйле болгъан жанына барып, адамла ичине кирдик. Озуп баргъанла вокзалгъа къалай барыргъа керек болгъанын айтдыла. Ол а – сахарны аягъында. Алгъын болуучу эдим мында, къайры барыргъа керек болгъанын биле эдим. Элге дери отуз километр барды. Жол а осалды. Бир ненча тауну ётерге керекди.

Бош кюрешген эдик вокзал къатында машина тыяргъа. Тёртеулен кетген къыйын эди: кимни жери жокъ, ким а элтирге да сыймей эди. Жаяу барыргъа келишдик. Кюнню халы чууакъ эди, биз анга къууандыкъ. Машинала жаныбыз бла учуп, букъу_ну кётюрюп озадыла. Биз а, умутубуз юзюлмей, элге атланып барабыз.

Эсимде туюлдю, къаллай бир бардыкъ. Кюн батып башлады. Барыргъа да артыкъ сыймейбиз. Жол жанында солургъа тохташдыкъ. Мотор тауушну эшитип, артха бурулдум. Милиция машинаны эследим. Жюрегим терк-терк уруп башлады. Бизни ызыбыздан келе эсе уа! Узакъдан кёргеним а, гитче эгечими къолундан тутуп агъач ичинде бугъундукъ. Уф-ф, оздула, эслемеридиле.

– Жол бла къоркъурчады, кёрселе тутхан этерикдиле, – дедим мен.

– Мен да алай сунама, Ильяс, – деп жууаплады Алия. – Бугъуналгъаныбыз а. Тюз тутханлай, сабий юйге элтирикдиле. Къыйын болса да, агъач ичи бла барайыкъ.

– Апа, мен арыгъанма! – деп ынычхайды Зульфира. Биринчиден мен элте эдим, артда Алия инбашларыма олтуртду. Ал-

лай жюк бла къяагъа миннген тынч туююлдо. Не бек тарыкъса да эгечибиз, энди кётюраллыкъ туююл эдик аны биз.

– Ай, ай, – деп, агъачда Алсууну кычыргъан тауушу эшитилди. – Бараллыкъ туююлме мындан ары, аягъым ачытады.

Киши ангыламазча, женгил кийиннген эдик. Алсу эшикге быстыр чарыкълада чыккыгъан эди. Ала жылтыргъанда да, эгечим, бизге айтмай, тёзюп тургъанды. Аягъына къарагъаныбызда, сейирге кълалдыкъ, битеу аягъы – къан. Алия, кёнчегини кыйырын жыртып, ит тил чапыракъ салып байлады.

Баргъаныбыз акъырын бола башлады. Гитчебиз да жилимсырай башлагъанды: «Атам къайдады? Атам, мен арыгъанма. Алчы бизни...» – деп. Атама бла мен агъачда айланыргъа бек сюе эдик. Бюгюн а терек сыннган таууш, агъач къаккыгъан чыпчыккыны тауушу мени жаныма къоркъуу салады.

– Къар-р! Къар-р! – деп, ызыбыздан къузгъун бир терекден бир терекке учады. Къартла ол игиге туююлдо деучю эдиле. Ол а бютюнда бек къоркъутады.

– Апа, мен къорккыгъан этеме, – деп жилий эди Зульфира. – Ол мени кёзлерими чыгъарып, алып кетерикди. Мен къорккыгъан этеме! Атам, болуш бизге!

Биз жапсарыргъа кюрешебиз.

Къаяны башына жетгенден сора, кюн бузула башлады. Кёкню къара булутла басып, тегерек къарангы болду. Суукъ жел уруп башлады. Жауун да мычымады. Элия да тохтаусуз урады. Кёк кюкюрегенден аякъ туюбюзде жер окъуна тепген эди. Юйде элия болгъан сагъатда, жууургъан тюбюне бугъунуучу эдик. Мында уа къайры бугъунурукъса. Бир кесекден жибидик.

Кючюкчюкле анасына кысылгъанча, эмен терекни туюбюнде бир бирге къаты кысылдыкъ. Эринлерибиз кём-кём болуп, тишлерибиз бир бирге тиймей эди асыры сууккъдан. Алия, Алсу, мен тёзерге кюрешебиз. Гитчебиз Зульфира тохтаусуз жилийды. Ауазы да тас бола башлагъанды.

Юсубюзде жибимеген бир жерибиз да кълалмагъанды. Бек къорккыгъаныбыз а – элия. От чаккыгъаны тегерекни алгъанды. Бизден бир узакъ болмай, элия уруп, терек аугъанды.

– Бусагъат бизни терекни да урлукъду! – деп кычырды Алсу. Асыры къорккыгъандан орамгъа чабып чыккыдыкъ. Бир насыпха, олсагъат бизни къатыбызда машина тохтады. Анда эр бла къатыны бар эдиле. Асыры къууаннгандан артына чабып олтурдукъ. Бизни сыфатыбызны кёрюп, керексиз соруу да этмедиле. Къайда жашагъаныбызны соруп, юйге келтирдиле.

– Энди кесигиз агъачда айланмагъыз, сау кълалыгъыз, – деди машинаны иеси.

Элде жауун жокъ эди. Ата юйбюзню кёргенлей, жилимукъларымы тыялмадым. Мындан татлы жер жокъ эди бизге.

Энди бизни мындан айырмагъы эдиле. Юй киритге этилип тура эди. Эгечим бла къарындашым окъургъа кетген болурла. Эшикни ачалмай, биз Гульнарагъа бардыкъ.

– Ой-й-й, балачыкъла! Къайтдыгъызмы? Мен не сагъыш этерге да билмей эдим, – деп, бет жарыкълы тюбеди бизге. – Хайдагъыз, жууургъаннга чѳргелигиз. Бир иги шорпам барды, бусагъат ашатайым.

Сау кюн ауузубузгъа гыржын бурху тиймегени себепли, шорпа бла гыржын бир иги кѳрюндю.

– Къайдадыла бизникиле? – деп сордукъ кѳоншубузгъа.

– Бюгюн эрттенликде шахаргъа кетгендиле. Окъууда экзаменлери башлангандыла. Сизге, ала келгинчи, мен къарарма. Аш, Аллахха шукур, барыбызгъа да жетерикди...

Жылынып, ашагъандан сора, юйге тебиредик. Гульнара киритни бери кѳобарып алды. Юйню да жаны барды дейдиле. Бизни юйюбюзню ким эсе да алышхан этгенча кѳрюндю. Къабыргъала, от жагъа, ундурукъла да мудахлыкъ алып тургъанчадыла. Былагъа да бизни дауурубуз, кюлюп ойнагъаныбыз жете болмаз.

Не ойнарыгъыбыз, не кюлюгюбюз да келмей эди. Къуру юйде угъай, кѳлюбюзде окъуна мудахлыкъ кетмей эди. Шошлукъну Зульфира бузду:

– Биз келгенбиз, анам, атам, – деди, къабыргъада тагъылгъан суратларына къарап. – Келчигиз, атамы бла анамы къайтарайыкъ, – деди. Ала да бизге тансыкъ боладыла. Тамбла окъуна алырбыз, охому?..

Хар бирибиз да кесибизни жерлерибизге жатдыкъ. Танг аласында уа талагъа кетербиз. Анда бизни киши да табарыкъ тѳюйюлдю. Ким келсе да бизни алыргъа, ала бизни жерлерибизни билмейдиле. Тансыкъ болгъанбыз атабызгъа бла анабызгъа. Аланы къабырларына да барырбыз. Теркирек танг атса эди! Ол татлы умутлада къаты жукъладым.

* * *

Не танг, не кюн деп къарамай, атам шахаргъа жумушла бла тебиреди. «Эрттеди алыкъа, атам! Бираз кечирек барырса», – деп тыяргъа кѳурешебиз. Кеси айтхандан башха бир зат эшитирге да сѳймейди, баям, алай керек болур эди.

– Кесигизни тап жюрютюгюз, бош затла ючюн тѳюйюшмегиз, сизни ючюн бетими энишге иймезча мен, алай туругъуз, – деп, ол сѳзле бла атам хар бирибизни башын сылап кетди.

Гитче эгечибиз энтта жукълап эди ансы, атабызны иерге сѳймей, жияп къалыкъ эди. Школгъа дери энтта юч сагъат, эшикде уа къарангыды алыкъа. Энтта эки сагъат тынч жукъларгъа боллукъду. Мен терен жукъугъа кирдим...

Жукъу арамда бир таууш эшитеме. Ким эсе да, терезени къакъгъанча: «Тук-тук-тук»... А-а-а, атабызды да! Бир зат унутуп, артха къайтхан болур. Энтта бир кере къагъылды терезе. «Не жатама мен, терк окъуна эшикни ачаргъа керекди», – деп, сагъыш этип уяндым. Терезени кертиси бла да къакъгъан эдиле. Тюш болгъанын ангылаялмай, атамы ёлгенин да унутхан эдим. Терезе къатына чабып, гуржабаны ачдым. Милиционерни бахчада кёрюп, артха къачдым. Тюз кёзюме къарагъаны себепли, къоркъгъан окъуна этдим. Тутулдукъ!

– Терк окъуна эшикни ачыгъыз! – деди милиционер. Бу сёзледен жүрегим тынгысыз болду. Олсагъат Алияны уятдым. От жагъа артына бугъундукъ. Бирси эки эгечим татлы жукълап эдиле.

– Кёргенме мен сени жашчыкъ. Милицияны ишине чырмау этерге жарамайды.

Биз а, теберге да къоркъуп, олтуруп тура эдик. Была кетгинчи эшикни ачмай турургъа керекди. Кетгенден сора уа, агъачха къачарбыз. Андан кече келирбиз. Алай жашаргъа кюреширбиз, таматала шахардан солуу заманнга къайтхынчы. Милиционерни жууукъ келирге да къояргъа керек туююлдо. Киритге саллыкъды.

– Къоркъмагъыз, ачыгъыз эшикни! – деп къоймайды ол киши. – Биге шахарда окъугъан эгечигиз сёлешгенди. Сизни анга келтирлигибизни тилегенди. Аны ючюн келгенбиз.

Алия къууаннганды. Шукур, жууукъларыбыз бла тюбеширикбиз. Къалай игиди, биз бирге болсакъ. Къалай иги боллукъ эди, милиционер кертисин айтса!

– Хайдагъыз, ачыгъыз эшикни!

Сизге игилик излеген адамдан къалай бугъунургъа боллукъду? Жууукъларыбыз тансыкъ болгъанбыз дегендиле дейди. Къайдан биллик эди ол аны, эгечибиз айтмагъан эсе?! Ол бирси милиционерча ётюрюкчю болмаз, бу...

Терезени къакъгъанын тохтатмайды.

– Тохта, бусагъат ачайым! – деп, къууанып, киритни кетерип, эшикни кенгнге ачдым.

Энтта тёртюсю сабий юйден...

Юйге киргенден сора, милиционер терен ышарды. Терк окъуна тегерекге къарады. Холодильникни ачып, не болгъанына къарады. Мени ундургъуму къатына барып, къалтыратып кёрдю. Бир жукъ излеген сундум.

– Хайдагъыз, уятыгъыз къызланы, уллу эгечигизге барайыкъ, – деди Алиягъа. – Кийимлеригизни жыйышдыргъыз!

Биз терк окъуна тебиреп башладыкъ, алай жыяргъа да артыкъ зат жокъ эди. Ол себепден кесими бир къауум затымы алдым. Алия къызланы кийимлерин алып, терк окъуна хуржунга жыйды.

Милиционер бизни эгечибизге элтиригине мен бек къууана эдим. Ала бла туберигим кёз аллымдан кетмей эди. Бир сабий юй кереги да жокъ эди. Аны ючюн милиционер башха оноугъа келгинчи, терк окъуна тебирерге керекди.

Биз, терк окъуна хазырланып, машинагъа олтурдукъ. Ата юйюбюзню къояргъа суймей эдик, не болса да. Биз бери артха къайтырыгъыбызгъа ышана эдик, андан болур эди ол тансыкълыгъыбызны, тасхабызны ичибизде тутханыбыз да.

– Мен кетерге суймейме! Юйде къайдан да игиди! Бир жары да барлыкъ туююлме! – деп, Зульфира аякъ тирерге кюрешеди.

– Алай керекди, къайгъы этме, къоркъма! – деп жапсарады Алия.

Машина жеринден тепди. Юй кёзден тас болгъунчу, эки кёзюмю алалмайма. Къабырла къатындан ётген сагъатда, атамы эсима тюшюрюп:

– Унутханма!

– Не затны? – деп сейирсинди Алия.

– Атам манга берирге суйген затны юсюнден. Эсингдемиди санга айтхан эдим?

– Асыры арыгъандан жукълап къалгъанма. Бююн, ашыгъышлы болуп, эсима да тюшмеген эди. Бир жерде тура болур юйде. Алия, кел, къайтайыкъ, излейик?

Милиционер унамады: «Сизни анда сакълап турадыла. Заман азды», – деп жууаплады.

Кеси кесими этими ашайма: къалай унутургъа боллукъ эди ол затны юсюнден?! Ким биледи, атам аны алай терен да букъдургъан болмаз эди. Бу сейир башыма не этгин, керек заманда унутаса хар затны да. Энди не боллукъ болур ол затха? Атам ол эм багъалы затды деген эди. Бирле алсала уа аны? Угъай, атам сёз берген эсе, ол мени къолума тюшерге керекди. Хо да, артха къайтсам, излерме.

Жол бир узакъ кёрюндю. Мынча тауну, элни ётдюк деп билмейме. Бир ненча кере жукълап уяндыкъ. Къаллай бир бардыкъ билмейме, алай тёзюмлюгом къалмагъан эди.

Энтта бир жангы элге кирдик. Элден чыкыгъан орам бла сахар таба айландыкъ. Эки къатлы кирпич юйню къатында тохтадыкъ.

– Келдик, – деди милиционер.

– Бизни эгечибиз сахарда окъуйду, биз а элге келгенбиз, – деди Алия. Ол алай айтханына мен да тынгысыз болдум.

– Жарсымагъыз! – деп кюлюмсюреди милиционер. – Мында хар не да сизниди, жууукъларыгъыз да мындадыла. Келигиз ызымдан.

Бизни шинтиклеге олтуртдула. Милиционер къолунда да къагъытлары бла бир отоугъа кирип кетди. Олсагъат бизни, дауурдан да къырып, сабийле тегерегибизни алдыла. Бизге къарап, кюлюп, бир затла шыбырдай эдиле. Бизге къарап кюледиле, кеслери уа къалай кийинипдиле? Кимини жылтыргъан кенчеги, бирини чындайлары жылтырып, кимини уа келеги кирден кёрюнмей. Къайры къарайдыла быланы аталары бла аналары? Ма андагъы акъ чачлы къызчыкъ мени бла тенг болур дейме. Чырмашып тургъан чачлары эрттеден бери да таракъ кёрген болмазла. Кёз тюбю къаралгъан жашчыкъ а хыпыяр болур. Бети тырналгъан къызчыгъ а – къылыкъсыз. Бизге жууукъдан-жууукъ бола барадыла! Танышыргъаamy сые болурла? Угъай! Мени элде шуёхларым быллайла туююдюле. Была бла сёлеширигим да келмейди, бир сейирледиле.

Жыйылгъанла, аякъ тауушланы эшитгенден сора, чачылдыла. Коридорну бир къыйырында акъсыл чачлы бир тишируу кёрюндю. Жууукълашып башлагъанында, бетине игирек къараргъа кюрешдим. Аны ёре жыйылгъан чачлары салам гебеннге ушай эдиле. Юсюндеги кийими уа, не айтдыраса, ол сабийленикиндеча угъай. Къолларында уа – алтын жюзюкле. Боюнунда ариу жасау тагъылы турады. Ариу кийинипди, алай кюлюрге уа юйреннген болмаз. Аягъындагъы табанлары бла таууш этдирип, бизни къатыбызгъа келди.

– Кюн ахшы болсун! – деп тюбедик.

– Болсун, – деп, сыймей айтды. Халы иги болмаз, сёлешириги да келмейди. Больницада докторла окъуна ариу айтып сёлеширге кюреше эдиле бизни бла. Узакъдан бизге къарап тургъан сабийлени юслерине атылды ол тишируу:

– Неди бу этгенигиз?! Жангы адам кёрсегиз, анга аралып турургъаamy керекди?! Хар затны да билирге, кёрюрге керексиз сиз!

Алай айтхандан сора, бир къауум сабий кетдиле. Ол тишируу а кычыргъанын тохтатмайды:

– Къалай эрикдиргенсиз сиз мени! Къарыуум къалмагъанды! Сизни хатагъыздан акъ тюк чыкъгъанды башыма. Не керекди сизге? Барыгъыз хар биригиз да кесигизни къауумларыгъызгъа. Ачдан ёлгенле кибик былайда турмагъыз да. Терк!

«Терк» деген сёзден сора сабийле, башларын энишге ийип, коридордан думп болдула. Биз къайры тюшгенбиз? Милиционер да думп болгъанды. Теркирек мындан кетерге керекди. Бу кычырыкъдан кзулакъларым окъуна бегитилгендиле.

– Сиз а кимсиз? – деп сорду Алиа ол тиширугъа.

– Директор! Мени атым Мавлида Нургалиевнады! Болду! Мен суймейме керексиз сорууланы! Келигиз мени бла.

Узун коридор бла барабыз. Онг жанына бурулдукъ, андан сора да – онг жанына. Бир кесекден дарман ийисден къыргъан кабинетни къатына жетдик.

– Ма бизге энтта төрт кыйынлы, – деди Мавлида Нургалиевна.

Аны кѳргенлей, доктор жеринден секирип кѳбуп, къатына барды. Башы бла таматаны аллында хау дегенча сюеледи. Ол а:

– Сайда, башларына къарачы быланы, ким биледи, битлери болур, бирсилеге жукъдурурла да.

– Бусагъат, Мавлида Нургалиевна, бир такъыйкъа.

– Уф-ф, къайда болса ичгичини сабийине къарайбыз деп, кеси жашауубузгъа да жетишалмайбыз. Неге керекди къыралгъа бу такъмакъланы табаргъа?! Не къадар саулулгъуму тас эте ме мен, быланы адам эте ме деп. Была бусагъатда былай тынч кѳрюнедиле, тюз иги ашатып, къарап башлайыкъ да, башыбыз бла атларыкъдыла...

– Нек айтасыз алай? – деп тѳзалмадым мен.

– Ауузунгу жап! – деп кычырды директор.

Муну кесини сабийлери болурму? Бар эсе, бек жаным ауруйду алагъа. Къалай тѳзе болурла? Бизни анабыз башха тюрлю эди...

Биз тургъан кабинетге суратха тюшюрюучюсю бла бир киши кирди.

– Быланы тѳртюсюн да суратха ал! – деп буйрукъ этди Мавлида-апа. – Ансы бир жылдан кеслерин адамла сунуп, къайдан чыкъгъанларын, келгенлерин унутурукъдула. Къыралны хайырындан ашап-тоуп, къутуруп къаллыкъдыла. Ол заманда суратны кѳргюзтюрбюз! – деп кюдю.

Ол киши, бир ненча кере суратха алып, терк окъуна кетди. Кабинетге кѳзлюклери бла бир тиширыу кирди. Бизни кѳрюп, кюлюп башлады.

– Танышыгъыз, бу Райфа-апады. Сизни устазыгъызды, – деди директор. Биз саламлашдыкъ.

– Мавлида Нургалиевна, быланы атасы бла анасы къайда болурла?

– Ёлгендиле...

– Да? Не болгъанды?

– Кет, не билейим. Ёлгюнчюге дери ичген болурла...

– Ётюрюкдю! – деди Алиа. – Сиз танымайсыз бизни атабызны бла анабызны! Нек айтасыз алай?

– Ой, Мавлида Нургалиевна, была бла тынч боллукъ болмаз. Бу кызычыкъ бек ауузлу кѳрюнеди.

– Тиймегиз мени эгечиме! Ийигиз бизни, биз юйюбюзге барлыкъбыз, – деп къошулдум ортагъа.

– Кёремисе бу баймакъны! Хата жокъ, мен быланы бек терк саллыкъма жерлерине, – деп къоркъутду Райфа-апа.

– Райфа, элт быланы отоугъа. Кечирек хапарлашырбыз.

– Охо, Мавлида Нургалиевна.

Устаз бизни экинчи къатха чыгъарды. Райфа-апа бизге отоуланы кёргюзтгюнчю, аллыбызгъа бир къызчыкъ чыгып сорду:

– Энтта төртюсю сабий юйде, да, апа?

– Бар былайдан, аякъ тюбюмден кет, – деп къыстады Райфа-апа.

«Сабий юй» деген сёз жүрегиме дери жетди. Алияны бети чыммакъ болду. Мени кёзюм-башым төгөрек айланды.

– Биз мында къаллыкъ туюлюбюз, ийигиз бизни! – деп, эгечим эшик таба барады.

– Биз юйге сюебиз! – деди Алсу да.

– Мен анама айтырыкъма, – деп жилийды Зульфира.

Гитче эгечими къолундан тутуп, бирсиле бла бирге эшик къатына чапдым. Жарсыугъа, эшик жабылып эди. Биз эшикни къолларыбыз бла, аякъларыбыз бла да туюбиз...

Къарыу эталмагъандан жерге чёгюп жилидыкъ. Кёп сарнадыкъ жабылгъан эшикни къатында. Бюгюнден башлап, биз сабий юйчюлебиз...

Анамы жыры

Ёксюзле болгъаныбыз себепли, ма, келедиле ёксюзле сабий юйден дегенлерине биз юйреннгенбиз.

Жашагъан ёксюзле юйюнде этебиз. Окъургъа уа эл школгъа жүрюйбюз. Бизге кёз къарамлары башха эди. Аллах сен сакъла, жашладан биреулен хата этсе: «Бу сабий юйден келгенле не хатаны да этерикдиле», – деучю эдиле.

Биринчи кюнден окъуна гитче эгешчигими башха къауумгъа къошхан эдиле. Ёксюзле юйюнде таматаракълагъа жаланда беш къауум къуралып эди. Биринчиде бек гитчечикле эдиле, бешинчи къауумда уа – уллу класслагъа жүрюгенле. Бек къыйын а – Зульфира бизден башха жерде жашагъаны. Аны кёрюрге барыргъа уа бир кюн сагъат саны бла бериле эди. Мында жүрюген адет бек къыйын эди, ол буйрукъгъа сыйыныргъа керекди. Бир-бирледе эгечими бети неда къолу тырналынып кёрюучю эдик. Артда билгенбиз, жашла жүрегин къыйнай эдиле, бирде уа устазы «жашаугъа юйрете» эди. Ма аллай къыйынлыкълада башланнганды бизни сабийле юйюнде жашауубуз.

Кесибизде юйде таза хауада айланган бош ишге санала эди. Мында уа аллай насыпны эркинлик алып этесе. Къауумубуздан эки алгъан болса, аны ючюн саулай барыбыз да жууаплы бола эдик. Сау кюнле бла дефтерледен, китапладан башыбызны чыгъармайбыз.

Аш-суулары уа – хар кюнден бир зат. Айранны, этни, кампетни татыуун унутханбыз энди. Ашны кёп тюрлюсю мында ахырда жюрюмейди. Санэпидемстанция къоймайды дейдиле. Мен кертисин айтханда, билмейме кимди ол.

Жарым жыл мында тургъанлы ангылагъанма: сабийле да, устазла да бирча туююдюле. Бизни къауумда эки устаз ишлей эди. Ала бир бирге ахырда ушамай эдиле. Райфа-апа огъурсуз эсе, Хакима-апа бютюн огъурлу адам эди.

* * *

Бу байрамны мен бек ашыгъып сакълаучу эдим. Бу жылда да мени умутларымы, жюрегимдеги тасхамы толтурур деп ышана эдим.

Жангы жылгъа эки ыйыкъ къалгъанлай, бир къауум кызычыкъланы бла жашчыкъланы сахна болгъан жерге жыядыла. Менда аланы санына тюшеме. Кесибизде элде быллай байрамлагъа къатышмай къалмаучу эдим. Кесими хунерими мында кёргюзтюрге онг болгъанына къууандым.

– Балала! – деп сёлешди бизге бу къууанчны къурагъан. – Жангы жылгъа дери алай кёп къалмагъанды. Ол себепден, создагъанлай заманны, ишлеп башларгъа керекди. Келигиз, халкъны кёлюн кётюрейик.

– Келигиз! – деп, сабийлени кёзлери къууаннгандан жаналдыла.

– Аны ючюн деп мен бери хунерлери болгъан сабийлени жыйгъанма. Огъурсуз обур Буз Аппаны бла гинжини урлагъанды. Къоян, тюлкю, айыу эм башха жаныуарла уа аланы къорууларгъа керекдиле. Не дейсиз, ойнайбызмы?

– Ха-а-ау! Ойнайбыз! – деп, бирден жууап бердик. Мени кёлюм окъуна кётюрюлген эди. Бусагъат айыуну ойнап, Буз Аппаны бла гинжини къоруулайма!

Къууанчлы байрамны къурагъан оюнланы арабызда бёлюп башлады. Нек эсе да манга жаныуарланы ойнаргъа онг берилмеди.

– Мен а? – деп, сейирсинип сордум.

– Сен а, Ильяс, обур боллукъса, – деди манга. – Аны сенден башха адам ойнаяллыкъ туююдю.

– Нек, апа? Мен ол рольну ойнаргъа суймейме. Халкъ манга кюлген этерикдиле.

– Хоу санга, гитчечик! Санга бек керекли рольну ойнаргъа керекди. Ол керти туююлду да, бу жомакъды.

– Нек даулашаса, сен биягъы? – деп, артымдан ким эсе да алай айтханын эшитеме. Бурулуп къарасам, устазым Райфу-апа. Устазым иш къалай баргъанына къараргъа келгенди. Мен башымы энишге иеме. Райфа-апа уа урушханын къоймайды:

– Бу Ильяс бир затха ыразы туююлду! Сен кесинги ким сунаса? Сахначы, жазыучу, алим болургъа сюеме дегенлей тураса. Къынгыр аякъларынга къарачы! Санга обур боллукъса деген эселе, обур боллукъса!

Бу ишни къурагъан мени къорууларгъа кюрешди:

– Ильяс унагъанды. Ойнарыкъды ол обурну. Бу жомакъды!

– Биринчиден окъуна ыразы болургъа керек эди ол, – деп къошду Райфа-апа. – Бир кере айтханларын этсенг, башынга олтуруп къаладыла. Сен алыкъа жаш адамса, танымайса былан. Мен мында жыйырма жылдан артыкъ ишлейме! Кертисин айтханда, обурну Ильяс ойнарыгъы иги болду! Муну обурдан не башхалыгъы барды! Кийимле излерге кереклиси да жокъду, юсюнде кёлегин тешсенг, битеу иегилери кёрюнюп турадыла. Керти да обур!

Сабийлеге уа аны эшитдирип къой. Битеу кюлюп башладыла:

– Ха-ха... Ильяс – обур!

– Иничке къоллу...

– Къынгыр аякълы...

Жияларыгъым тамагъыма тыгъылып, отоудан чабып чыкъдым...

Жангы жылгъа жораланнган ингирде обурну ойнаргъа туюлду. Буз Аппадан кампетле алыр ючюн, бир талай назму да юйрендим. Мында, ёксюзле юйюнде, кампет уллу магъананы тутады. Татлы ашны туюшюбюзде да кёрмейбиз.

Бошдан юйренмеген эдим назмуланы, байрам бошалыр заманнга хуржунларым кампетден толү эди. Жангы жыл келирге кёп къалмагъан эди. Кесибиз тургъан отоуну ариу жасагъан эдик биз да. Бусагъатда уа аш-суу этген жерде айланабыз. Байрамгъа жоралап, эт бла тылы этедиле. Быллай аш жаланда бир кере этиледи. Мен унутхан да этген эдим аланы татыуларын.

– Райфа-апа, бишгенмиди аш?

– Бир кесек сакъла. Бусагъат бишедиле дедим да...

– Ийислери чыгъа башлагъанды, бишген болур, – дейди ким эсе да.

– Кетигиз былайдан, ашдан ёлгенле! Не кёп ашатсанг да, азды деп турасыз. Пилни окъуна хазырсыз ашаргъа! – деп, къолларын да ёрге атып, сабийлени къыстайды. – Бишген эселе да, бир кесек турсунла, тогъузгъа дери эрттеди алыкъа.

Ийисинден окъуна тансыгъыбызны алалмай эдик. Эх, атам-анам сау болсала эди... Бир затха да къайгъы этерик туююл эдик. Бу ашдамыды иш? Атабыз барыбызгъа да саугъала алып эди, биз а анга назмула, жырла айтыр эдик...

Райфа-апа бизни стол артына чакъырады. Хар бирибизге да чай, сора он пельмень салдыла. Столда кёгетле, кампетле, татлы суула бардыла. Ата юйюбюзню жылыулугъу уа жетмейди...

Райфа-апа чакъырыу сёз айтады:

– Сабийле, жюрегимден бу байрам бла алгъышлайма! Бизни жашауубузда кёп тюрюл зат болады, бирде сизге урушургъа да тюшеди. Кертиси айтханда, суююп урушмайма. Сиз иги адамла болуругъузну суюгенден тырман этеме. Иги окъугъуз, кесигизни тап жюрютюгюз. Мында сизге жашау иги болсун!

Сагъатла жангы жылгъа жууукълашхандыла. Бу такъый-къалада биз юйде тасхаларыбызны толлукъларын тилеучю эдик. Бусагъатда да аны этерге сюеме. Жанымда биргеме окъугъан Амиля олтурупду. Андан сорама:

– Не муратларынг барды?

– Анам мени мындан алса сюеме. Сен а не сюесе, Ильяс?

Амиляны умуту мени сагъышха къалдырды. Мен атам-анам мени алырларыны юсюнден айталмайма. Ол болмазлыкъ ишди. Сабийин атып кетген ана, экинчи да келип къучакълаялыкъды. Мени анам да олтурса эди тутхучда! Бир кюн бир къайтыр эди аналары. Амилягъа сукъландым. Биягъы мен бир сейирлик болдум. Тохта, тохта! Атам манга бир зат берирге айтхан эди. Алай бюгюн да билмейме мен ол не болгъанын. Ол себепден мени муратым барды, ол затны табаргъа.

Телевизорда къууанчлы байрам башланнганды. Битеу барыбыз да олтуруп, анга къарайбыз. Сахнада уа – Валентина Толкунова. Ол анамы бек суюген жырчысы эди. Сабийлигимден таныгъан жырын эшитдиреди:

*... Хар заманда да сюерикме сени,
Не этейим анга...*

– Райфа-апа, бир кесек уллуракъ этерге боллукъмуду? – деп тилейме мен.

– Сен сангыраумуса?! Угъай! – дейди. – Сау бол деп тур жукъларгъа иймегениме.

– Ап-а-а! Анамы суюген жырыды бу... Тилейме, этигиз уллуракъ...

– Угъай дедим да. Сени ананг суюгенликге, мен суюмейме. Жырчыны да кёрюп болмайма. Чачларын тап жыяргъа юйренни эди да. Ёчюлтюгюз телевизорну, барыгъыз жукъларгъа! Сизни хатагъыздан байрамны да кёралмайма. Мени юйюрюм жокъ-

муду?! Барыгъыз терк жатаргъа! Манга терс къарап этеригигиз жокъду! – деп, Райфа-апа телевизорну ёчюлтдю. – Эрттенликге дери кёрмейим мен сизни!

Алайда бир кесек уллуракъ эт деп тилегеним ючюн, къууанчлы байрам терк окъуна бошалды. Отоуума чабып келип, жастыгъымы кесиме къысдым. Исси жиямукъларым кёзлерими кюйдюрдюле. Кёз аллымда анамы кюле тургъан кёзлерин кёреме. Къулакъгъымдан а ол жыр кетмейди:

*... Хар заманда да сюерикме сени,
Не этейим анга...*

Къойма, анам!

– Нек кетгенсе бизден, анам? Мында къыйынды. Бир кюн сени юсюнгден сагъыш этмей къоймайма. Эшитемисе мени, ана-а-а-м?!

– Шош бол, жияма, балам. Сизни жиямукъларыгъыз мени къабырымы толтургъандыла. Сиз бир билсегиз эди, къалай къыйыналады сизни ючюн жаным... Сени устазынг башынга ачхычла бла ургъанын кёрмегенми сунаса мен? Къалай къыйнала эдим мен! Жарсыугъа, болушалмайма сизге...

– Ол дунияда игиди дейдиле. Ол кертимиди, анам?

– Сизсиз жаннетде да туралмайма, балаларым. Сизден айырылгъан кюнюмю эсиме тюшюрюп жияйма. Сен иги жаш болуп тургъанса, аперим!

– Ол кюн бюгюнча эсимдеди. Халкъ жангы жылгъа тюберге хазырлана эдиле. Сен а кесинги ундуругъунгда... Къаллай бир къыйынлыкъ кёрюрге тюшгенди санга, анам... Юч жыл ундурукъдан къобалмай турдунг... Нек эсе да больницагъа да бармадың.

– Бусагъатда уа бек сокъуранама. Докторла жат больницагъа деучю эдиле. Ол аман ауруу жайылып барлыкъды деп, не къадар кюрешген эдиле. Сизни къоюп кеталлыкъ туююл эдим мен. Бир жол саусузланы бакъгъан юйге жатама деген эдим, алай ючжыллыкъ Зульфира жияп тилей эди: «Къойма бизни, анам, атма!» – деп. Сиз ючюгюз тегерегимден алып тургъан сагъатда, эсимден бу сёзле кетмей эдиле: «Къойма бизни, анам!» Къалай къоярыкъ эдим мен сизни? Ол аман ауруу жайылып, тёшекке тюшюреди мени.

– Ахыр айда элдеги доктор Хания хар ыйыкъдан келе эди санга. Биргесине бир орун жюрютюучу эди. Андан шешачыкъдан бир дарманны санга укол этиучю эди. Ахыр кюнледе уа доктор терк-терк келип башлагъан эди бизге. Бир ненча укол этип, шприцлени уа олсагъат печьде кюйдюре эдиле. Жангы

жылгъа жууукъ сени халинг бютюнда аман болгъан эди. Бек къыйнала эдинг, биз бек къоркъа эдик сени ючюн. Атабыз, кесине жер тапмай, орамгъа чыгып, тохтаусуз тютюн ичиучо эди. Алгъынча, бизни бла да ойнамай эди. Бир кюн атабыз бизни докторну алып келигиз деп иеди: «Терк болугъуз, анагъыз аманды», – деди ол. Кеси сени къояргъа суйген болмаз эди. Биз чапханлай, докторну ызындан кетген эдик.

Бизни кёргенлей, Хания ангылагъан эди. «Жангы жылгъа дери алай кёп къалмайды, келигиз столгъа, бир чай ичигиз», – деп чакъырады бизни. Биз эгечим бла унамадыкъ. Сени сакълап тургъанынгы биле эдик. Болсада доктор къоймады. Кирип, терк окъуна чай ичдик. Бизни амалсыз болгъаныбызны ангылап, Хания жукъ айтмады. Дарманла бла орунну алып, бизни бла бирге орамгъа чыкъды.

Эшикде уа терен къар. Къар а жаугъанын тохтатмайды. Билемисе, анам, не зат тилеген эдим мен? Сен теркирек сау болурча... Мени тилегими къадар толтурмады. «Хания, къалай жокъду сизни бир иги дарманыгъыз? Бар эсе, анабызгъа берчигиз. Уллу болсам, мен да бир затыгъызгъа жарарма», – деп тилейме мен. Ол бир жукъ сагъынмады, терен солуп къойду. Укол этген эди санга, артда бир къагъыт берди санга къол салыргъа. Жангы жылгъа эки сагъат къалыргъа игирек болгъанча кёрюндюн. Бизни уа байрам халибиз да жокъ эди.

Кесини борчун толтуруп, Хания атабызны ашырлыгъын тиледи. Орамда кёп хапар айтдыла. Атабыз юйге бир мудах кирген эди. Сен аны ангылап, атабыздан кёп сордунг доктор не айтханын. «Гульнур, къайгъы этме, бош ашыра чыкыгъан эдим», – деген эди. Бир сагъат ётдю. Биз сени къатынгдан кетмейбиз. Жангы жыл башланыргъа уа такъыйкъала къалгъандыла. Жангы жылны туберигибиз да келмей эди. Болсада, ичимден тилек эте эдим: «Жангы жыл бизни юйюрюбюзге саулукъ, насып келтирсин», – деп.

«Чыракъны ёчюлтчюгюз», – деп, тилеп башлагъанса бир кесек замандан. Башынгы ары-бери чайкъап башлагъанса, атабыз а башха отоугъа элтгенди бизни. Сен а, къатлап: «Чыракъны ёчюлтчюгюз», – дей эдинг. Кесинги къыйналгъанынгы биз кёрсек сую болмаз эдинг, баям. Неда биз къоркыгъан этерик суна болур эдинг. Сен бир билги эдинг, гитче жюреклерибиз къалай къыйнала эдиле ол кече. Алиа къайгъыланып шыбырдагъан эди: «Анабыз ёле тура болур дейме», – деп. Ол сёзледен сора барыбыз да бирге къычырыкъ этип жилигъан эдик. Сен бир жол эр кишиле жилимайдыла деген эдинг. Андан болур эди къычырыгъымы тыяргъа кюрешгеним. Юсюмдеги кёлегими туюмесин жыртып алама да, тишлерим бла къаты къысама. Асыры къаты къысхандан ал тишлерим тепген окъуна этген

эди́ле. Къызла уа тохтаусуз жияйдыла, не тѳезерге кюре́шген э́сем да, жи́лямукълары́мы тыялмай́ма.

Атабыз бизни сени отоуунга чакъыргъанды. Биз сени тѳегерегинге сюелген эдик. Атабызны кѳзлери къызарып тура эди́ле. Бир кесек заманны сѳз айтмай туруп, артда уа: «Сабий-ле, анагъызны сылагъыз, ол сизни сылаучуча», – деген эди. Бек биринчи мангылайынгдан уппа этеме. Барыбыз да уппа этдик сени. Кѳзлерингден а жи́лямукъла келе эди́ле. Бир зат айтыргъа излейгенча болуп тура эдинг, алай къарыуунг жетмей эди сѳз да айтыргъа. Ол кюн биз сени ахыр кере къучакълагъан эдик. «Анам ауруп турады, келигиз аякъларын сылайыкъ», – дейди Али́я. Биз тохтаусуз жияй эдик, атабыз кѳз жашларын кѳргюзтмезге кю́реше эди. Сакълаа́лмадыкъ биз сени. Кѳзлеринги жапхандан сора, солууунг да тохтайды... Ах, мен доктор болсам эди! Бир кюннге аягъы ю́суне саллыкъ э́дим сени!

– Болду, жашым, кюре́гими жарма. Алайсызда къыйынды манга. Билеме, сизге да тынч тую́л эди. Атагъыз ахыр солууна дери сизни атып кетме́гени уа...

– Хау, анам, атабыз да кѳп къыйналды бизни бла. Сен ѳлюп, бир ыйыкъдан сора эл советден, шко́лдан келип башлагъан эди́ле. «Ю́чюсю ша́харда окъуйдула, бу тѳртю́сюн а са́бий ю́йге бер да къой. Кесинг быланы аягъы ю́суне салаллыкъ тую́лсе», – дей эди́ле. Атабыз а кеси айтханда тура эди. Район ара́дан келип башлайдыла. Атам, ачыула́нып, аланы къыста́п ийген эди: «Мен сау́дукъда аланы башха адамгъа берлик тую́лме», – деп. Шко́лда бир-бир уста́зла башха кѳзден къарап башлайдыла бизге. Тю́з жууа́п берсек да дерсе́де, эки салы́учу эди́ле. Артда уа тарыгъыула жазып башлагъан эди́ле, са́бийле окъуа́лмайдыла, аталары къараялмайды деп. Аланы уму́тлары бизни ѳ́ксюзле тургъан ю́йге иерге эди. Бир-бирле уа атабызны ю́суне кир тѳе́ге эди́ле: «Ю́й бийчеси Гиззат са́бийле ю́чюн уллу а́хча ала́ды, ол се́бе́пден аланы берирге сю́ймейди». Э́л адми́нистра́циядан бир те́ли, атабызны кѳ́суне къара́п: «Сен энди барыбы́здан да ба́йса», – деген эди. Атабыз тѳѳалмай, жу́хуна жетди́рген эди аны. Сен ѳлгенден сора, атабыз бу́шуудан чыкма́гъанды, кече́ле бла жу́къламай туру́учу эди. Бир жы́лдан сора уа те́рк-те́рк ау́руп башлагъан эди. Тра́кторда ишле́генинде, сууу́къ болуп, ауру́къ-сунна́н эди. Мен са́гъыш этгенден, сени ѳлгени́нги кѳ́тюра́лмагъан эди. Сен ду́ниядан кети́п, ю́ч жы́лдан сора атабыз да ѳлду. Бизни уа бе́ри ѳ́ксюзле ю́ю́не келти́рди́ле.

– Жауума окъуна тилеа́ллыкъ тую́лме мен мында кѳ́ргенни...

– Э́сингдемиди, анам, манга ша́хардан чуру́къла келти́рген э́динг. Мен аланы кѳ́п жу́рю́тгенме, сен ѳлгенден сора уа, айы-

рыллыгъым окъуна келмей эди аладан. Кечирек жангыларын сатып аладыла, манга уа ол сен алгъанла багъалыдыла. Биргеме окъугъанла нек жюрютесе бу эскилени дегенде, мен а ёхтем былай айтыучу эдим: «Манга аланы анам сатып алгъанды», – деп. Эсингдемиди, ананы юсюнден бир жырчыкъ юйреннген эдим. Тиширыуланы байрамына аталгъан ингирде аны жырларыгъымы тилейсе. Бу сёзлеге жетгенде уа:

*«Анам, аначыгъым мени,
Бу дуняда сен кёп жыл жаша...», –*

деп, кёзлерими жиямукъ ау жабып, жиярыгъым тамагъыма тыгъылып, андан ары сёзлерин унутуп къойгъанма. Жаягъым бла энишге кёз жашларым саркъдыла. Къараучула уа къарс ургъан эдиле.

Къалай кыйынды сенсиз, анам! Мында бизге ичгичлени сабийлерисиз деп алай айтадыла. Алай мен билеме, сен аллай туюл эдинг. Сау болсанг эди, «Материнская слава» деген майдалны экисин окъуна боюнунга тагъар эдим. Ол заманда мында устазлагъа ким болгъанын кёргюзтюр эдим. Кертисин айтханда, кёп сабий ичгичи аналары ючюн тюшгендиле бери, андан болур, барыбызгъа да алай айтып къоядыла. Биздеча ёксюзле мында аздыла.

Кёп болмай Салима деген кызычыкыгъа анасы тутхучдан саугъа ийгенди. Анда кампетле бар эдиле. Салима бизге да юлош чыгъарады. Аны анасы адам ёлтюргенди, ол а мени анам барды деп махтанады. Энтта кёп кюнлени анасы саугъа ийгенин айтып турлукъду, адамланы эрикдирип.

Сабийле жукъларгъа кетселе, биз тамблагъы кюнубюзню юсюнден сагъыш этиучюбюз. Фаниль деген жашчыкыны атасы бла анасы айырылыпдыла. Анасы ичип башлагъанды, Фанильни бла эгешчигин а сабий юйге бергенди. Ол бир заманда да айтмайды анасы ичгичи болгъанын. Анасыны ишге кирип, быланы артха аллыгъына бек ышанады. Мен анга сукъланнган этеме.

Элни ортасында уллу болмагъан сатыу-алыу этген жер барды. Школдан сора сабийле кампетле урларгъа ары барадыла. Бир жол мени да чакъырадыла. Алай мен унамадым. «Анамы жүреги кыйналлыкъды, жарамайды», – деген эдим. Ала бек сейир этген эдиле. Болсада, сен бизни андан кёрюп тургъан сунама. Аны ючюн мен сени жүрегинги кыйнаыллыкъ туюл эдим. Ма алай жашау этебиз, анам. Сен бизни къатыбызда болмасанг да, сени жылыуунгу ангылайбыз. Бетибизге кёре этерге кюрешебиз хар нени да.

– Тюз этесе, жашым. Мен сизни хар заманда да сакълап турлукъма...

– Мени белгиле салгъан дефтерими кёрсенг эди, анам. Не къадар жанымы къыйнаса, ол къадар иги адам болургъа итинеме. Ол себепден иги окъургъа кюрешеме, юйге берген ишлерин башхалагъа да этерге болушама. Алай болушханым ючюн, алма бериучюле. Къалай-алай болса да, сенсиз аманды. Сен къайтсанг эди, мен хар кюнден санга жырла жырлап турлукъ эдим. Эм ариу гюлле да саугъалар эдим. Эсингдемиди, санга суу бериучю эдим ичерге ауругъан кезиуянгде. Сау кюнле бла суу ташып турургъа хазырма, сен артха кел ансы. Къайт артха, анам! Тилейме!

– Мындан артха жол жокъду, жашым. Тёзген этигиз, алтынларым...

Ким эсе да кёкюрегиме ауур хуржунну атып, элгенип уянама. Ол а устазым Райфа-апа эди.

– Не жукълайса?! Унутханмы этгенсе, сен аш-суу этген жерни тазаларгъа керексе. Мен санга сени ананг туююлме, сени ючюн сауут жууарыкъ суна эсенг, жангылгъан этесе!

Тиш ауруудан ёлмейдиле!

Нечик къыйынды бу тиш ауруу! Дуния башында мындан къыйын ауруу болмаз. Билгич таякчыгъым болса эди, быллай бир къыйналмаз эдим. Бу тиш аурууну къурутуп къоярыкъ эдим. Адамла бу къыйынлыкъны унутур эдиле.

Тишим тюнене ауругъанды. Асыры аурутхандан бир-бирде жилагъан окъуна этеме. Кюндюз бир кесекге тап болады, кече уа тёздюрмейди. Суюсенг – къабыргъагъа мин, суюсенг – бёрюча айгъа къарап, улу... Быллай заманында кюннге тишлерими къыркъ кере жууаргъа хазырма. Аны юсюнден жаланда быллай жукъусуз кечеледе сагъыш этесе.

Эрттенлик болгъанлай, Сайда-апа медсестрагъа барама. Ёксюзле юйюнде саулукъгъа къарагъан жер болгъаны бютюнда игиди. Бир жарабыз болса окъуна, Сайдагъа чабып барабыз. Ол бизге дарман бергенни тышындан да кесибизни къалай жюрютюрге керек болгъанын айтады. Бюгюн да аны ишге келирин ашыгъып сакълайма. Ишчи кюн башлангынчы, эшигини аллына барама.

– Кюн ахшы болсун, Ильяс! Не болгъанды? – деп сорду

– Апа, тишим ауруйду. Эки кёзюмю къысмагъанма бюгечели.

– Ой, Аллах! Ненча кере айтханма, тишлеригизни кюннге эки кере жууугъуз деп. Хо, кир бери.

– Мен тынгыладым, билеме терс болгъанымы.

– Хайда, ач ауузунгу. Къайсы тишинг ауругъанды? «А-а-а» дечи.

Доктор кѣп къарады тишиме:

– Да-а-а... Тамырлы тишинг осалды. Терк окъуна жамаргъа керекди. Алай аны ючюн шахаргъа барыргъа керекди... – Сайда-апа ишчи жерине олтуруп сагъышлы болду. Бирде аллында къагъытха, бирде терезеге къарай эди. – Мен сизни ючюн директордан не къадар тырман эшитгенме. Кимни къулагъы, кимни къарыны ауруйду, директор а машинаны бермейди. Ишлеген машина – «Жигули», ол да Мавлида Нургалиевнадан ычхынмайды. Къуру сени ючюн а автобусну къалай чыгъартайым, Ильяс? Кел, былай этейик, бу дарманланы ал да, тишинги ауругъан жерине сала тур. Болушурукъду. Бек аурутса, директоргъа кесинг бар. Эркинлик берсе, бюгюн окъуна шахаргъа барлыкъбыз. Бусагъатда уа отоуунга бар, бир кесек жат, – деп, юч дарман берди.

Былтыр бизни сабийле юйге жангы автобус берген эдиле. Къалай къууаннган эдик! Ол ариу акъ автобусда бизни концерт-леге, мероприятиялагъа элте эдиле. Андан сора да «Жигули» машина барды. Ол бизге туююлдю, анда Мавлида Нургалиевна айланады. Хар кюнден шахаргъа чыгъады. Бюгюн да барлыкъ болур, бек тилесем, ким биледи, мени да биргесине алыр. Бир кесек сагъыш этип, директорну кабинети таба айландым. Тюз эшигини аллында арсарлы болуп тохтадым. Алай тишими сау этерге керек болгъанын ангылап, алгъа бир атлам этдим.

– Кюн ахшы болсун, Мавлида Нургалиевна! – дедим.

– Нек туююлсе дерследе?

– Апа, тишим ауруйду.

– Къуру тарыгъып турасыз!

– Мен алдатмайма, тюненели бери аурутады...

Директор айтып бошаргъа къоймады:

– Билеме мен сизни. Шахаргъа барыр ючюн, тишигиз, къарыныгъыз, кѣзюгюз аурур. Мен сизни больницалагъа элтип айланырыкъмы сунасыз?! Угъай! Алдаталлыкъ туююлсюз. Жаягъынг окъуна кѣпмегенди, сен а тишим ауруйду дейсе!

– Апа-а-а, сау кече жукъламагъанма. Сайда къарагъанды, тишим чирий турады дегенди.

– Мени сенден сора да ишлерим бардыла. Сени бла айланыргъа заманым жокъду. Сайдагъа директор кѣбюрек анальгин бер деп айтханды де...

– Ала манга болушмайдыла...

– Кет былайдан! – деп, къолунда къаламны столгъа атды. – Тиш ауруудан алыкъа киши ёлмегенди! Терк дерслеге бар!

Башымы энишге ийип, кабинетден чыкъдым. Жарсыгъан окъуна этмегенди, сабий заманында тиши ауругъан болмазмы? Эх, чыпчыкъ болсам эдим мен! Бир кишиден да тилемей, шахаргъа учарыкъ эдим. Директорну ол сѣзлеринден сора тишим

андан да бек ауругъанча кёрюндю. Ол айтханым аз эди деп, ызымдан чыгыш:

– Кёремисе муну! Энтта ыразы болмай баргъанын! Мен сени къапха жыярма!

Мени бек жүрегим кыйналгъан эди. Ауругъан сабийге ариу айтыр орунуна, урушуп ийгенди.

Мында беш къауум барды. Мен төртюнчюдеме. Бизни бла эки устаз, кече къарагъан а эки адам ишлейдиле. Бюгюн эрттенликден, бир насыпха, Хакима-апа ишлейди. Кесим жангыз жатхан кыйын эди. Дефтерими да алып, школгъа атландым.

Дерследе кючден олтурама. Ортада солургъа берилген заманда эшикге чабып къар ашай эдим. Ол бир кесек ауругъанын кетере эди. Дерсге бир кесек къарны кюлума алып киреме. Иги болур деген сагъышда акъырын-акъырын аны къабама. Устаз, мени кыйналгъанымы кёрюп, дерсден иеди:

– Мухаметов! Бар, кесинги кыйнап турма. Ауругъан тиш-ни не къадар терк окъуна сау этерге керекди.

Мен сабийле юйуне кыйтама. Жолда уа къарны уллу къабып барама.

Аллыма Сайда-апа чыгъады:

– Ауругъаны кетмедими?

– Сагъыш да этмейди...

– Ильяс, тамблагъа дери тёз. Мавлида Нургалиевнагъа тюбегенме, тамбла тиш докторгъа элтирге айтханды. Кел, энтта дарман берейим.

Бир соруу да сормай, Сайданы ызындан атландым. Тёз деген тынчды, тиш ауруу бек кыйынды. Кече уа жыл баргъанча алайды.

Кечеге аурутханы бютюнда бек кыйын болду. Жарты анальгин угъай, сау дарман окъуна болушмайды. Мени кыйналгъанымы кёрюп, кече бизни бла тургъан устаз Флюра тегергимде айланады.

– Алчы, муну сол кюлунга сал. Аурутханы бир кесек кетерикди, – деп, кюлума ууакъ тууралгъан сарымсахны салады. – Кёрюрсе, болушурукъду, сен жатып тур, айланма. Билеме, тиш ауруудан кыйын зат жокъду. Къытайлыла, сёз ючюн, суймеген адамларына тиш ауруу тилейдиле. Бар, жат жеринге.

Не иги затды сарымсах! Жётелни, бурун суугъа иги болгъанын биле эдим, энди уа тиш ауруугъа да жарагъанын ангыладым. Эрттенликде сагъат алтыгъа тишим биягъы кылыкъсыз аурутуп башлады. Бир зат жапсара эди мени – бюгюн доктор шахарда къарарыгъы. Бизникиле школгъа кете туруп, мен да директорну кабинетини аллында аны чыгъарыгъын сакълайма. Машина эшик аллында тура эди.

Мавлида Нургалиевна коридоргъа чыкъды. Мен, жеримден секирип къобуп, саламлашдым:

– Кюн ахшы болсун!

– Болсун! Тишинг аурутамыды энтта? Сен Сайдууну да жанындан этгенсе, бир зат болгъанлай, анга чабып бараса.

– Амалым алай болса, не этейим?

– Бюгюн мени жыйылыуум барды, кеч бошарыкъма. Таматагъа да кирирге керекди. Сайда бла сени алсам, бир сагъатымы тас этерге тюшерикди. Мен бошуна ол къадар заманымы ияллыкъ туююлме.

– Къарыуум къалмагъанды мени!

– Эки кюн тѣзгенсе, энтта бир кюн тѣз. Тиш ауруудан алыкъа киши ѳлмегенди дейме да! – деп, бийик табанлары бла таууш этдирип кетди.

Къолларым бла башымдан тутуп, алайда олтуруп къалдым. Алайда не сынагъанымы айтыр кереклиси болмаз. Эх, къанатларым болсала эди!.. Мен артха отоуума кетдим.

* * *

Школдан сора биргеме окъугъан Амиля отоугъа кирди. Мен кесим эдим.

– Энтта аурутамыды, Ильяс?

– Хау, – деп, суймей-суймей, айтдым. – Мени сыфатымдан ангыламаймысыз!

– Не этериксе, директор тамбла да алмаса сени шахаргъа?

– Билмейме...

– Сени башынг бармыды огъесе жокъмуду? Сен сабий туююлсе, жетинчи классха бараса! Эсингдемиди, экинчи къауумдан жашчыкълагъа не болгъан эди? Сени бла да алай болургъа боллукъду.

Хау эсимдеди ол кюн. Ючюнчю классха баргъан бир жашчыкъны тиши ауругъан эди. Шахаргъа заманында ѳлтмегенлери ючюн, кеч къалгъанды. Тиши чирип, битеу бетин кесип, операция этерге тюшген эди. Андан сора кюлюмсюреген окъуна ѳталмай эди, кюлсе, бети къынгырына кетип.

– Мени кесими да тишим ауруп башлагъан болур дейме, – дей эди Амиля. – Мен санга бир зат айтырыкъ эдим, киши билмесин ансы.

– Айт, терк, бир умутум болгъанча болду жүрегимде...

– Кел, тамбла къачайыкъ. Школгъа баргъанча этейик да, шахаргъа кетейик. Мен билеме тиш доктор къайда болгъанын.

– Угъай... Директор тамбла ѳлтирге айтханды. Бюгюн жыйылыуу болгъаны ючюн алалмагъанды.

– Хар кимге ийнанып тураса сен. Бек керек эдинг сен анга! Мавлида Нургалиевнаны бюгюн биричи кюнмю таныйса? Бюгюн «хау» деген эсе, тамбла «угъай» дерикди.

– Сагъыш этерге керекди, Амиля. Башыбыздан сыларыкъ туююлдюле, кесинг билесе.

– Къаллай къоркъакъса сен. Барлыгъынг келсе, айтырса. Мен а кесим да бараллыкъма. Артда манга кёлкълды болма...

Бир кесек сагъыш этип, мен унадым. Хакъсыз жолгъа билетлени, кишиден да сормай, завучну кабинетинден алдыкъ. Амиля дефтерин излегенча этип, къагъытла ичнде излей эди. Мен а завучну хапаргъа бурургъа кюреше эдим ол сагъатда. Алдыкъ! Къагъытла хуржунубуздадыла! Къалай, не этеригибизни къурадыкъ! Тамбла шахаргъа. Амилядача ётгюр къызчыкъла болгъаны игиди.

Ол иги къызчыкъды. Хар кимге болушургъа хазырды. Кертилик ючюн ким бла суйсенг, аны бла туююшюрюкдю. Устазладан да къоркъмайды.

Кече болду. Биягъы сарымсахны сол къолума салдым. Бу жол олда болушмайды. Битеу жукълагъандыла. Мен кесиме жер табалмайма. Терезени ачып, башымы ары чыгъардым. Игирек кёрюндю. Болсада, тышында сууукъ эди.

Къалауурну отоууна тюшдюм. Кёбюп тургъан жаягъымы кёрюп:

– Тютюн ичерми эдинг?

– Мен ичмейме тютюн.

– Ангылагъанма, ким биледи, болушса уа. Ма, тарт бир кере, – деп, тютюнюн узатды.

Мен, букъуну кесиме тартханлай, жётел этдим.

– Эх, жашса алыкъа. Заманынг жетген эди юйренирге. Акъырын тарт, – деп, манга «устаз» кёргюзтдю.

Энтта бир кере тартдым. Угъай, бу манга туююлдю...

Амиля тюз эди. Эрттенликде устаз машина бузулгъанын билдирди. Кереги да жокъду! Бирсиле дерсе олтуруп тургъунчу, биз автобусда шахар таба бара эдик.

* * *

Тиш докторну кабинетине кирдик. Эшигини аллында бир кесек къууанган окъуна этген эдим. Акъ халатда доктор, акъ стол жюрегиме асыулукъ береди. Къоркъгъан да этеме бир кесек. Бу тиш ауруудан къутулурма. Не къадар тездюм! Асыры аурутхандан мени биринчи иеди. Амиля коридорда къалады.

Доктор, тишиме иги кесек къарап, ийнеге ушагъан бир зат бла къозгъап башлады. Артда къолуна таууш этген бир сейир затны алады.

– Ай-ай-ай! – деп, шинтикден ёрге секирдим. Докторну кёолун тюртгенин окъуна ангыламагъан эдим.

– Тынч бол, жашчыкъ. Тёзген эт. Тилсиз къалыргъа боллукъса, – деди.

Бу тауушдан жүрегим окъуна къалтырайды. Аурутхан жерине тийип ийсе, билмей кычырыргъа да тюшеди. Доктор къатлап айтады: – Тёзген эт. – Ауузумдан бир мор букъу чыгып башлады, солууум тыйылгъанча бола эдим.

Уф, доктор ол зат бла кюрешгенин тохтатды. Ауузума суу къуйду:

– Чайкъа да, бери тюкюр, – деп, бир орунну кёргюзтдю.

– Болдуму? – деп сордум.

– Мен алыкъа ариулагъан этгенме тишинги. Бусагъат ары дарман саллыкъма, андан сора уа жамагъан этерикбиз.

– Бюгюн жамарыкъмысыз?

– Угъай, бюгюн жарамайды. Юч кюн ётгенден сора, төртюнчю кюннге келирсе. Заманны мен санга айтырма.

Ол сёзледен сора абызырадым. Къалай төрт кюнден сора? Бюгюн къачханыбыз ючюн да, не этериклерин билмейбиз. Тышында айланыргъа окъуна онг берлик туююлдюле. Докторгъа экинчи келирни юсюнден сагъыш да этмейбиз.

– Мен экинчи келаллыкъ туююлме, бусагъатда жамачыгъыз...

– Жарамайды, жашчыкъ. Ашыкъсанг, адамланы кюдюрюсе. Алайды мында мардасы.

Мен а ишни ахырына жетдирирге умут этдим. Бери мени экинчи киши келтирмезлигин биле эдим. Кабинетден чыгъаргъа ашыкъмадым.

– Сора кетеригиз да кёюгъуз, – деп тиледим.

Доктор сейир этди:

– Ашыкъма, жашчыкъ. Төрт кюнден келсенг, мен аны санга сау этип иеме. Нек кетересе? Аны ишлерге жарарыкъды.

– Тилейме, кетерчигиз. Мен экинчи келаллыкъ туююлме...

– Сен дунияны бирси кыйырындамы жашайса? – деп кюлюмсюреди.

Аллай бир кюн бери келалмай тургъан эсем, алай окъуна болур деп, жиямсырап, тилеп башладым:

– Кетерчигиз, тилеме!

Ол манга ачууланып къарады.

– Тилейме, доктор...

Доктор терезе къатына барып сагъышланды. Кабинетни шошлукъ алды. Бир кесекден ол ачхычланы ичинден уколну чыгъарды.

– Сен алай бек сюе эсенг, ач ауузунг, укол этейим!

Бир кесекден ауузум бузлады. Тилими да ангыламай эдим. Доктор кьолуна ачхычны алды. Жюрегим терк-терк ура эди, аны кёргенде.

– Тёзерге кюреш. Аурутургъа керекмейди.

Алай тынч туююл эди тамырлы тишни алгъан.

– Ненча жыл болады санга? – деп сорады доктор. Мен сагъыш этгинчи, доктор тишими тартады.

– Ай-ай!...

Доктор, терен солуп, экинчи тартды.

– А-а-а... – деп къычырыкъ этдим. Доктор жарты тишни чыгъарды, жартысы уа анда къалгъанды. Ауузум къандан толду. Доктор а экинчи кесегин да тартып чыгъарды. «Тюкюр», – деди ол. Алай тынч туююл эди юйюшген къанны тюкюрген.

– Къумачынг да жокъ? Ма, муну ал, – деп, акъ марляны узатды.

Ыразылыгъымы билдирирге, мен башымы булгъадым. Сёз айтыргъа бек къыйын эди.

Амиля мени тышында сакълап тура эди. Ол докторгъа да кирмей, мени эшикке чыгъарды. Биз вокзалгъа тебиредик. Мен жаншайлмагъаным себепли, аны сорууларына башымы булгъап тура эдим.

– Ильяс, аурутамыды? – деди. – Мен башымы булгъадым.

– Билемисе, мени тишим аурутмай эди, мен алдатхан этгенме. Санга жаным ауруй эди. Эгечинг а билмейди шахарны. Мавлида Нургалиевнаны уа кесинг таныйса. Сен иги жашса, юйге берилген ишле бла болушаса манга.

Ол сёзледен манга жюрегиме балхам жакъгъанлай болду. Къаллай иги къызчыкъ окъуйду мени биргеме! Мен анга бек ыразыма. Сёз да айтмай, мен къаты къучакъладым аны. Жаньбыз бла озуп баргъан адамла сейир этип къарай эдиле бизге.

Билетлени уа сагъат төртге алгъан эдик. Бусагъатда алыкъа сагъат ючдю. Сабий юйде нек кеч къалгъансыз деп сорасала, жырларгъа юйреннген дерсде эдик дербиз. Битеу биледиле бизни жырларгъа сюйгенибизни. Аны ючюн бизге киши урушмаз.

Ашарыгъым бир бек келе эди. Тишим ючюн эрттенликде да ашайлмагъанма. Тёзерге керекди, андан башха амал жокъ. Бек башы, бу къыйын ауруудан къутулдум. Амиля болмаса эди, не боллукъ болур эди, сагъыш этеригим да келмейди аны юсюнден.

Жукъу бек татлы затды деучюдюле. Бир ненча кече жукъламагъандан сора, аны ангылагъанма. Не төгерекедеги таууш, не суукъ шинтик мени жукъума тыйгъыч эталмадыла.

– Автобус келгенди, – деп, жукълап тургъанымлай, Амиля уятды. – Кел терк.

Аллыбызда Сальманово элге келиучю автобус сюелип тура эди. Адам да аз эди. Билетлени кёргюзтюп, автобусну ахырында шинтиклеге олтурабыз. Автобусну ичи уа – бир жылы. Эшикде уа сууукъ бола башлагъан эди.

Ол жылыда Амиля да, мен да къаты жукъладыкъ...

Зар болмагъыз!

– Уяныгъыз, келгенбиз... – дегенни эшитип, кёзлерими ачсам, аллыбызда къара мыйыкълы бир киши сюелип. Биринчиден эс этмегенме, къайда болгъаныбызны ангылаялмай. Тёгерекге къарап, автобусда келгенибиз эсеме тюшдю. – Бу ахырыды, къалайда тюшерге керек эдигиз сиз?

Мени къоркъуу алды. Амиля да уянды. Биз барлыкъ жер, элни ортасыды, мыйыкълы кишичик а бу элни ахырыды дейди. Биз тюшерик жерибизни озуп кетгенбиз. Терезени къолум бла сюртюп, тышына къарадым. Ингир ала... Жюрегим тынгысыз болду.

– Сиз къайсы элденсиз? – деп сорду автобусну иеси.

– Сальмановодан, – деди Амиля.

– Къайры барасыз?

– Сальмановогъа, – деди биргеме келген къызчыкъ.

– Къала-а-й? – деп сейирсинди мыйыкълы.

– Биз анда жашайбыз. Юйде атабыз-анабыз сакълап турадыла. Шахаргъа жумушла бла баргъан эдик. Билет алып, бу автобуса олтургъанбыз. Сора жукълап къалгъанбыз, – деди Амиля, кесине ийнанып. – Биз кесибибизни элни озупму кетгенбиз?

– Автобусну иеси, кыйын солуп:

– Ибилисле! Кёзлерибиз къайда эдиле? Сиз башха автобуса олтургъансыз. Жюрегим табаныма тюшген сунган эдим.

– Башха жанынамы кетгенбиз? – деп, ауузу ачылып, Амиля сейирге къалды. Бир кесекден кычырыкъ этип жиляды. – Бизни ёлтюрюкдюле!

Мен да тезалмадым... Нек болду былай? Кёз аллыма кычырыкъчы Мавлида Нургалиевна, ачхычла бла, кёз да къакъмай, башынга уруучу Райфа келедиле.

– Болдугъуз, жилиамагъыз! Ары баргъан машинала кёпдюле. Тохтатыгъыз, шахаргъа дери элтирикдиле. Жилип, сиз бир жукъ да эталлыкъ туююлсюз. Заманыгъызны тас этмегиз, – дей, шофер къолу бла эшик таба кёргюзтдю.

Мени ётгюр тенгими танымазча болгъанма. Бир такый-къагъа тохтамай жилияды:

– Бизге не этерикди Райфа энди? Не этейик, Ильяс? Нек тынгылайса?! – деп, инбашымы тюртеди.

– Заманны созмагъыз. Мен ашыгъып турама! Сизге айта-ма! – деп, шофёр бизден теркирек кетерге сую эди.

– Сиз бизни шахаргъа дери элталлыкъмысыз? Андан ары бир зат къуар эдик, – деп тиледим мен.

– Мени амалым болса эди. Къырал машинаны шахаргъа дери къалай элтейим? Сизни ючюн манга таякъ тиерикди. Тё-герегигизге къараргъа керек эди! Аллай бир бензин къайдан алыргъа керекме мен? Мени да юде сакълап турадыла. Тый-магъыз мени, тилейме. Бирле жолда тохтарла.

– Сиз бизни... –

Манга сёз айтыргъа да къоймай:

– Ангыларгъа керексиз сиз мени. Бараллыкъ туююлме мен, бараллыкъ туююлме! – деп, машинаны къабындырды. – Хай-дагъыз!

– Чархынг атылсын сени! – деп къычырды Амиля. Автобусну эшиклери жабылдыла. Бизни да танымагъан жерибизде куюп кетди.

Бизни шахаргъа элтген жолда бир элчикге жетдик. Бир насыпха, чыракълары жанып, анда-мында бир машина озады жаныбыз бла. Ким биледи, бирле тохтар эселе уа. Кюнню халы бузулгъанды. Сууукъ жел ичибизге ётюп барады. Теркирек бир машинагъа олтурсакъ эди!

Кёп турдукъ къол кётюрюп озгъан машиналагъа, алай киши тохтамай эди. Къолларыбыз асыры сууукъдан бузлагъан эдиле. Бармакъларыбызны ангыламай эдик. Аякъларыбыз да юшюгендиле. Жерибизде ёрге-энише секирип, жылыныргъа кюреше эдик. Жаныбыз бла машинала учуп ётедиле, бир ки-шини тохтаргъа эсинде да жокъду.

– Ильяс, кел, бара барайыкъ. Жолда къол кётюре барырбыз. Ол заманда бирле тохтарла, ким биледи, – деди Амиля.

– Кел...

– Кезиу-кезиу кётюрейик къол ансы, мени къолларым юшюгендиле.

Къаллай акъыллыды Амиля! Экибиз да къол кётюрсек, эки-бизге да сууукъ боллукъду. Алай а къолларыбызны кезиу-кезиу хуржунубузда жылытыргъа онг боллукъду.

– Амиля, сени суюген числонг къайсыды?

– Тёрт.

– Ма кёрюсе, тёртюнчю машина тохтарыкъды, – деп, кёл этдиреме кыыз тенгеме.

– Аллах берсин...

Тёртюнчю угъай, къыркъ тёртюнчю машина жаныбыз бла озады. Мыйыкълы киши келтирген эл узакъда къалады. Ар-та къайталлыкъ туююлсе энди. Жел асыры къаты ургъандан, кёзлерибизге кърны келтиреди. Сууугъ а жаякъларыбызны

чимдийди. Кертисин айтханда, дуня башында бизни жылы-таллыкъ жылыу къалмагъан суна эдик. Машинала да аз болгъандыла. Тёгерек – къаппа-къарангы. Жел асыры ургъандан, солууубуз да бир кесек кыйнай башлагъанды. Баралгъан да алай тынч туююдю.

– Ильяс, мени къарыуум къалмагъанды. Юшюрюкбюз былайда... – деп, Амиля ол сёзлени терк-терк айтып жияйды. – Мени къолларым бузлагъандыла, сюртчю кёз жашларымы, Ильяс...

Аны жиямукълары бузлап, кючден кетереме. Мени да кирпичлерим бузлагъандыла. Бек сууукъду. Битеу дуняда сууукъду! Эх, анам къатымда болса эди! Кесини жүрек жылыуу бла къуру бизни угъай, саулай да аламны жылытыр эди...

– У-у-у... У-у-у... – деп, желни сызгыргъанындан къоркъдукъ. Амиля къаргъа олтургъанды.

– У-у-у... У-у-у... – къаныбыз ичибизде тохтагъан этген сунган эдик. Жюрегибиз да урмагъанча кёрюнеди. Бусагъатха дери бирсиледен бёрюлени юсюнден эшитирге тюшген эди. Андан болур эди, бютюнда бек къоркыгъан эдик.

– Тур, къачайыкъ... – деп, къыз тенгими ёрге къобарыргъа кюрешеме.

– Баралмайма, аякъларым тутмайдыла. Амиля манга тагъылды. – Атма мени...

Ёлюрге соймейме. Аллах къалай къояр бизни бёрюлеге ашаргъа?! Да бёрюге не башхасы барды, сабий юйден болгъаныбызгъа да къарамай ашарыкъдыла. Ала уллу жыйын болуп, адамлагъа алай чабадыла. Замансыз атам айтхан бир хапар эсиме тюшеди...

Бир жол эки юйдеги, жолда тюшюп, элге жаяу атланган эдиле. Жол жууукъ туююл эди. Аланы алларына бёрюле чыгъадыла. Баш иеси, юй бийчесин бёрюле жетмезча, терекни бутагъына олтуртады. Бёрюле, анга атылып, бийчесини кёз аллында ашагъан эдиле. Ол жазыкъ эрттенликге дери терекде олтуруп чыкыгъан эди. Адамла андан сора юйюне элтген эдиле. Ол кыйынлыкъдан бир кечеге чачлары акъ болгъан эди, андан сора жаншайлмай къалгъанды...

Сууукъ къоркъуу ичими алгъанды. Улуу таууш а жууукъдан-жууукъ бола келеди. Солургъа кыйын бола башлагъанды, аякъларым асыры аурутханди мен да энишге чёкдюм. Не жияргъа, не кычырыргъа къарыуум жокъ эди. Къоркыгъандан Амиля да шош болгъанды. Биз ёлгенми этерикбиз?! Бир киши да табарыкъ туююлмюдю бизни?! – У-у-у... У-у-у... – деп, жаныуарла жууукъ бола башлагъандыла...

Жолда узакъдан келген машинаны чырагъын кёрдюм. О, Аллах, бу бизни сакъларыкъ болурму? Жаныбыз бла озуп кет-

меги эди энди! Бу бизни ахыр умутубузду. Къалгъан къарыууму жыйып, жол ортасына чыкъдым... Шофёр мени кёрген болур эди дейме, алай къызыулугъун тохтатмады. Бизни ахыр умутубуз...

– Къара, – деп къычырды Амиля. Артыма къарап, машинаны артха келгенин кёрдюм. Машинаны терезесинден къарап, абадан киши:

– Терк машинагъа минигиз!

Мен Амилягъа аягъы юсюне турургъа болушдум. Эшикни ачып, кючден олтурдукъ. Аллахха шукур, къутулдукъ!

Бизни халыбызны кёрюп, аппа кёп тынгылады. Кесибизге келгенден сора, сабыр сорду:

– Ким чыгъады быллай кюн былайгъа? Адам итин да иерик туююлду тышына. Къайдансыз?

– Сальмановодан.

– Охо. Къалай тюшгенсиз бери?

Амиляны къоркъгъаны кетмеген эди. Сёз да айталмайды. Соруугъа жууап берирге манга тюшдю:

– Шахардан башха автобуса минип, башха жанына кетгенбиз. Танымагъан жерибизде уянган эдик. Шофёр а бизни кёюп кетгенди, – деп, жүрек кыйынымы хапарладым.

– Ол сейирге. Къалай тюшгенсиз кесигиз шахаргъа уа? Къайдадыла атагъыз-анагъыз?

Былайда бир кесек тынгыладым. Кертисин айтсам, иги болур эди.

– Биз ёксюзле тургъан юйденбиз. Тишиме къаратыргъа келген эдик. Чирип, бек аурута эди. Бир киши суймей эди мени шахаргъа келтиирге. Къачаргъа тюшгенди сора...

– Да-а-а. Ангыладым. Мени сабийле юйюнден танышым бар эди. Бек эртте кетгенди бу дуниядан. Кесин сакълаялмагъан эди, жазыкъ, – деп, аппа бир кесек сагъыш этип, андан ары айтды: – Къалай жазыкъласыз. Тишлеригизни заманында жууаргъа керек эди. Бу кюннге келмез эдигиз.

– Билеме, – деп, кесими терслигими ангылагъанымы билдирдим.

– Алайды жашау, жашым. Ауругъан тишни хатасы кёпдю. Сау этген да кыйынды. Аны аурууундан кетергенден сора, къутулургъа боллукъду. Аман адамла кёпдюле, аладан хайыр жокъду. Ол себепден зар болмагъыз, жашым!

– Адам тиш туююлду, къалай чирликди ол? – деп, сейирсинип, сордум.

– Ёссенг, ангыларыкъса, – дей, тютюнню тартды мыйыкълы киши. – Сизге тап тюшдю, Сальманованы озуп, шахаргъа алай барлыкъма. Тюз юй аллына дери элтирме. Жукълагъыз алыкъа.

Не жукъуду ол! Бёрю улугъаны къулагъымдан кетмей, жүрегим бери чыгыпмы кетеди деп алайды. Чириген адамны юсюнден айтханы уа тынчлыкъ бермейди...

Машина эки тапкалы сабий юйню къатында тохтады. Ол сагъат къалауур чыкъды.

– Къайтдыгъызмы, къачхынчыла? Терк киригиз юйге! – деп къычырды. Бизни келтирген, къалауур бла ушакъ этип, ызыбыздан къычырды:

– Сау къалыгъыз! Энди бир заманда да къача турмагъыз!

Мыйыкълы аппа кетгенди. Эшик аллында бизге Флюра тюбейди. Заман кеч эди. Ол бизни биринчи апаргъа элтип, ызы бла отоугъа ашырады. Терк окъуна чай къайнатып, сют бла береди. Хуржунундан гыржын чыгъарады. Юйюнден терк-терк бизге тюрлю-тюрлю гыржынла келтириучю эди ол.

– Сау болугъуз, биз бек ач болуп тура эдик. Не этерик болур эдик биз, сиз болмасагъыз, – деп, ыразылыгъымы билдирдим.

– Бирси устазларыбыз сизнича халал болсала эдиле, – деп къошду Амиля. – Эрттенли бери бир жукъ ашамагъанбыз.

– Райфа сизни юлюшюгюзню башха сабийлеге бергенди. Ашагъыз, уялмагъыз. Сиз школдан къайтмай къалгъаныгъызда, Мавлида Нургалиевна гузаба этгенди. Къайры эсе да сёлеше эди... Ой, билмейме не боллукъду тамбла. Ашыкъмай, чай ичигиз да, жукъларгъа барыгъыз. Аллах айтса, хар не да тап болады, балачыкъла...

Ашап, таууш этмей, кесибизни отоуларыбызгъа барабыз... Жукъум а келмейди. Эсима бёрюлени ачы юргенлери тюшеди. «Тамбла не боллукъ болурбуз?» – деген соруу да тынчлыкъ бермейди.

Ауруу

Тюшден сора залда жыйылыргъа дейдиле. Беш къауум да ары тебирейбиз. Бир бирлерин тюрте, сабийле хапаргъа киришедиле:

– Иги концерт боллукъду бусагъат!

– Терк окъуна жерле алыргъа керекди!

– Не боллукъду?

– Билмейме, байрамлада жокъдула...

Мени уа барлыгъым да келмейди ары. Не боллугъун билеме. Амиля да кесини отоундан чыкъмайды. Школда эгечим Алиагъа битеу хапарын айтхан эдим. Урушмагъан эди. Кесини эки кёзю бла кёрген эди, бу ауруу бла къалай къыйналгъанымы.

– Жууап берирге керекди. Келигиз, – деди манга ол.

– Барлыкъ туюлме. Къачханыбыз ючюн, урушхан этерикдиле, мен а суймейме бирсилени аллында къызарыргъа.

– Сизсиз башларыкъ туююдюле, – деп кюрешеди Алия. – Келигиз, манга да тырман этерикдиле.

– Аллай сейир адамса сен. Туугъан къарындашынгы ары барыргъа чакъыраса. Ангыламайма сени. Барлыкъ туююлме! Алайсызда эрттенли бери манга бла Амилягъа бир сейир къарайдыла. Бизге къарап, кюлген этедиле.

Олсагъат Райфа отоугъа чабып кирди:

– Ма къайда бугъунадыла, эшекле. Терк залгъа туююгюз! – деп, туюкюрюгюн чача, кычырды. Эгечиме айланып: – Сен, энтта къарындашынгымы къоруулайса? Охо, кёргюзтюрме мен сизге! Не сирелгенсе?! Чыкъ мындан!

Ол къаргъышла бла Амиляны отоууна да чабып киреди. Бир кесекден биргеме окъугъан кыызчыкъны, башына туюе, отоудан чыгъарды.

Эгечим, мен эм Алия устазны ызындан тебиредик. Башыма келмеген зат жокъду. Неге да хазыр эдим.

Зал адамладан толу эди. Устазла, сабийле да сакълап тура эдиле. Отоугъа киргенимлей, бош жер излеп башладым.

– Ма анда юч бош жер, кел алайгъа, – дедим эгечиме.

– Къайрыса? Сен бюгюн сыйлы жердесе! – деп, Райфа кълумдан тутуп, сахнагъа чыгъарды. Амиля ызыбыздан келеди. Эгечим а ол юч жерден бирине олтурады.

Сабий юйню директору Мавлида Нургалиевна биринчи тизгинде олтуруп эди. Бизни кёргенлей, жаууна туюегенча, бети тюрленеди. Сахнаны ортасына чыгъарып, бизни Райфа кесин уллу эришиуледе хорлагъан сунду. Къаллай сейирлик иш этгенди!

– Ма, къачхынчыла келгендиле! Была энчиледиле, алларына барып чакъырлыгыбызны сакълай эдиле! – дейди, кълумсюрей, Райфа.

Битеу кюледиле. Алия эки эринин бир бирге къаты кыысып турады.

– Айтыгъыз! Кимни оноуу эди шахаргъа къачаргъа? Нек баргъан эдигиз? Тынгылайбыз, – дейди устаз.

Бизден бирибиз да айтыргъа суюмей эдик. Райфа, ачыула-нып, къатыма келип, къулагъымы тартады:

– Айт, не сюелесе, къой кибик?! – деп, не ачитса да, мен тёземе. Ол заманда Амиляны силкиндиреди:

– Сен а, не тынгылайса? Заманны созма, айт!

Не бек кюрешген эсе да Райфа, сёз айтмадыкъ. Мавлида Нургалиевна да тынчаймады. Терк атлап, сахнагъа минди. Сыфаты айтып тура эди: энди мени кезиуюмдю, тюз къатларына баргъанымлай, сёлеширикдиле.

– Жаншамазгъамы сёз бергенсиз? Охо! Мен сизничала бла биринчи кере тюбемейме. Тюрмеге иейим да, кертисин ол заманда айтырыкъсыз...

«Тюрме» деген сёзден жүрегим чанчды. Угъай, была тохтарыкъ туююдюле хар затны билгинчи. Алай ким башларыкъды айтып? Сагъыш этсек, Амиляда терслик жокъду. Ол манга болушургъа сую эди. Аны ючюн ол терс нек болургъа керекди? Угъай, не болса да, ол булсун, мен башлайым деп, кёл этдиреме кесиме.

– Къарачыгъыз бу бетсизлеге! Директорну окъуна адамгъа санамайдыла, – деп, жыйылгъанлагъа айланып айтады Райфа.

– Тюрмеге иеригибизни сую блурсуз сора... – деп, жаншарыгъыбызны излейди Мавлида Нургалиевна.

Къалай-алай болса да, аны ол сёзлери бизни айтдыртадыла.

– Бир жары да иерге кереги жокъду бизни. Мен айтырыкъма хар нени да... – деп, ауазымы къалтырагъаны къоркъгъанымы билдиреди.

– Бек иги. Айт, хайда, – дейди директор.

– Тиш ауруууму тёзалмай, мен кесим барыргъа умут этген эдим докторгъа. Шахарны билмегеним себебли, Амиляны биргеме элтген эдим. Тишими кетертгенден сора, вокзалгъа къайтабыз. Алайда, жарсыугъа, башха автобусха миннген эдик. Биз танымагъан элге тюшебиз. Бир халал аппа бизни бери дери келтиргенди...

– Бу тиш биягъы! Бир эки кюн сакълаялмаймы эдинг?! Асыры иги болгъанма мен сизге! Къуру бир зат тилегенлей турасыз! Терк-терк ауруп башламагъанмысыз? Сиз жүз адам барсыз, мен а – бир! Санга сорама, Ильяс? Ёлгенми этерик эдинг тиш ауруудан?!

– Бек аурута эди. Тёзалмай эдим.

Амиля да тынгылап турмады. Таматала бизге кир тёгюп, кеслерини терсликлерин айтмагъанларына тёзалмады:

– Мавлида Нургалиевна, тиш ауруудан киши ёлмейди дейсиз, экинчи къауумдан бир жашчыкъны битеу бетин кесгендиле тиши ючюн. Аны да заманында киши элтирге суюмеген эди больницагъа...

– Ауузунгу жап! – деп къычырды директор. – Кёремисе муну, мени бла ёчеширик эди, былхымсыз! Кесинги ким болгъанынгы унутма! Сабийсе алыкъа директор бла даулашыргъа!

– Сёз къошаргъа онг болгъанын ангылап, Райфа этиучюсюн этеди:

– Ким биледи, сен окъуна айтхан болур эдинг анга. Тели! Юйге берилген ишни да эталмайса сен кесинг! Хар заманда да Ильяс болушады! Сен аны ары элтирге умут этген болур эдинг, анга ыразылыгъынгы билдирир ючюн!

– Алай сындырыргъа жарамайды адамны, Райфа. Хар ким да иги окъуп къалалмайды. Мен Ильясны бети ол жашчыкъ-дача болса суймей эдим...

– О-о-о, къаллай халал адамса! Сен мени орунума оноу этергеми керексе? Кел, сора сени директор этейик. Хар кимни ашат, кийиндир... – дейди Мавлида.

– Мавлида Нургалиевна, тюрмеде олтургъанны кызын-дан андан башха не сакъларыкъса? Барыбыз да бек иги билебиз къаллай юйюрден чыкъгъанды Амиля, – деп, ортагъа къошулады Райфа, бизни жорегибизни сындырыр ючюн.

– Тиймегиз мени анама! – деп жияйды биргеме окъугъан кыыз тенгим. – Мен бюгюн окъуна анга къагъыт иерикме. Бизге къалай болгъаныгъыз айтырыкъма!

– Къара мынга, Райфа, бу къачхынчы бизни къоркъутургъа кюрешеди. Сени ананг тюз адам болса эди, адам ёлтюрдени ючюн, олтурукъ болмаз эди! Сени ала туруп, юйюгюзде гыржын окъуна жокъ эди. Битеу болгъаны – шешала. Унутма, къаллай кирли эдинг сен! Не кийиминг бар эди юсюнгде, аны да унутма! Эсингеми салыргъа керекди?

– Ётюрюк айтмагъыз, жокъ эдиле мени битлерим... Къачханыбыз былай боллугъун мен билмей эдим. Директор, кесине чакъырып, урушуп къояр деп тура эдим. Бизге уа сюд этгенсиз, халкъны да жыйып. Бетин жойдугъуз Амиляны! Мен, сёз ючюн, билмей эдим анасы адам ёлтюрдени ючюн олтургъанын. Битлери бар эселе да сиз алгъан заманда, сахнагъа чыгып, не айтыр кереклиси барды? Кесиме да, Амилягъа да жаным ауруй эди. Мени хатамдан башланганды бу къадар иш.

– Кечгинлик беригиз, бу жолдан сора къачарыкъ туююлме. Битеу терслик мендеди. Тилейме, Амилягъа тиймегиз.

– Кёремисиз, къаллай батырды. Экигиз да терссиз! Мен сени бюгюн биринчи кере танымайма. Директор болгъунчу сизни-чала бла ишлеп тургъанма мен. Ол себепден бек иги билеме сабийле бери къалай тюшгенлерин. Сизни анагъыз тюз болса эди, кыыркъ жылында ёллюк туююл эди. Аракъы бла кюреше болур эди. Ызы бла атагъыз да ёлдю. Тюз жашау бардыргъан адамла кёп жашайдыла. Аны тышындан да быллай бир сабий табып, кыыралгъа ауузларын ачып къалгъанла...

– Бизни анабыз аллай туююл эди! – деп, ёрге секирип къопду эгечим Алия, жиямукъларын сюрте. Зульфира да жияп башлады. – Билирге сюе эсегиз, бизни анабызгъа майдал берилрге керек эди...

Директор, Алиягъа айтыргъа да къоймай:

– Болдугъуз! Биз сизни анагъызны махтаргъа жыйылмагъанбыз! Эрттеден билебиз кимни сабийлери болгъаныгъызны. Сабийле! Эсигизде болсун, ким къачса да, башыгъыздан сыла-

рыкъ туююлбюз. Энтта бир кере къайтарып айтама, эсигизде болсун. Бюгюнден башлап, бир айны ичинде Ильяс бла Амиля эшикке солургъа чыгъарыкъ туююлдюле. Школгъа барып, артка къайтырыкъдыла.

Бир кесек шошайдым. Директор тюрге иймегенине къуандым. Былтыр бир жашчыкъны ийген эдиле ары. Мавлида Нургалиевна уа тохтамайды:

– Арт заманда бошлагъан этгенме мен сизни. Бир-бирлени къаты тутаргъа керекди. Алгъын бизде абаданыракъла гитчелеге къарагъан эте эдиле. Ол иш нек эсе да тохташып турады. Жыйылгъанлагъа къарап: – Даян мындамыды? Кёрюнчю...

Жеринден ёрге бир узун жаш, къоллары да хуржунуна сугъулуп, ёрге турады. Бети да сепгил, чачлары да уллу ёсген жаш менден төрт жылгъа уллуду. Анга да къарамай, бизден жаланда бир классха ёрге окъуйду. Устазла да, сабий юйню бирси ишчилери да аны бла бир тиллидиле. Бирсилеге чачларын ёсдюрюрге жарамайды, анга уа халалды ол. Директор окъуна аны айтханына къулакъ салады. Быстырны да Даяннга башхаладан энчи аладыла. Алайсыз къалай, ол мында «бийди». Устазлагъа тынгыламагъан сабийле анга тынгылагъан этедиле. Мында ол Даян-агады.

– Тынгылайма сизге, Мавлида Нургалиевна.

Къалай менсинип жүрютеди бу кесин! Директорну онг кёлу сунарса! Юсюндеги кийимлери да бирсиледен энчиди, бизде уа – битеу бирча кийимле.

– Даян, бу неге баргъан ишди? – деп сорады директор, бизге кёлу бла кёргюзте. Жашчыкъ, халлери осалды быланы. Сюй-селе, шахаргъа барадыла. Бир низамгъа келишмейдиле. Мени бир затха да санамайдыла. Былай жарарыкъ туююлдю. Была бла бир хапар айтсанг эди... Асыры бек озгъандыла.

– Ангыладым, – деп, башы бла билдирди. Мавлида Нургалиевна, сахнадан тюшюп, эшик таба атланды. Аны бла бюгюнгю жыйылыу бошалды.

– Хо, къайтыгъыз кесигизни къауумларыгъызгъа. Аллах сакъласын бу ишни къайтаргъандан. Къачханлагъа бет этерик туююлбюз, – деп, чыгып кетди.

Барыбыз да чачылдыкъ. Гитчелеге уа онг берип къой ансы, сау кюн жаншап айланырыкъдыла. Ала директорну айтхан сёзлерин къайтарып кюледиле:

– Ха-ха, къачхынчыла!

– Бийле!

– Тапханма былайда батырла!

Амиля, Алия, мен да кесибизни къауумларыбызгъа кетдик. Юйге берилген ишлени бошаргъа керекди.

* * *

Ингир ашдан сора жашчыкъяла эшикге къар ариуларгъя чыкъядыла. Таза хауада ишлерге да – тынч. Терк окъяуна къарны кюредиле. Ишлерине ыразы болуп, солургъя олтурдула. Ол кезиуде Даян кёрюндю. Бизни таба атландыла. Жууукъ келип, бизге кюлюп башлады:

– Ой-ой, къачхынчыбыз да былайда кёреме. Сени кёре байрым деп тура эдим.

– Мени атым барды.

– Хо, шайтанлы болма, ансы тилинги аман терк къысха этерме.

Кертисин айтханда, аны бла ариу сёлеширге керекди. Алай не аманлыкъ этгенме мен анга? Аны аллында кесими терсге санамайма мен, жалыныргъя да муратым жокъду. Мен алай этерик суннган болур эди ол, алай мен кесим ючюн сюелирге сёз бердим.

– Мен санга не хата этгенме? Сёз болмагъан жерде не сёз къозгъайса?

– Не дединг, сабий? Тилинг ючюн, – деп, къулакъ артыма урду. Асыры къаты ургъандан башым-кёзюм тегерек айланнган эди.

– Къаллайла этесе, Даян-ага? – деп, ким эсе да мени ючюн сюелди. Ол сёзле аны андан да бек ачыуландырдыла.

– Не сюелесиз былайда? Терк кетдигиз кёз аллымдан! Сиз да къулакъ артыгъызгъя алыргъаamy сюесиз? – деди ол. Андан къоркъяндан сабийле къачдыла. Мен, Даян, аны юч нёгери къалабыз.

– Не, кесинги терслигинги ангыларгъя сюемисе? – деп, къолларын къаты къысып сорду.

Мен «угъай» дегенча, башым бла кёргюзтдюм.

– Алай эсе, ма энтта санга! – деп, къаты ургъанындан жерге жыгъылдым. Аны бла келгенле Даянны ыразылыгъын сакълап тура эдиле, мени юсюме атылыргъя.

– Ага, кел биз мынга жетдирейик.

– Не муну бла ойнап турабыз былайда?

– Угъай! – деди Даян. – Мен эртте сагъыш этгенме аны къалай къапха жыярыгъымы. Ха-ха, къачхынчы. Кечгинлик тиле бусагъатдан!

Мен жууап къайтармадым. Даян бетиме аягъы бла урду. Бурунумдан къан келип башлады.

– Сен бек иги билесе, мында халге мен жууаплыма. Сен а къачаргъя умут этгенсе. Унутханмы этгенсе, директор сени ючюн менден сорлукъду? Эшитгенми эдинг битеу халкъ къатында Мавлида Нургалиевнаны айтханын? Халигиз сабий юйде

осалды... Ол а, сенича бир къойланы хатасындан! Аны ючюн сени не сакълайды билемисе? – деп, кыгычыркъ этип, Даян бир кесекге шош болуп, нёгерлерин жууукъ чакъырды. – Тешигиз къачхынчыдан чурукъларын!

– Не этесиз? Тешерик туююлме мен!

– Биз сенден сормайбыз! Мен тутайым, жашла, сиз а чын-дайларын да, чурукъларын да тешигиз.

– Болдугъуз, керек туююдю! Сууукъду! – деп, Даян мени къаты тутады, аны «итлери» уа аягъымда болгъанны тешедиле. Сууукъ къаргъа аякъларым бла сюелгенде, жюз ийне чанчылгъан суннган эдим. – Къайтарыгъыз чурукъларымы, сууукъду!

Алай айтханыма къууанып къаладыла.

– Белгили къачхынчы кесини неге жарагъанын кёргюзтсюн энди! – деп кыгычырды Даян. – Санга сабий юйню тегереги бла айланыргъа керекди. Биз а сени ызынгдан барлыкъбыз. Юч такъыйкъагъа айланып келмесенг, энтта бир кере къайтып барлыкъса.

– Чабарыкъ туююлме! Аякъларым къабыша турадыла! Къайтарыгъыз чурукъларымы артха!

– Жашла, муну чабарча этигиз! Мен а былайда заманнга къарайым. Не сюелесе? Чап терк! Къачханынг ючюн жууаплы-са сен.

Мени онгум жокъ эди. Тишлерими да къаты кысып чабама. Жашла ызымдан келедиле. «Бир кесек тёз», – деп, кесими жапсарама. Жерни сууукълугъу алай кюйдюреди, сюеклериме жетген суна эдим. Манга тохтаргъа жарамайды, юч такъыйкъагъа чабаргъа керекме. Аллыбызда гараж барды. Къалай чапхын аны аллы бла уа? Алайда машиналарын жууучудула, суу олсагъат бузлап къалады. Къалай чапхын буз юсю бла?! Бир секундха тохташыракъ болдум. Ызымдан келгенле уа: «Унутма, юч такъыйкъанг барды», – деп кыгычырадыла. Болса болур, чапханлай барама. Жаланаякъ бир заманда окъуна баргъанмысыз буз юсю бла? Ол заманны эсиме тюшюрюрге къоркыгъан этеме. Жютю чюйлени юсю бла чапханча барама. Бир кесек азайтсам чапханымы, онг аягъым бузгъа жабышып башлай эди. Кючден буздан аягъымы айырама, ызларым а къан къа-тыш къаладыла...

Даяннга дери жетерге алай кёп кълалмайды. Буз болгъан жер узакъда къалады. Къарыуум тауусулгъанды. Аякъларым меникиле туююдюле. Кёзлерими туман алгъанды. Акъыртын жерге ауама...

– Затынгмы аурутады, жашым?

– Анам! Аначыгъым! Къалай тансыкъ болгъанма мен санга! Нек къойгъанса бизни? Алай къыйынды сенсиз...

– Шош бол, жаным. Манга да бек кыйынды сизсиз. Алай жүрегим кыйнала эди бююн. Сау болсам эди, бир кишиге сизни жүрегигизни кыйнаргъа бермез эдим. Не этейим, Аллахым?! Аягынг бекми аурутады, жашым?

– Угъай, аначыгъым, аурутмайды. Кесими къар юсюнде угъай, жылы мамукъну юсюнде баргъан суна эдим.

– Ол мамукъ туююл эди, жашым, мени къол аязым эди... Мени жанында чаба эдим, къол аязымы аякъларынгы тюбюне сала. Сен кыйналмазча...

– Сау бол, аначыгъым! Мен сени алай сюеме! Алчы бизни мындан, тилейме...

– Алалыкъ туююлме, алтыным! Болсада, хар заманда да сизни къатыгъыздама. Мындан арыда, къолумдан келгенича, болушурукъма. Тилейме, жарамагъан ишле этмегиз, артда сизни ючюн манга кызарыргъа тюшмесин. Сау къл, жашым! Унутма, мен къатындама...

Анамы тюшюмде кёрюнеди. Кеси кесиме келгенимде, сау-лукъгъа бакъгъан жерде жатып тура эдим. Къатымда доктор Сайда, бир къауум устаз, директор да сюелип тура эдиле.

– Къоркъутдунг бизни, Ильяс! – дееди Мавлида Нургалиевна. – Ким къойгъанды Даяннга санга былай этерге? Кёрюрсе мен анга этерикни. Аягынг бекми аурутады?

Мени жаякъларым бла кёз жиямукъларым тёгюлдюле. Директорну соруууна жууап берлигим келмей эди.

– Хата жокъ, – деди доктор. Энтта бир кесек эшикте турса эди, мындан да аман боллукъ эди. Аягымы аракъы бла жуууп, кыздырыучу дарман жагъадыла...

Докторну айтханы директорну бир кесек жапсарды. Болсада, кесини терслигин бу иште билмей амалы жокъду. Андан болур эди, мени бла ариу сёлеширге кюрешеди:

– Ильяс, сюемисе, санга жангы чурукъла алайыкъ? Бу кюн-леде Уфагъа барыргъа деп турама. Кел, сени да ара шахаргъа къараргъа элтейим...

Мавлида мени сыларгъа къолун узатды. Жюрекден келмеген иши жүрегиме асылукъ бермейди. Анам кёрсе, не дер? Ыразы болмагъанымы билдирир муратда, бир жанына бурулдум. Керек туююлдю манга андан жангы чурукъла, ара шахар да.

Кесими къатымда кишини да кёрюрге суюмей эдим. Мени жүрегим бир бек «аурута» эди. Ол ауруу а тиш, аякъ ауруудан да кыйынды... Чириген тишни тартып чыгъаргъанча, аны къалай чыгъаргъын? Жаным ауруйду, жияйды! Андан кыйын не барды?!

Чабакъны бла кампетни татыулары

Жаз башы кюн. Биргеме окъугъан Фарит бла школдан къайтып келебиз. Ёксюзле юйюнден узакъ болмагъан бир абдан тиширыуну юйюню къатында тохташадыкъ.

– О-о-о, къаллай ийисди! Амма чабакъ бишире турады. Эх, бир таба берселе эди манга бусагъатда, бек терк ашар эдим!

Кертиси бла да, бир ариу ийис эте эди. Эрттеден бери ашамагъан эдим чабакъ, мен да угъай дерик туююл эдим.

– Билемисе, Фарит, мени анам алай татыулу бишириучю эди чабакъны.

Ариу ийис анамы огъурлулугъун эсиме салады. Анабыз, атабыз сау болсала эди, биреуню терезе тюплеринде былай этипми айланырыкъ эдик! Хар кюнден биширлик эдик.

– Айтмай къой. Сабий юйде алай терк бермейдиле бизге чабакъ, – деп, мудах ахсынды Фарит.

Биз алай эте тургъанлай, терезеден амма къарайды.

– Биягъы бу сабий юйден сабийле! Не зат урлайыкъ деп къарай болурла биягъы! Кетигиз, сюелмегиз мени къабакъ аллымда! – деп, кычырып, терезени гам жабады.

Биз андан ары кетдик. Не мен, не Фарит жууап бермедик ыннагъа. Да не айтырыкъса абадан адамгъа?.. Халал Фарит туююшюрге суймейди. Алай кёп болмайды ол ёксюзле юйюне тюшгенли. Анасы ёлгенлей, атасы кеси келтиргенди бери аны. Биз аны бла бир отоуда жашайбыз, окъугъан да бирге этебиз.

Къысха заманны ичине Фарит кесини хунерин кёргозтгенди. Ариу суратла ишлейди, суратчы болуп туугъанды десем, ётюрюк айтмам. Назмула да жазады. Мени бек сейирсиндиргени уа, бош затда игиликни, ариулукъну табады. Сёз ючюн, жаз башы суучукъланы кёрсе: «Была окъуна жаз башы келгенине къууанадыла». Неда, кюннге бетин айландырып, манга айтыр: «Кюн бизни сюеди. Ол себепден биз анга ыразы болургъа керекбиз. Ильяс, бир сагъыш эт, бир кюннге окъуна кетсе, биз не этерикбиз?». Бек акъыллы жашды. Бусагъатда да бир иги оюм айтды:

– Билемисе, Ильяс, не зат айтыргъа сюеме. Сен бир кишиге айтма ансы. Бусагъат ашайыкъ да, суу боюнуну чабакъ тутаргъа барайыкъ. Ыразымыса?

– Мен ыразыма. Чабакъ тутуучуларыбыз жокъдула бизни...

– Тапханса жарсыр зат! Элчи жашладан бирлеринден тилербиз.

– Хо.

Биз, къууанып, бир бирибизни кълубузну тутдукъ. Тюшден сора хуржунларыбызны кълалгъан гыржын бла толтурдукъ.

Ол кюн столгъа Хакима къарай эди. Ол халал устазыбыз бизге бир заманда да урушмагъанды.

Суу къатына баргъандан сора, узакъ болмай жашагъан бир жашчыкъдан чабакъ тутуучусун тилеп алабыз. Артда къуртла да табабыз. Биз шошуракъ жерде кёлге барабыз. Суу уллуракъ келгенча болду. Салынып тургъан кёпюрню алыпмы кетеди деп болдукъ. Сейирди, къайры барады бу суу, былай уллу болуп? Анга кёп къарасакъ, башыбыз тегерек айланады.

– Ильяс, къуртну суугъа атардан алгъа, умутунгу айтып тюркюргенми эдинг?

– Неге керекди ол а?

– Алайды төре. Алайсыз чабакъ тутуллукъ туююлду. Мен а бу бирин да нек тутмагъанды деп турама.

Фарит ыргъакъгъа жангы къурт салып, терк окъуна бир затла шыбырдап, суугъа атады.

– Сорургъа боллукъмуду? – деп чакъырама.

– Хау, болмай а.

– Сен атанг бла чабакъ тутаргъа барыучуму эдинг?

Фаритни бети тюрленеди. Иги кесек заманны жукъ айтмай турду. Андан сора кесини мудах хапарын айтып башлады:

– Къайдан?! Атам мени бла ойнагъан окъуна этмей эди. Сау кюнле бла кесини нёгерлери бла тас болуп кете эди. Ингир алагъа ичип келсе, туююш къозгъамай къоймай эди. Къыш къыямада бизни эшикке къыстаргъа да болур эди. Бир жол ичип келип, аш сурайды. «Мен жукъ биширмегенме, отонла жокъдула», – деген эди анам. Атабызны ибилис ургъанча болады. Эшикке чартлап чыгып, артха жаркъа алып киреди. «Отун жокъдуму, эшек?! Ма санга отоун!» – деп, анабызны туююп башлайды. Биз аны къорууларгъа кюрешебиз. Алай атабызны ургъанындан бирси муююшге учабыз. Сууукълукъгъа да къарамай, анабызны эшикке къыстайды. Бизге уа: «Мен сизге иги ана келтирликме», – деген эди. Танг атар заманнга жукълайды. Эшикни ачханыбызда, анабыз биченле ичинде олтуруп тура эди. Андан сора анабыз терк-терк ауруп башлагъан эди. Кечеле бла солууу жетмей, жукълаялмай къыйнала эди. Бир къауум айдан... анабыз дуниядан кетеди, – деп, былайда Фарит, къоллары бла бетин жабып, жияйды. Аны кёз жиялумукъларын кёргенimde, жүрегим ауурлукъ этди.

– Болду, Фарит, мен сени ангылайма. Битеу чабакъны къачырлыкъбыз бусагъат, – деп, ойнаргъа кюрешеме. – Къайдады эгешчигинг бусагъатда? Сиз туугъан къарындаш бла эгечсиз да?

Кёз жиялумукъларын тыяргъа къарыуу жетмей, Фарит хапарын кючден айтады:

– Хау, ол мени туугъан эгечим эди. Алай билмейме ол бу-
сагъатда къайдады. Атабыз Назгульну чыганлылагъа сатхан-
ды. Ичип тургъанлай, кеси айтхан эди аны манга.

– Кет, хоу! Ол санга иллеу туююкдю! – деп, сейирсиннгени-
ми букъдуралмадым.

– Чыганлыла элни ичинде сатыу-алыу этип айлана эдиле.
Атам бла эгечим а орамда эдиле. «Къаллай ариу къызчыкъды!
Сатчы муну бизге», – дегендиле. Ол а, тели, Назгульну сатхан
этгенди, – деп жилийды Фарит.

Ол заманда чабакъ тутуучу тебеди. Уллу чабакъ тутулгъан
болур дейме.

– Фарит, тутулгъан болур дейме, тарт! Тарт терк! – деп, тё-
залмай, ёрге секирип къобама. Кёз жиямукъланы, тенгими да
унутама. Ёрге тартсам, бир уллу чабакъ.

– О-о-о, тутдукъ!

– Кёрдюнгмю, къаллай юзмезбалыкъ тутдукъ, Ильяс!

Мудакъ хапарларыбызны унутабыз. Чабакъны тутханыбыз-
гъа къууандыкъ. Юзмезбалыкъ а суу жагъада кесин жерге тю-
еди.

Биз чабакъ бла кюреше тургъунчу, кёпюр къатында къап-
къара машина келип тохтайды. Андан къара кийимледе бир
киши чыгъады. Ары-бери чайкъала тургъан кёпюрге къарап,
бизни таба атланды:

– Кюн ахшы болсун, жашла!

– Ахшылыкъ кёрюгюз!

– Сиз школдамы окъуйсуз?

– Хау.

– Устазла айтмагъанмыдыла сизге, суу уллу келген заманда
былайгъа келирге жарамагъанын?

– Айтхан эдиле, чабакъ ашарыгъыбыз бир бек келген эди,
– дедим мен.

– Юйдегилеригиз алалмаймыдыла? – деп соруу этеди.

– Ёксюзле юйюнденбиз биз, – деди Фарит. – Къарачыгъыз,
къаллай чабакъ тутханбыз! Сюе эсегиз, сизни да сыйлайыкъ.
Барыбызгъа да жетерикди...

– Сабий юйденсиз сора. Келигиз, олтуругъуз машинагъа,
алайгъа дери элтейим. Къоркъуулуду суу жагъада айланган.

Жаш водитель бизни аллыбызда эшиклени ачады. Барыбыз
да олтургъанлай, машина жеринден тынч тебеди. Къара кийим-
леде кишичик бизге биршер кампет узатып, атыбызны сорады.
Кесини дефтеринде не зат эсе да жазгъанлай турады кеси да.
Сабийле юйюне терк жетebиз. Кетерден алгъа, ол киши, бизге
къарап:

– Бу жолдан сора кесигиз суу боюнуна бармагъыз. Дирек-
торугъузгъа менден салам айтыгъыз.

– Кампетле ючюн сау болугъуз!

– Хайдагъыз, къалыгъыз чабакъчыла, – деп кетди. Биз Фарит бла кёп турдукъ, ызындан къол булгъап.

Чабакъ бек татыулу эди. Кесибизни къауумубузну аш-суу этген жеринде биширген эдик. Хар бирине да бир кесек жетген эди. Хакиманы да сыйлагъан эдик. Жукълардан алгъа, унутулгъан чабакъны татыууну юсюнден кёп айтдыкъ.

Манга бир соруу тынчлыкъ бермей эди: ким эди ол къара машинадагъы тамата?

* * *

Ючюнчю дерс бара тургъанлай, классха директорну орунбасары киреди. Кёзлюклерин тюзетип, тизмелеге къарап, устазгъа былай айтды:

– Кечгинлик, манга Ильяс бла Фарит керекдиле. Аланы сабий юйню директору чакъырады, – деди. Аны эшитгенлей, жюрегим табаныма тюшеди. Энди уа не этгенбиз?

– Терк, жашчыкъла! Директор сакълап турады, – деп, бизни завуч ашыкъдырады. Артха бурулуп, устазгъа: – Мен айтып кюрешгенме директоргъа дерс бошалгъынчы сакъла деп, алай унамагъанды.

Бир жаны бла дерследен эртте кетгенибиз игиди, алай сабий юйде не сакълагъанын билмегенибиз бир кесек къоркъуу салады. Биреулен тарыкъгъанмы этген болур бизден? Алай аманлыкъ этмегенбиз. Школда кишиден артха къалмайбыз. Боллукъ затха мадар жокъ деп, юйге атландыкъ.

Сабий юйню босагъасындан атлагъынчы, къалауур директорну кабинетине барыргъа буйрукъ береди. Мени аякъларым бир сейирлик болуп башлайдыла, Мавлида Нургалиевнаны кабинетини къатына бара башласам. Болсада, биринчи эшикни къагъып киреме.

– Кюн ахшы болсун, кирирге боллукъмуду?

– А-а-а, келдигизми, къойла? Киригиз, тоймагъан кёзлюле! – деп, директорну сыфаты, сёлешгени да игилик сакълатмайдыла. – Битеу коллектив бла, жыйылып, сакълап турабыз сизни. Бизни андан сора ишибиз жокъду, алайды да?

– Да хау, биз бир зат да билмейбиз, ойнагъандан, иги ашагъандан, татлы жукълагъандан башха, – дейди устазладан бири. – Сабийле, сиз ишлейсиз, биз а ойнайбыз. Алаймыды, Ильяс, Фарит?

– Къайда эдигиз тюнене? – деп, юсюбюзге сюеледи Мавлида Нургалиевна.

– Чабакъ тутаргъа баргъан эдик, – дейме мен.

– Ох-ох! Кесинге ийнанган болурмуса, сабий! Соруусуз, суу кётюрюлген сагъатда суу боюнуна баргъансыз. Алай этгенигиз бла ёхтемленнгенми этесиз? Ачмы болгъан эдигиз?

– Чабакъ ашаргъа сую эдик, – дейди Фарит.

Аны жууабын устазла жаратмадыла. Чибин уягъа тийгенлей болдула:

– Былагъа бир зат жетмегенлей турады хар заманда да!

– Айтмай къой, бизни сабийлерибиз тюшлеринде да кёрмейдиле была ашагъанны!

– Бошдан айтмайдыла «Бёрюню не кёп ашатсанг да, агъачха къарайды» деп!

– Аны бир айт. Жашауубузну аямай кюрешебиз биз а, бир ичгичилени сабийлерин адам этебиз деп.

Директор биягъы башлайды:

– Кимни кёргенсиз анда?

– Къара кийимледе бир кишини. Ол бизни кесини машинасында былайгъа дери келтирип кетгенди.

– Хау, кампетле бла да сыйлагъанды, – деп къошады Фарит.

– Билемисиз, кимсиз сиз? Сиз аштапарласыз! Юч тамакъ тенгли бир ашайсыз да, олда азды сизге. Быдырыгъыз жылтырсын! Сиз билемисиз кимди ол киши?! – деп, тюкюрюклерин чачып жаншайды Мавлида.

Угъай деген магъанада башыбызны булгъадыкъ.

– Ётюрюк айтмагъыз! Сиз хар нени да билесиз. Сиз мени бетими жоар ючюн этгенсиз. Кесигиз къатына барып, менден тарыкыгъан болурсуз, – деп, Мавлида Нургалиевна ачыуланып, манга къарап: – Былай кел, кынгыраякъ. Китапда бу суратны тюбуне къара, не зат жазылып турады! Уллу окъу!

Суратда кертиси бла да тюненеги киши эди. Хау, хау. Жангылмайма. Жазылгъаннга жууукъдан къарап, уллу окъуйма:

– Районну администрациясыны башчысы ... – Мен къыздым. Сейирсиннгенин Фарит да букъдурмады. Сора ол бизни кампет бла сыйлагъан кишичик районда биринчи адамды! Къайдан биллик эдик биз аны...

Директор стол тюбунден газетни чыгъарып, кёз аллыбызда силкиндиреди:

– Къарагъыз, къалай айтдыргъансыз атыбызны, къоланла! Район газетде сабий юйде сабийлеге тийишлисича къарамайдыла, суу кётюрюлген сагъатда суу жагъада ойнап айланадыла деп жазылып эди. Эрттенли уа район башчы кеси окъуна сёлешгенди. Къаллай ётгюр сабийледиле Ильяс бла Фарит, юзмезбалыкъ тутхандыла Акъ суудан дегенди. Мен, кесими къулакъларыма ийнанмагъанлай, ойнап айтхан суннганма, Мавлида-апа столгъа газетни сызады. – Урушхан этгенди, энди мен кесим битеу суу жагъаланымы айланыргъа керекме, бир низамгъа

келтирир ючюн дегенди. Билим бериу управлениягъа сёлешип, манга выговор бердирликме деп къоркъутханды. Сиз не сейир сабийлесиз! Бетигиз жокъду! Эки сылхыр ючюн битеу районнга атыбыз айтылгъанды! Бу хапарны радио бла окъуна айтханды дейди! Ит сюрюу!

Эх, чабакъ тутхан ишибиз былай бошаллыгъын билсег а! Къайдан билирге керек эдик ол киши бизни директоргъа урушургъун? Бизге бек жарыкъ болгъан эди, ариу адам, бизге да кюлюмсюреп.

– Не этебиз былагъа? – деп, сорууну къысха салды директор.

– Тюрмеге иерге керекди! Быланы жерлери андады!

– Бир айны ичинде сабий юде полланы жуусунла!

– Жангы кийимле берирге керек туююлдоу былагъа! Эскиле бла жорюсюнле!

– Хау, хау! Иги жашаудан эсирип турадыла была! Патчахны юйюрюнде ёсген сунарс!

– Кертиси бла да, «Тойгъан кючук иесине чабады» деп бошдан айтмайдыла!

– Даяннга айтыргъа керекди, быланы къапха жыйсын!

Андан сора да кёп тилекле эшитдик. Бизге тынгылап, къызаргъандан башха амал къалмай эди.

– Тюз айтасыз. Аланы барын окъуна этсек, аз боллукъду, – дейди Мавлида Нургалиевна. – Бусагъат жай быстырла берип башларыкъбыз, была уа эски кийимлери бла айлансынла. Была бизни бетибизни жоюп, биз а былагъа жан аурутупму турлукъбуз?! Ашлары иги, тойгъунчугъа дери жукълайдыла, бетсизле! Къырал былагъа аллай бир ахча жойгъанда, хайырлары уа жокъ. Даяндан сорургъа кереклисине да ыразыма. Бир кесек акъыл жыйсын быланы башларына! Энди уа – терк школгъа!

Ызыбыздан къычырды:

– Жайда жангы футболка бла башха аякъ кийимле тилемегиз менден!

* * *

Отоубузну эшиги аякъ урулуп ачылды. Босагъада Даян суюлип тура эди. Фарит бла мен а китап окъуй.

– Эй, акъыллыла, къоюгъуз китапланы, мен былайда болгъан сагъатда! – деп, эшикни жумдургъу бла урду. Жыл саны уллу болгъаны анга энчи онг береди. Къоллары – узун, жумдурукълары – уллу, андан элчи жашла да къоркъадыла. Даян хата этмесе да, къол жетдирирге аман болмаучуду. Бизни отоубузгъа келгени бир игилик сакълатмайды.

Директорну тюненеги айтханы эсиме тюшдю: Даяннга айтып, быланы къапха жыяргъа керекди дегени.

– Мени ыразылыгъым болмагъанлай, чабакъ тутаргъа нек баргъансыз? – деп, мени къатыма жууукъ келди Даян.

– Сен а кимсе? Бизни устазыбыз? – деп, хыны жууап бердим.

– Жапдынг! Тоймагъанла! Битеу хаталарыбыз сизни ючюндюле. Сизни хатагъыздан билемисиз, манга къалай урушхандыла! Директордан таякъ алгъан игими сунасыз! Мен сизни оздуруп ийгенме! Чабакъны ёмюрде кёрмеген кибик. Мен бу ишни алай къоярыкъ туююлме.

– Битеу дуния ол чабакъ ючюн ауупму кетгенди? – дейди Фарит.

– Сен даулашыргъама кюрешесе? Ма санга! – деп, Фаритни къулакъ артына жетдиреди. Ызы бла Даян, манга айланып: – Сангадамы керекди? Ма!

Мен аны жумдуругъундан къачаргъа умут этеме.

– Къолларымы сизничала ючюн бузаргъа суюмейме. Мен ангылагъандан, сиз керти тенглесиз. Чабакъгъа да бирге баргъансыз, ачдан ёлмезча. Сабий юйню битеу районнга айтдыргъансыз. Директор манга сизни къапха жыяргъа буйрукъ бергенди. Мен а башха тюрлю онг этерге деп турама. Бююн сагъат сегизде спортзалгъа келигиз. Битеу жашланы чакъырлыкъма ары. Сиз бир биригиз бла туююшюрге керексиз. Анда кёргюз-тюрсюз шуёхлугъугъузну. Ким хорлатса да, манга жалчы боллукъду. Ол адам мени быстырларымы жууарыкъды, мен не айтсам да, аны этерикди. Ангыладыгъызмы?

– Мен туююшюрюк туююлме, – дедим мен. Даян ючюн биз бир бирни нек тюерге керекбиз?

– Биз туююшюрюк туююлбюз, – деди Фарит да.

– Бир кёрюгюз айтханымы этмей, ол заманда битеу сабий юй бла бирге тюерикбиз сизни. Ол заманда экигиз да мени жалчыларым боллукъсуз.

– Да туююгюз, алай сени жалчыларынг а боллукъ туююлбюз, – деп къошдум мен.

Даян бир кесек абызрагъан окъуна этди:

– Къаллай буруш адамласыз сиз. Бююннге дери мени бла бир киши да даулашмагъанды, – деп, башын къашый, былай айтды: – Охо, энтта бир тюрлю муратым барды, иги акъылым барды мени. Сиз биле болурсуз, мен кампетлени бек сюеме. Туююшюрге суюмей эсегиз, манга кампетле келтиригиз. Айтайыммы къайдан алыргъа? Элни ортасында базар барды. Ары барыгъыз да, бир килограмм кампет урлагъыз. Ол заманда мен сизге тиерик туююлме. Башха жумушла да айтырыкъ туююлме. Ыразымысыз?

Биз жукъ айтмадыкъ.

– Хо, сагъыш этигиз. Мен сизге онг береме неда туюген этебиз, неда кампетле келтиресиз да, мен сизни кечген этеме. Кечеге дери заман береме, – деп, Даян эшикни къаты уруп кетди.

Отоуда шошлукъ болду. Иги кесек замандан Фарит айтады:

– Не этерикбиз, Ильяс?

– Билмейме.

– Урлагъан иги туююлдо.

– Анга сёз да жокъду. Кёкде анам кёрсе, мени ючюн бети жоюлургъа тюшерикди. Туююшюрге да суймейме, Фарит. Нёгерле бир бирлерин тюерге керек туююлдоле.

– Асыры кесине ийнанганды бу Даян. Аны кесин туюселе эдиле бирле. Ильяс, кел базаргъа барайыкъ, не болса да.

– Урларгъамы?!

– Угъай, къарайыкъ, ким биледи, бир зат къуарарбыз.

Устазыбыздан бизни ий деп тилейбиз. Базарны ичинде айланып чыкъдыкъ. Кёзлерибиз а тапкалада салынып тургъан кампетледен кетмейдиле.

Сатыучула соруу этедиле:

– Жашла, не сюесиз?

– Кампет, алай бизни ахчабыз жокъду.

– Хакъсыз жаланда ханс ёседи, – деп кюледиле.

– Фарит, ёсейим да, сатыучу боллукъма. Тойгъунчугъа дери кампетледен ашарбыз...

Нёгерим олсагъат мени юсюмден чам назмула тагъады. Ауарабызны да унутуп, кюлебиз. Сатыучуладан бирлери бизни кесине чакъырып айтады:

– Эрттеден ызыгъыздан къарап ангылап турама не суйгенигизни. Мени сизге бир жумушум барды. Ма алайда коробкаланы алыгъыз да, эски клуб артында кюйдюрюгюз, мен телерикме, – дейди.

– О-о-о, бек терк этерикбиз аны уа, – дейди, къууанып, Фарит.

Клуб артында энчи анга деп жер барды. Биз ары аланы элтип кюйдюрдюк. Сатыучу бизге ючюшер сом береди. Къууандыкъ! Башха сатыучуну къатына барып сорабыз:

– Сизге болушлукъ керекмиди? Энтта бир ненча коробканы кюйдюрдюк. Хуржунубузда ахча таууш бизге къарыу береди. Алай бла бир беш-алты адамгъа болушабыз. Ингир болгъунчугъа дери базар ичинде айландыкъ. Юсубюз букъу ийис этгенди. Битеу ишлеген ахчабызгъа кампетле алабыз. Женгил болмагъан хуржун кампет чыгъады. Къалай игиди! Ишге болуп, ингир ашыбызны да унутханбыз. Энди тамбла эрттенликде ашпаяллыкъбыз. Ол алай уллу жарсыу туююлдо. Бек башы – биз кеси къыйыныбыз бла ахча ишлегенибизге къууандыкъ.

Анга биз кампетлени сатып алгъаныбызгъа бютюнда бек ыразы болдукъ.

Къууанч тыпырлы болуп, биз юй таба атландыкъ. Эрттеден бери быллай кампетле ашамагъан эдик, андан болур эди, биршер кампетни ашап кёрдюк. Ох, къаллай татылуладыла! Алгъын быллай татлы затла кёрмеген эдик.

Къалгъан кампетлени битеу Даяннга бердик. «Тамата», аланы кёргенлей, жатхан жеринден секирип къобуп, эки-ючюсюн ашайды. Эринин-бурунун жалап, бизни махтайды:

– Аперим! Сиз да урларгъа юйрендигиз!

... Фарит бла шкодан къайтып келебиз. Биягъы сабий юйден узакъ болмагъан юйден бир ариу ийис чыгъады. Ынна чабакъ бишире болур дейме.

Кёз аллыма арт заманда болгъан ишле келедиле, кесими чалдиште тутулгъан чабакъ суннган эдим. Жилиярыгъым а тамагъыма тыгъы-лыпды.

– Кел теркирек, – дейме мен тенгиме, сора, терк атлап, сабий юй таба кетдик.

Къууанчыбызны буздула

Биринчи дерсден окъуна Амиля кесине жер тапмайды. Школдан алгъаракъ къалай кетейим деген сагъыш башындан кетмейди. Аны кесини бир чуруму болур.

– Ильяс, бюгюн жангы кийимле берликдиле, – деп, къууанып, айтады. – Тюшлеге ёлешип башларыкъдыла, бирсиледен алгъаракъ барыргъа керекди юйге.

– Къайдан билгенсе?

– Къызладан. Бир иги чурукъла, кийимле келтиргендиле дейдиле, – деп, кёзлеринде уллу къууанчы бла хапарлайды.

– Охо! Манга да бир тап кийим тюшсе эди...

– Да мен а нени юсюнден айтама санга? Эсингде тут, ауу-зунгу ачып турсанг, къурулай къаллыкъса. Бусагъатда окъуна дерсден тилеп, устаз бла бирге складха барып, биринчи сюелирге керекди. Ол заманда бир жарагъан зат сайларгъа онг боллукъду.

– Ол алайды, алай устаз иймезге боллукъду...

– Иерикди. Не болса да, биринчи барыргъа керекди. Алайсыз битеу иги затланы аллыкъдыла да, бизге уа кишиге жарамагъан затла жетерикдиле. Эсингдемиди, былтыр чурукъла бергенлеринде, манга уллу ёлчемлиле тюшген эдиле. Андан сора битеу халкъ манга кюле эди. Физкультура дерсде уа аягъымдан чыгъып кетген эдиле. Болду! Бюгюн мен кесим жаратханны, манга жарагъанны аллыкъма.

Къонгуроу зынгырдады. Биология дерс башланды. Мен Фарит бла бир столну артында олтурабыз. Бизни классда ёксюзле юйюнден юч адам барды: мен, Амиля, Фарит. Устаз жангы теманы ангылатады. Ол себепден мен аны ызындан жазаргъа кюрешеме.

Амиля тынчаймайды. Тёгерек айланады. Манга къагъыт сызады. Мен соруу бергенча къарайма анга. «Кел, дерсден ий деп тилейик», – деп кёргюзтеди. Мен башымы булгъап, андан ары жазама.

– Апа, юйге барайыкъмы биз? – дейди Алиа. – Сабий юйге медкомиссия келирге керекди, анда устазыбыз төртюнчю дерсден тилеп кетигиз дегенди.

– Угъай, дерсле заманда не медкомиссияды ол?

– Сора мен окъугъан да, жазгъан да этерик туюлме.

– Болду, Амиля, гитче сабийчик туюлсе энди. Къарачы жашлагъа. Бирге жашайсыз, халигиз а – башха. Сен Ильясдан бла Фаритден юлгю алсанг керекди. Дерсде кеслерин тап жүрютедиле, юйге берилген ишни этедиле, устаз бла даулашмайдыла. Сен а, къыз болгъанлыкъгъа, кесинги тап жүрютмейсе. Тап жүрют кесинги.

– Ой-ой-ой! – кюледи Амиля. – Ала кеслерин ариу кёргюзтедиле ансы... Фарит жукъучуду, Ильяс а – эринчек. Кесини быстырларын окъуна жууалмайды ол, эгечи болушады.

– Кесингсе сен жукъучу! – дейди Фарит.

– Амилягъа бирлени юсюнден кюльорге онг бер ансы, – дейди классда бир къызчыкъ.

Амиля олсагъат жеринден ёрге секирип къобады:

– Не дединг, макъа бала? Нек къошуласа ортагъа? Эрттеден бери къагъылмагъанмыса? Кесинги узун бурунунгу оноуун этги эдинг да, бирсилеге къадалырдан алгъа!

– Мен экиге окъугъанла бла жаншамайма!

– Ах, мен сени бусагъат! – деп, ачыуланып, Амиля чач эшмелерине илинеди ол къызчыкъны.

– Ай, ачитхан этесе! Ий!

– Ким бла сёлешгенинги билирсе!

Стол аугъанды, шинтикле да башха жанына учхандыла. Устаз, не кюрешди эсе да, айыралмады. Къызла, бир бирлерини чачларындан тартып, кишиге ал бермейдиле. Бирсиле Амилядан къоркъуп къатышмайдыла.

Къызланы Фарит бла мен айырыргъа умут этебиз, нек дегенде бизни ючюн башланганды туююш.

– Амиля, ий чачларын, – деп кюрешеме мен.

– Болду, сени хатангдан битеу бизге кюлген этедиле, – деп къошады Фарит. – Алайсызда сабий юйден келгенлени терслейдиле хар заманда да.

Биз алай эте тургъунчу, ол къызчыкъ Амиляны къолундан къабады.

– А-а-а! Къолум!

– Айтхан эдим да, ий деп! – дейди муну къолун къапхан.

Бети да къызаргъан Амиля биягъы ол къызчыкъны урады. Къаугъа башланды. Дефтерле, къаламла ары-бери учуп башлагъандыла. Къызчыкъ жерге ауады. Биз да аланы айырабыз деп, классда дауурдан киши кишини эшитмейди.

– Болдугъуз! Тынч туругъуз дейме мен сизге! – деп къычырды устаз. Шош болдукъ. – Чыгъыгъыз классдан! Сиз манга дерсни элтирге къоймайсыз!

Амиля олсагъат кесини затларын жыйып башлады. Мен Фарит бла классдан чыгъаргъа ашыкъмайбыз.

– Барыгъыз, барыгъыз! – деп, устаз бизге къолу бла эшикни кёргозтдю.

Амиляны ызындан атланыргъа тюшеди. Эшик аллында сакълап тура эди бизни. Биз аны бла сёлеширигибиз да келмей эди. Ол а, кюлюмсюреп, бизге:

– Кёлкълалды болмагъыз, – дейди.

– Угъай, сёлеширге да суймейме сени бла, – дейди Фарит.

– Энди ачыуланма, – деп тилейди Амиля. – Мен ол узунбурун къыз ючюн туююшгенме. Ол ёксюз юден келгенлеге къадалыучуду хар заманда да. Кертисин айтханда, мен кесим суююп этгенме бу туююшню.

– Къалай суююп? – деп сейирсиндик.

– Ма алай. Устаз тилегенибизде, иймегени ючюн, мен бирле бла туююшюрге деген эдим. Ол къызчыкъ кеси аллына ортагъа киргенди ансы, мен аны бла туююшюрге демей эдим. Тап болду да?

– Билмейме... Устаз сабий юйге сёлешип айтыргъа боллукъду, оюмуму айтама мен.

– Айтсын! Урушурла да унутурла! Иги кийимле алгъы эдик да бек биринчи. Жашла, мен кесим сайларыкъма сизге быстырла. Мени ангылауум барды. Манга кёлкълалды болмагъыз ансы!

Къалай тил тутуп турлукъса биргенге окъугъан къызгъа?! Амиля адамны сёлешдирирге аман болмаучуду. Терс болса окъуна, ол болумдан тюз чыгъаргъа умут этеди. Бусагъатда да туююшню жангы кийимле алыр ючюн къозгъагъанына ийнандырады бизни.

– Охо, Амиля. Бу жолдан сора алай этме. Намыслы къызла туююшге къатышмайдыла, – дейди Фарит.

Амиля, къууанып:

– Ой, мени жашчыкъларым! Энди этерик туююлме, алай кеслери башласала уа, къоярыкъ туююлме! – дейди.

Быстырла юлеширге жетсе, сабий юйде дауур болучуду. Бирча кийимлени жюз адамгъа деп келтирип юлешедиле. Хар адамгъа башха кийим излемейдиле мында, юйюрюндеча. Артда уа битеу бирчала болуп айланабыз. Эгизлени юйюрю кибики. «Ма, айланадыла инкубаторчула!» – деп, элчи сабийле къогъуздадыла бизни. Ол сёзле манга тынчлыкъ бермейдиле. Ол быстырланы окъуна аяп жүрютюрге керекди. Биреуленни къолкъаплары аман болсала, башха адамныкъын урлайдыла. Сора меникиди деп а бир кёр. Анда-мында бир быстыр тюшерге болур эди бирсилеге ушамагъан. Амиля аллай быстырладан бирин алыргъа сую эди.

– Уллу болсам, кесиме не суюсем, аны аллыкъма, – дейди Фарит. – Юй бийчеме да, сабийлериме да бирсиледе болмагъан быстырла сайларыкъма. Сую эсегиз, сизге да эм иги быстырла саугъаларма?!

Биргебизге окъугъанны чомартылгъына къууанабыз. Къаллай умут этиучюдю Фарит! Бизни устазыбыз Флюра адамны умуту бек суюсе толучуду дейучюдю. Фаритни, Амиляны, мени битеу умутларыбыз толсала эди.

Буюн бизни къауумубузда Хакима ишлейди. Алгъаракъ келгенибизге сейирсинеди.

– Устас ауруп къалгъанды, – дейди Амиля.

Биз школ кийимлерибизни алышхынчы, Амиля складха жетип келгенди. «Хакима-апа, бусагъат быстырла берип башларыкъдыла, келчигиз барайыкъ», – деп тилейди. Биз да аланы ызларындан атландыкъ.

– Биз биринчилебиз! – деп къууаннгандан, Амиля ёрге-ёрге секиреди. – Жашла, биринчи манга сайлайбыз, артда уа сизге, охо?

Аперим Амилягъа! Кертиси бла да бир къауум бирсилеге ушамагъан чурукъла, кийимле да бардыла. Мен бла Фарит бирсиледен башхаракъ болурубузгъа къууандыкъ.

Амиля кеси жаратхан кийимлени сайлагъанды. Асыры къууаннгандан аякъ тюбюмде чёп сынмай эди. Ызы бла бизге сайлап башладыкъ:

– Ильяс, къысхаженг келекде айланнганынгы унут! Бусагъат... Ыхы, муну кийип кёрчю.

– Уллуракъ болур дейме.

– Къой сора аны, – деп, къулагъыма шыбырдады Амиля. – Башхасына къара.

– Ильяс, бу кесинги юсюнге ишленнген кибикиди, – дейди Фарит. Ызы бла анга да жарагъан кийимле келишдирдик. Чурукъла да алдыкъ. Къууанчыбызны чеги жокъ эди.

Кеч къалгъанлагъа сыйген затлары тюшмегендиле. Биягъы алагъа «инкубаторчула» дерикдиле. Бизге уа энди айталлыкъ туююлдоле алай.

Биз халкъны аллында махтанабыз. Биргебизге окъугъанла зарланып ёледиле. Амиляны хайырыды ол. Школда да Амиля:

– Къарачыгъыз, къаллай быстырла бергендиле. Биз ёксюзле юйюнден болгъанлыкъгъа, сыйгенибизни киебиз! – деп махтанады.

Элчи сабийле ыразылыкъларын айтадыла:

– Бек ариу ушайды, Амиля!

– Жангы кийимлеринг бла...

– Ильясха бла Фаритге да къарагъыз! Кесим сайлагъанма алагъа да, – дейди Амиля.

Бизни кийимлерибизге да жетедиле. Жангы быстырлада окъуругъунг окъуна келеди. Бюгюн манга эки «беш» салгъандыла. Амиля окъуна алгъанды «беш».

Дерсле терк ётгенча кёрюндюле. Ары теркирек тамбла болса эди, артха школгъа келирча деген акъылда юйге кетдик.

– Къалай игиди да, жашла?

– Хау, сау бол, Амиля!

Бизни къууанчыбызны чеги болмалыкъ суна эдик...

Школдан сора сабий юйню директору кесине кабинетге чакъырады. Бизни кёргенлей, Мавлида Нургалиевна кычырыкъ этип башлайды:

– Сиз битеу чеклени ётгениз! Школда да, мында да сизден хата барды. Тюнене дерсде туююш къозгъагъансыз. Мында устазгъа уа ётюрюк айтхансыз. Аны къой, сизни Хакимагъыз складдан кийимле алыргъа эркинлик бергенди сизге. Угъа-а-й... Сизничалагъа иги болургъа жарамайды. Бусагъадан бу жылгъа алгъан кийимлерибизни къайтарыгъыз! – деп. Директорну сёзлеринден искилтин болдукъ.

– Апа, хар не къалай болгъанын айтайым, – деп башлайды Амиля. Алай Мавлида Нургалиевна сёз айтыргъа къоймайды:

– Болдунг! Эшитирге да сыймейме сизни! Кёз аллымдан къуруп кетигиз! Къырал кийимлени уа тешигиз! Къуругъуз былайдан болмачыла!..

Жылны аллында алгъан быстырларыбызны окъуна битеу артха сыйырдыла...

Ишлей билмейди...

Кюз арты бизге ишчи заманды. Бу жыл а картофну иги болгъан жылыды. Устазыбыз Райфа-апаны бахчасы уллуду. Анда биз хар кюнден ишлей эдик. Алгъадан окъуна картоф къазарыгъыбызны айтып тургъанды. Солуу кюнлерибиз да аны бах-

часында ётуючу эдиле. Бюгюн да кеси иште къалып, биз алты жашны уа бахчасына ийгенди.

– Кюн бузулургъа боллукъду, бюгюн бошаргъа кюрешигиз, – дегенди.

Райфаны бахчасында жер асыры къатыдан кючден къазабыз. Биринчи кюнден окъуна къолларыбыз берч боладыла, аркъабыз да ауруйду кечеле бла. Андан тышындан да, аны эри кесин бизни бла жалчылача жюрюте эди. Тюшде бизни сабий юйге ашырыучу эди: «Барыгъыз, ашагъыз», – деп. Тюшден сора уа Райфа бизни артха бахчагъа къыстай эди. Анда-мында бир сют чай ичерге чакътырыучу эдиле кеслерини юйде.

Тюнене уа устазыбыз Флюра кесини юйюне къонакъгъа чакътыргъанды.

– Татыулу шорпа биширirme, хамамгъа да отунла салырма, – дейди халал устазыбыз.

Тюшге дери Райфаны бахчасын къазабыз. Тюшден сора уа артха барлыгъыбыз ахырда келмейди. Арыгъанма, ол картофну кёрлюгюм да келмейди. Фарит да артха къайтыргъа суймегенин билдиреди.

– Фарит, келчи Флюрагъа барайыкъ. Бизни ингир ала чакъыргъан этген эди, – дедим мен, бирсиле эшитгинчи.

– Алайды. Унутхан эдим аны. Бармай а, кел...

Тюшден сора Райфа бизни биягъы бахча къазаргъа иеди.

– Жашла бюгюн бошаргъа керекди, – дейди Райфа-апа.

Сабий юйюню къабагъындан атлагъанлай, мен Фарит бла бирге башха жанына айландыкъ.

– Бизге татлы затла келтирsegиз, Райфагъа айтырыкъ туюлюбюз, – деп, сёз бердиле. – Эри да болмаз дейме юйюнде, эслерик туююдюле.

– Сау болугъуз, боллукъдула сизге татлы кампетле.

Суу жагъада къызыл юйге жетдик. Мында Флюра жашайды.

– О-о-о, къаллай къонакъла келдиле! – деп, бизни кёргенлей, къууанады. – Келигиз, киригиз. Шорпа бише турады. Тюнене къой сойгъан эдик.

Шорпаны татыулу ийиси юйню ичин алгъанды. Аллай шорпа къачан ашагъаныбызны да унутхан эдик.

Флюра бизге, хычинле эте, хапар айтады:

– Жашымы былтыр аскерге алгъандыла, юйде кесим жангыз аманды. Чеченде къуулукъ этеди. Эрим а сау кюн ишдеди. Кюндюз кесим турама юйде. Сиз келдигиз да, юй жарыкъ болду.

Исси хычинле сютбаш бла столда кеслерини жерлерин алдыла.

– Бусагъат бошайым да, бирге шорпа ичейик... – дейди ариу тилли устазыбыз.

Кёп сагъыш этдим, айтайым-айтмайым Флюрагъа деп. Ай-тыргъа дедим. Ол бизге анабыздан башха болмайды:

– Биз Райфадан къачханбыз.

– Къалай?! Къачханбыз дегенинг?

– Бюгюн аны бахчасында ишлей эдик. Бир къауум кюн алгъа башлагъан эдик, картофун къазып. Тюшге арыгъан эдик. Тюшден сора тёртеулен алагъа кетгендиле, биз а Ильяс бла – сизге.

Флюра сагъышланды:

– А-а-а, алаймыды. Аны кесини эки сабийи барды. Хар заманда да сабий юдегилени ишлетеди. Билеме къышда суу тапшыгъаныгъызыны да.

– Хау, этиучюбюз.

– Эшитгенме, жашла малларына къарайдыла, къызчыкъла уа юйюнде тизгинин жыядыла.

– Ол да кертиди.

– Бизни шуёх болгъаныбызгъа Райфа ыразы туююлдю. «Башынга миндирме сабийлени, узакъ тут», – деучюдю ол манга. Бир жол сизге кампетле келтиргеним ючюн, урушхан окъуна этгенди. Сейир тиширыуду ол.

Ызы бла Флюра бизге исси шорпаны къуяды. Бир татыулу гыржынны да кеседи. Сют чай окъуна мында бютюн татыулу кёрюнеди.

Иги тойгъаныбыздан сора, къоншуда сабийле бла ойнаргъа эшикге чыкъдыкъ. Андан сора хамамгъа бардыкъ. Бир кесекге сабий юйде жашагъанымы окъуна унутхан эдим. Хар не юйдеча эди. Бир киши анга тийме, алайгъа барма, ол жарамайды деп айтмай эди. Хамамдан сора бал бла чай ичебиз.

Кюн къалай ётгенин ангылагъан да этмедик. Флюраны юйюнде не иги болса да, сабий юйге къайтыргъа заман келген эди. Кеч къалсакъ, Райфа айры чабакъ къайда къышланнганын кёргюзюр! Флюра биргебизге эл бла бир аш берип иеди.

– Битеуюне да менден салам айтыгъыз. Сау къалыгъыз! – деп бизни ашырады. Къууанч тыпырлы болуп, биз сабий юйге атландыкъ.

– Мен да кесиме аллай ариу юй ишлерикме, – дейди нёгерим. – Анда хар кимге да жер жетерикди. Сен а, Ильяс, манга къонакыгъа келип турлукъса.

– Сау бол, мен да кесиме Флюрадача юй ишлерикме.

– Кел, Ильяс, ант этейик, сабий юйден сора кесибибизни юйюрлерибизни къурап, сау жашауубузну бир бирибиз бла шуёх-лукъ жюрютюрбюз...

– Хайда. Ант этеме...

Райфа-апа отоугъа къалай киргенибизни кѳрмеди. Жашла солуй тура эдиле. Аш бла хуржунубузну кѳргенлей, тѳгереги-бизни аладыла.

- Неди, бошайлдыгъызмы? – деп сордум мен.
- Хоу бирда... Энтта бир кюнлюк иш барды.
- Эки кюннге окъуна.
- Устазыбызны эри келгенди да, сизни излегенди.
- Не айтхансыз анга уа? – деп, жеринден къобады Фарит.
- Бир жукъ айтмагъанбыз. Ол Райфагъа сѳлешип сорлукъ-

ду, биз айтсакъ-айтмасакъ да.

Олсагъат отоугъа Райфа киреди. Жюрегим табаныма тюш-ген эди.

– Къайда эдигиз, болмачыла? – деп, Фаритни къатына барып, башына ачхыч бла урады.

Анга киши жууап бермейди. Устазыбыз аягъында чарыкъларын тешип, къаты жаны бла мени башыма урады. Бизни отоуубузда жыйылып тургъан сабийле къачаргъа умут этедиле. Алай Райфа аланы тыяды:

– Бир киши бир жары барлыкъ туююлду! Кѳремисе быланы! Сизге ышаныргъа да жарамайды! Охо, мен сизни къапха жыярма. Сизни хатагъыздан бирсиле картофну жыйып бошайлмагъандыла. Тамбла къар жауса уа? Аллахдан тилек тилегиз, чууакъ кюн болсун деп, алайсыз ѳлтюрюкме мен сизни! Флюрагъа баргъан болур эдигиз?

Биз тынгыладыкъ. Устазыбызны ол бютюн бек ачыулан-дыргъанды:

– Сизни кампетле бла алдатханды, кесине ишлетир ючюн.

– Биз анда ишлеме... – дегенимлей, манга айтып бошаргъа къоймады:

– Шош бол! Ауузунгу жап. Алайсыз терезе бла чыгъарыкъса бусагъат... – деп, былайда сабийлени къолларында ашны кѳредиди.

– Былай келчи, келтир бери мал ашны! – деп, буйрукъ этеди къызладан бирине.

Ол терк окъуна кир челекни отоуну ортасына салады.

– Къолугъузда не бар эсе да, челекге атыгъыз!

Аны ѳшитгенлей, сабийле бир бирге сейир этип къарадыла. Быллай ашны татыуун кѳпле унутхан эдиле. Анда-мында бири ашаргъа умут этген эдиле.

– Апа, бир керечик къабаргъа боллукъмуду? – деп, ким эсе да сорады.

– Угъай, атыгъыз, терк! Биринчиден, санѳпидемстанция къоярыкъ туююлду. Экинчиси, энтта бир зат алып кѳрюгюз ол Флюра дегенден.

Ким эсе да жиялгъан окъуна этгенди. Битеу болгъан кампетни, ашны челекге атып, отоудан чыгъадыла.

– Ол Флюрагъа этеригими кёрюрсюз! Ол устаз туююлдо, ангылаймысыз? – деп, аны сёгюп башлайды. – Ишлей билмейди ол сабийле бла. Сизни мында тургъан заманыгъызда кесине чакъыргъаны педагогну ишине киремиди? Мен – бийик билимли педагог – аны этген ишин ангыламайма. Бу ишни юсюнден Мавлида Нургалиевна бла ушакъ этерге керекди.

* * *

Бийикъдан артыкъ Флюра ишге келмейди. «Не болгъан болур?» – деп жарсыйбыз. Ауругъан этген болур, иги болуп келир деп сакълайбыз. Бир жол Флюра бизни къауумгъа келеди. Биз аны кюндюз келгенине сейир этдик. Асыры къууаннгандан, тегерегине чабып, соруула сорабыз:

– Биз тансыкъ болгъанбыз, апа! Къайда эдигиз?

– Ауругъанмы этгенсиз?

– Сиз кюндюз да бизни бла ишлериксиз да?

Алай аны халы мудах эди. Къолунда бир къагъытлары да бар. Бир кесек тынгылап, кючден кюльорге кюрешип айтады:

– Сау болугъуз, балачыкъла! Хар нем да тапды. Мындан ары биз терк-терк кёрюшаллыкъ туююлбюз. Алай болуп къалгъанды. Болсада, мени юйюмю эшиклери сизге не заманда да ачылыпдыла.

Флюра, барыбызны да башыбызны сылап, эшик таба атланды. Андан сора ол бир заманда да келмеген эди ёксюзле юйюне...

Ёчюлген умут

Март айны аллы эди. Сабий юйню «башчысы» Даян ушхуурдан сора Фаритни бла мени кесине чакъырады. Не керекди энди анга? Бир хата этгенбиз деп билмейме...

– Сизге жумушум барды, – деди Даян. – Кесигиз билгенден сегизинчи март жетип келеди. Манга сюйген къызыма саугъа алыргъа ахча керекди. Сизни башыгъыз иги ишлегенин билип, андан чакъыргъанма. Эки кюн къалгъанды. Манга беш тюмен табыгъыз...

– Къайдан табарыкъбыз? – деп, мен сейирсиндим.

– Ол сизни ишигизди. Урлагъанмы этесиз, арт борчхамы аласыз, огъесе ишлегенми этесиз... Эки кюнден ахча болмаса, менден кёрмегиз. Мен айтдым, излегиз, сагъыш этигиз, – деп, артха ундуругъуна жатды. – Барыгъыз, барыгъыз...

Биягъы бу Даян... Бизден къарыулу болгъанын билип, андан кюрешеди бизни бла. Аман окъугъанны тышындан да, кесинден гитчелени къоймайды. Ол заманда манга да къадалгъан

эди. Энди уа ахча сурайды. Устазыбызгъа айтсакъ, бютюн аман боллукъду. Тил этенибиз ючюн тюерикди. Бирси сабийлени да бизге къажау сюерикди.

Къайдан тапсын адам аллай бир ахча! Урларгъа бир заманда да барлыкъ туююлме. Кесген окъуна этсинле!

Экинчи кюн школдан сора тюкен аллына бардыкъ.

– Ким биледи, тилесек, бирле берир эселе уа, – дейди Фарит.

Бирле киредиле, бирлери чыгъадыла. Ахча тилерге уялгъан эте эдик. Кёп айландыкъ тюкен ичинде, къарагъан кибик эте. Бир тиширыу экинчи кере къайтып келеди тюкеннге. Бизни биягъы кёрюп, сейирге барады:

– Хантуз алыргъа унутханма, – дейди тюкенчиге. – Бу жашчыкъла уа энтта сюелип турадыла.

– Хау. Сюелсинле, ала мени чырмамайдыла.

Сатыучу бизге соруула берип башлайды:

– Адам сакълапмы турасыз, сабийле?

– Угъай... – Ол бизни кампетле аллыкъ сунуп, он сом береди.

– Алыгъыз, бюгюн байрым кюндю, – деп, чомарт тиширыу хантуз алып кетди.

Ол он сомгъа къалай къууаннганыбызны айтып айталлыкъ туююлме. Энтта къыркъ сом тапсакъ, къутулабыз Даяндан. Сабий юйге бара, эки сом табабыз. Хуржунубузда онеки сом барды!

– Тап тюшдю бизге, – деди Фарит, хуржунундагъы сомланы санай.

– Хау, иги кюрессек, тамбла беш тюмен окъуна жыярбыз...

Экинчи кюн тюкеннге кирирге базынмадыкъ, сатыучудан уяла эдик. Кесибизге кёл этдирип, ётюр баргъандан тиледик, алай ол да зат бермеди бизге. Айып окъуна этип кетди.

– Ёсейим да, бир кишиден тилерик туююлме ахча. Кесим кёп ахча ишлерикме. Адам арт борчха тилесе да, кишиге угъай дерик туююлме, – дейди Фарит.

Тюкен аллында бир кесек заман ётдюргенден сора, Фарит айтады:

– Ильяс, баш орамлада къар эрий башлагъанды. Кел, ары барайыкъ. Адам капек тюшюрген эсе, жолда кёрюнюрюкдю.

Иги оюм этгенди тенгим. Биз бийигирекде тургъан жол таба атландыкъ.

– Сагъыш эт, биреулен бара тургъанлай, аягъы учхалап жыгъылады. Хуржунундан ахчасы жерге къуюлады. Ол, аны эслемегенлей, андан ары барады, – дейди Фарит. Да не, алай болургъа да боллукъду. Эриген орамда учхалауукъду. Биз аякъ тюрбюрюзде хар метрге къарай барабыз.

– Къара, Ильяс, къара! – деп къычырады биргеме окъугъан жаш. – Элли капек тапханма!

Кечге дери айландыкъ. Алай андан сора зат тапмагъан эдик. Хуржунубузда онеки сом бла элли капек барды...

Сабий юйде бизни Даян сакълай эди. Бизни келгенибизни кѳргенлей, кесини отоуна чакъырады.

– Хайдагъыз, чыгъарыгъыз мени беш тюменими, – деп, аны хыйлачы кѳзлери игилик сакълатмай эдиле. – Хайдагъыз, хайдагъыз!

Ахча Фаритде эди. Хуржунундан болгъан ахчаны чыгъарып, Даяннга узатады. Ахчаны аз болгъанын кѳргенлей, «таматаны» бети тюрленеди:

– Бу неди? Сиз мени ойнагъан этгенми сунасыз?

– Андан сора тапмагъанма, – дейди Фарит, ауазы къалтырай.

– Бир зат билирге да суймейме. Мен сизге тапсызми ангылатханма?! Мен сизден сорама!

– Эки кюн излегенбиз. Къайры бармагъанбыз, тапмайбыз, – дейме мен да.

Жумдуругъун къаты къысып, Даян эшикни урады.

– Мен сизге айтхан эдим. Мен а сѳзлерими хауагъа иймейме. Бюгюн, Фрит, сени бла, тамбла, Ильяс, сени бла оноуугъузну этерикме, – деп, Даян берген ахчабызны да хуржунуна сугъуп, бизни отоундан къыстады.

Бир кесекден Даян кесине башха жашланы чакъырады. Ызы бла аны жалчыларындан бири Фаритни чакъырады ары. Не этерик болур анга Даян? Тамбла уа мени кюнюм. Даянны отоуу бизникини къатындады. Ол себепден мен къабыргъадан хар тауушха тынгыларгъа кюрешеме. Нѳгерими туююп башласала, устазыбызгъа чабаргъа тюшерикди. Бир кесекден терезени ол жанындан бир уллу таууш чыгъады.

– А-а-а, башым! Ёлеме, ёлеме! – деген къычырыкъла чыгъадыла.

Терезе къатына чабама. Фаритни къарда жатып тургъанын эслем. Олсагъат анга эшикге чабама. Тенгим ачитхандан тѳзалмай, къарда ары бла бери тѳнгерей тура эди. Фаритни терезеден энишге атхандыла. Къар уллу болуп тура эди. Кечеге уа алайда буз болуп. Тенгиме къарап, башы битеу къан болгъанын кѳреме. Манга къалтырауукъ тийип, Фарит бла бирге жилайма. Эшикде ойнай тургъан сабийле бла доктор болгъан жерге элтебиз. Анда доктор, башын байлау бла байлап, лакъырда этеди: «Тоюнга дери сау болур», – деп.

Фарит сау кече жукъламай чыкъды. Кючден тангын атдырды. Бети ѳлген адамны кирик чыммакъ эди. Эрттен азыкъны да ашаргъа унамайды.

Даян бир кишиге сѳз айтмагъыз деген эди. «Ким айтса да, аман кюнюн келтирикме», – дегенди. Болгъан ишни Райфагъа айтыргъа базаынама.

– Къуруда Даяннга атап турасыз, – деп, манга урушады.

Фарит школгъа да бармагъанды. «Ильяс, кёзюм-башым тегерек айланады, жеримден туралмайма», – дейди, кёз жиямукъларын сюрте.

Райфа-апа аны эшитирге да скоймей эди.

– Ётюрюкге этесе, школдан къалыр ючюн. Сыфатынгы бир хатасы жокъду! Болду алдатханыгъыз! – дейди.

Бир къауум кюн ётеди. Мени жарыкъ бетли тенгими башха адамгъа алышхан сунарсa. Ашаргъа скоймей эди. Бир эки къашыкъ ашап, къююп къоя эди. Баш ауруудан дарман берип, школгъа жюрюрге ие эдиле. «Хончаларым аурутадыла, кёзюм-башым тегерек айланганлай турады», – деп тарыгъа эди Фарит. Алай бир киши тынгыламай эди аны сёзлерине.

Ол кюнден бери бир ыйыкъ ётгенди. Не бек кюреше эселе да, нёгерими къоймай школгъа иерге, болалмай эди ол. Сау кюн ундуругъунда жатып чыкыгъанды. Ауузундан бир сёз чыгармайды. Мен аны къатында олтуруп тура эдим, андан-мында суу ичире.

Фарит ауазын эшитдирди, иги боламы башлагъан болур?!

– Ильяс, манга къонакыгъа келликмисе?

Мен абызырадым. Къалай ангыларгъа боллукъду аны?! Биз бир отоуда жашай ушайбыз да.

– Ма, ары къара, – деп, бармагъы бла кёргюзтеди. – Кёремисе, ол ариу юйню. Арбазда уа машина турады...

О Аллах, Фарит акъылындан кете башлагъан болур дейме! Мен докторну чакъырама олсагъат. Устазыбыз да отоугъа чабып киреди. Фарит а тохтамай не эсе да жаншайды. Медсестра, шахаргъа сёлешип, докторланы чакъырады. Мени тенгими больницагъа алып кетдиле. Фаритни бети кём-кёк эди...

Бир ай ётеди. Фарит больницадан къайтмайды.

– Апа, Фарит къачан келликди? – деп, хар кюнден сора эдим.

– Эрикдирип кетгенсе бу соруу бла! Ансыз жашаялмаймыса? Келлик туююлду ол! – деп, хыны жууап береди бир жол Райфа. – Аны башха сабий юйге кёчюргендиле ...

Юсюме буз суу къуыйганлай болама.

Къалай башха юйге? Фарит унарыкъ туююл эди. Ол Флюрадача юй ишлерге умут эте эди. Юйюрлерибиз бла шуёхлукъ жюрютюрге сюе эдик. Фарит кесине тюкен ачаргъа мурат эте эди. Райфа-апа кертисин айтхан эсе, бизни бирге этген умутларыбыз толлукъ туююлдуле. Къайдан табарыкъма мен энди аны? Устазны сёзлеринден сора кесиме келалмай, кёп аяландым. Ийнаналмайма. Кеслери ийген болурла бир жерге, андан къутулурча...

Окъуу жыл бошалыргъа кѣп къалмагъанды. Эшикде кюн чууакъ тиеди. Быллай кюн отоуда олтургъан кыйынды. Къонгуроу дерс башланганын белгисин береди. Сабийле жерлерине олтурадыла. Устаз классха киреди. Классны дефтерин алыргъа унутханын эсге тюшюреди.

– Мухаметов, чапчы устазла болгъан жерге, журналны келтир, – дейди.

Устазны бизге алай ышанганы уллу магъананы тутады. Барып, дефтерни алама. Окъуу жылны ахыры, устазны не белги саллыгъын билирге сюеме. Киши кѣрмеген сагъатда журналны ачып къарайма. Фаритни аты кыйрылып тура эди. Дефтерни ахыр чапыракъларына къарайма. Анда уа – Фаритни кыйсы сабий юйге ийгенлери жазылып. Ыхы! Жазылып тургъанны кючден ангылап окъуйма: «Школдан чыкъгъанды. Ёлгенине шагъатлыкъ этген къагъыт № ХР-10252». Мен эки кѣзюме ийнанмайма! Эринлерим къалтырайдыла. Не? Фарит ёлгенми этгенди?! Солууум кыйнап башлайды. Кѣзюм-башым тѣгерек айланып, жыгъылама...

Къонакълагъа тюейбиз

Хар солуу кюн ёксюзле юйюнде жыйылыу болады. Битеу къауумланы бир тизмеге сюелтип, озгъан ыйыкъны эсеплерин чыгъарадыла. Биринчи директор, орунбасары, ызындан устазла сѣлешедиле... Анда аман кыйлыкъ этген неда осал окъугъанланы айтадыла. Мында эм иги къауумну да белгилейдиле. Бир-бирле бери келирге сыймеучюдюле, кеслерини «гюняхлары» ючюм жууаплы болмаз ючюм. Ким сюерикди, халкъ аллында урушсала?! Бюгюн а киши да отоуунда къалалмагъанды. Жукълап тургъанча этгенлени окъуна чакъыргъандыла. Къалай-алай болса да, бюгюн тѣредеча осаллыкъ этгенлени юслеринден сагъынмайдыла. Андан кереклирек соруула чыкъгъан болурла.

– Сабийле! Заман азды, ол себепден башха сорууланы юслеринден айталмайма, – деп башлайды Мавлида Нурғалиевна. Тамбла къалып бирси кюн Уфадан уллу къонакъла келликдиле бизге.

– Уллу? – деп, сейирсинип, гитче къауумдан бир кыйычыкъ сорду.

– Хау, бек уллу адамла. Ала бошдан келмейдиле. Къалай жашагъаныбызгъа, сизге къалай къарагъаныбызны билирге келедиле. Энди уа, тынгылагъыз, эсигизде болсун. Бусагъатлай окъуна къонакъланы келирлерине хазырланып башлайбыз. Биринчиден битеу отоуланы тазалап башлайбыз. Складда барыгъызгъа да жангы кийимле берилликди, бирсилени кѣргенлей, тарыгъып башламазча сиз. Энтта бир зат – къонакъла бла бир

киши да сёлеширик туююлду. Ала сизни бла ушакъ этерикдиле. Бир тарыгъыу эшитмейим! Ала келликдиле, кетерикдиле. Сиз а мында жашагъан этериксиз энтта. Хайдагъыз, биз устазла бла ушакъ этейик, сиз тегерекни тазалап башлагъыз!..

Къонакъланы келирлери бла эсеме бир зат тюшеди. Бусагъатда жаз башы болгъаны иги болду, ансы былтырча кыйналыргъа тюшерик эди.

Сентябрь айны ахыры эди. Къайдан эсе да биягъы къонакъла сакълай эдик. Директорну буйругъу бла кюнле бла аланы келирлерине хазырлана эдик. Битеу отоуланы жылтыратханбыз. Хар не да хазырды, тамбла къонакъла келирге керекдиле. Ингир алагъа терк окъуна сууукъ келди.

– Мавлида Нургалиевна, кече кырау боллукъ болур, – деп, къайсы эсе да устазладан айтады.

Мавлида Нургалиевна ол сёзледен сора кеси кесин сыймегени кёрюнюп тура эди.

– Не кырау?! Битеу салгъан гюллерибиз мууал боллукъдула...

– Не сейири барды, эшикде кюз артыды, – деп кыошулама мен.

Мени сёзлерим аны кеси кесинден чыгъарадыла:

– Кет, къол аязыма тюшме! Не зат кёргюзтюрюкбюз къонакълагъа, гюлле мууал болсала? Кырау болургъа да болур, алай биз гюллерибизге мууал болургъа кыоярыкъ туююлбюз!

Ол кюн кёп адамгъа селешгенди дейдиле.

Сабий сад аллында уллу гюл тахта саладыла. Кёзлеринги кыууандырады. Бизге келген къонакъла бек биринчи анга эс бурадыла. Бир-бирледен эшитирге да тюше эди: «Аперим! Сиз сабийлеге кыууанч бересиз», – деп.

Ыхы, тамбла къонакъла боллукъдула. Кече кырау кыакъса, директордан махтау сакъларгъа керек туююлду. Алай Мавлида Нургалиевна табийгъатны кыалай алдатыргъа биледи... Уллу классланы жашлары бу кечени жукъусуз ётдюргендиле. Биринчи биз гюллени юслерин эски жабыу бла жапхан эдик. Ызы бла гюл тахтаны тегереги бла от этебиз. Эрттенликге дери отун ташып, от этгенлей турдукъ.

Директорубуз къонакъланы кыууанып тюбейди. Кыууанмай а, битеу элде гюлле мууал болгъандыла, биде уа – чагъып. Кыонакъла да сейирге барадыла...

Бу жол къонакълагъа тюбеу бла байламлы хазырланыу андан да бек кыаты барады. Ол кюн окъуна терезеге ариу жабыула тагъадыла. Кирген жерден директорну кабинетине дери кийизле окъуна жаядыла. Отоуларыбызгъа да жангы кийизле, терезе тюплеринде жангы гюл орунла саладыла. Аны бла бошалып кыалмайды. Биз чайны сыннган сапсыз кружкаладан ичиучю

эдик. Ол кюн окъуна жангы сауутла келтиредиле. Бизни уллу къууанчыбыз а – жангы кийимле бергенлери эди. Уллу адамла келе болурла кертиси бла да деп жыбырдаша эдик. Теркирек келе турсала эди, биз иги жашарыкъ эдик!

Мында ишлегенлени тынчлыкълары жокъду, бары да чабышып айланадыла. Директор кеси бир ненча кере бизни къаууму-бузгъа киргенди. Отоуну тыш сыфатын мындан да иги къалай этерге биле болмаз эди, баям.

– Райфа, терк, чагъа тургъан гюлню эшик къатына сал, къургъакъсый тургъанны уа кёз аллымдан кетер, – деп, оноу этеди. Ызы бла Мавлида Нургалиевна бизни юйретип башлайды:

– Къонакъла отоуубузгъа кирселе, не этебиз?

– Билмейме, – дейди Амиля.

Директорну бети да тюрленип, кычырыкъ этип башлайды:

– Къалай билмейме?! Ундурукъда олтуруп турмай, ёрге туруп, саламлашхан этебиз. Кюлюрге унутмагъыз. Ансы ауузугъузну ачып сюелирсиз.

«Охо» дегенча, башыбыз бла билдирдик.

– Къонакъладан биреулен келип, къалай жашайсыз деп сорса не дериксиз?

Бир киши ол соруугъа жууап берирге умут да этмеди. Мавлида-апа биягъы шайтанлы болду:

– Къойла! Жашауугъузгъа тарыгъып башласагъыз, менден кёрмегиз артда! Энтта бир кере къайтарама, былай жууап берирге керекди: «Сау болугъуз, мен мында иги турама, юйюмдеча».

Чыгъа тебирегенлей, сабийледен бири эски быстырлада тургъанын кёрюп, биягъы башлады:

– Тонгуз! Юсюнгю кир этерге къайда заман тапханса? Ким къойгъанды санга жангы быстырланы киерге? – деп, жашчыкъны кёолундан тутуп, къалтыратып башлайды. – Терк жуу!

Къаны кызып тургъан заманда битеу барыбызгъа да кычырып, табан таууш этдирип кетеди.

Къонакъла келген кюн ашарыкъ азыгъыбыз башха болуп тура эди. Тюшге пельменьле биширгендиле! Битеу барыбызгъа да кампет, алма да бергендиле. «Уллу адамланы» хайырындан залда уллу концерт къурагъандыла. Ары мен да къатышхан эдим, жыр айтып. Къонакъла уа сёз айтхан эдиле сахнадан.

– Мында жашаугъа къарап, къууанама, – деген эди, сёз ючюн, къара чачлы тишируу. – Кёп сабийми жюрюйдю юлеринде быллай кийизле юсю бла? Кёп юйюрге быллай амалла жокъдула. Къайсы юйюрге ашайдыла хар кюнден пельменле? Сизге къарап, кёзюмю алалмайма – башдан аякъ ариу кийини! Андан болур бетлеригиз да жарыкъ. Бизни къыралыбыз аз

ахча бёлмейди, сизни жашауугъуз иги болур ючюн. Ол себепден юйюгюз да чакъгъан гюл бахчагъа ушайды. Быллай жерде жашап, аман окъугъан гюнях боллукъ эди. Сабийле, иги окъургъа итинигиз! Ата журтугъузгъа хайыр келтиргенледен болугъуз!

Биз хар сёлешгенни ызындан къарс къагъа эдик, устаз юйретгенча. Андан сора да бир ненча адам жыр айтдыла. Аны бла концерт бошалды. Мавлида Нургалиевна аш юйге элтди къонакъланы. Келгенле аны ызындан айланадыла. Бири тиширыу залдан кетерге ашыкъмай эди. Аны сабийле тегерегинден аладыла. Ол хуржунундан кампетле чыгъарып, сабийлеге юлешген эди. Ызы бла пианино артына олтуруп, бир ненча жарыкъ жыр ойнагъан эди. Халал, ариу тиширу биз къалай окъугъаныбызны соруп башлайды.

Ол заманда мен жанында сюелип тура эдим. Къонакъ, сабийле бла ушакъ этип, эшик таба атланды. Былайда бир бир кёзюбюзге къарап иебиз. Мени къатыма келеди.

– Кюн ахшы болсун, жашчыкъ. Нек сюелесе сен а бирсиледен узакъ? – деп сорады, ариу ышара.

– М-м-м... – деп, мен сёз тапмадым анга жууап берирге.

– Нек уялдың былай?

– М-м-м... Угъай, угъай...

– Кел сора, танышайыкъ. Мен Гульшат Амировнама. Сени атынг къалайды?

– Ильяс.

– Къаллай ариу атынг барды. Санга къарайма да, Ильяс, жюрегим тынгысызды. Кимден къоркъаса? Инбашларынг ийилип, кёзлерингде – жарсыу...

– Угъай, апа. Тапма. Мында кесими юйде тургъан сунама, – дейме мен, юйретгенлерича.

– Охо. Кел, кёргюзтчю манга отоуунгу.

Былайда, кертиси бла да, бир кесек тапсызыракъ болама. Манга нек къадалгъан болур бу?! Директор мени сынар ючюнмю келишген болурла бу тиширыу бла? Ол сагъышла къоймайдыла мени. Отоуда киши жокъ эди. Бетден-бетге ушакъ этебиз. Бизни бюгюннгю къонакъларыбыз, кертиси бла да, уллу адамладыла. Бары да бийик къуллукълада олтурадыла. Гульшат Амировнаны уа сыйы жюрюген жамауат ишчи болгъаны ючюн чакъыргъандыла.

– Къайгъы этме, Ильяс, мен сени ангылайма. Танымагъан адамынг бла сёлешгенинг ючюн, директор урушхан этерик сунаса сен. Мен анга кесим ангылатырма. Сабийле бла кёп ишлеген адамча, мен сени мудах кёзлеринги къаты бла озуп кеталлыкъ туююл эдим. Санга мени болушлугъум керекмиди? Уялма, айтхан эт...

– Сау болугъуз. Манга жукъ керек туююлдо.

– Ненчанчы классдаса, Ильяс?
– Тогъузунчу классны бошай турама.
– Къалай окъуса?
– «Юч» алмайма. Эки «тёртюм» барды, химиядан бла физ-культурадан.

Ыразылыгъын билдирип, аркъамы сылап, школдан сора къайры барлыгъымы сурайды.

– Педучилищеге окъургъа кирирге сюеме, – дейме мен.
– Угъай, угъай. Аллай белгиле бла санга училищеге угъай, университетге барыргъа керекди.

Гульшат Амировнаны ол сёзлери мени сейирсиндиредиле. Университет деп айтхан тынчды. Ары кирирге бир кюрешчи! Эсимдеди устазыбызгъа училищеге барыргъа суюгеними айтханымда, манга кюлгени.

– Мен анда окъуяллыкъ болмам. Ол университет ушайды да.

– Къалай окъуяллыкъ туююлме? Окъуяллыкъса! Кёзлерингден кёрюп турама, болаллыкъса сен. Сен иги адам болукъса.

Ушакъ эте тургъан заманыбызда кесиме ийнанама, бюгюн окъуна хазыр эдим университетге кирирге. Ушагъыбызны ахырында Гульшат Амировна манга къаламны саугъагъа береди. Ол сагъатда Мавлида Нургалиевна отоугъа киреди. Манга ачыуланган бет бла къарап, акъырын Гульшат Амировнагъа кюлюмсюерге кюрешип къарайды. Кесини ыразы болмагъанын букъдуралмады.

– Ильяс, нек аласа къонакъны заманын? Жолдан арыгъанды ол. Гульшат Амировна, келигиз чай ичерге.

– Сау болугъуз, мен бери чай ичерге келмегенме.

– Келигиз, келигиз. Чай суууйду...

Мени ушакъ нёгериме директор бла кетерге тюшеди. Эшик аллында тохтап, манга къарайды.

– Ильяс, мен айтханны унутма. Хар не да кеси къолунгдады! Уфада тюбеширге да болурбуз... – деп, энтта не эсе да айтыргъа сюе эди, алай Мавлида Нургалиевна ашыкъдыргъаны себепли, кетерге тюшдю.

Къонакъла ингир алагъа кетген эдиле. Биз да аланы ашыра чыкъдыкъ. Ала келмеселе эди, бизге жангы кийимле берлик да болмаз эдиле. Сабий юй окъуна танымазча болмаз эди. Келгенле кетгинчи Мавлида Нургалиевна къууанып, хар бирин да къучакълап ашыра эди. Биз а ызларындан къол булгъай эдик.

Ала кетгенден сора, директор къууанч тыпырлы юйге киреди. Сабийле да ызындан кирдиле. Ары киргенден сора, башха тюрлю болады, къычырып башлайды:

– Не сейир сабийледиле была! Не сакъларгъа боллукъду кийиз кѳрмегенледен. Битеу кир этгендиле бу кийизлени. Энди терезе жабыуланы да жыртырыкъдыла бусагъат! Биягъы кѳонакъла келселе уа?.. Былай боллукъ тѳююдѳю!

Олсагъат ариу кийизле думп болдула, терезе жабыуланы да эскилеге алышдыла, битеу жангы чыгъаргъан затларын кетердиле. Сабийлеге берилген жангы кийимлени окъуна артха алгъан эдиле.

Министрге письмо

Кѳонакъла кетгенли бери кесиме жер табалмайма. Башым-да сагъышым – университет! Къалай тѳюшерге боллукъду ары? Не экзаменле бере болурла? Ол соруулагъа жууап излей, библиотекада кѳп журналлагъа къарап чыкъдым. Адамдан сорургъа базынмай эдим. Ары барыргъа умут этгениме кѳюлген этерикдиле...

Болсада, мени кѳюрешгеним бир амал тапдырады. Былайда бир чурум чыгъады, универсиетге кирир ючюн, орта билиминг болургъа керекди. Мен алыкъа тогъузунчу классда окъуйма. Сѳзсюз, эки жылдан кирирге да боллукъ эди университетге. Алай мени эсимде тѳююдѳю, сабий юйде онбиринчи классха дери сабийни окъургъа кѳюйгъандыла деп. Тогъузунчуну бошагъанлай, барын да училищелеге иедиле.

Не этейим? Ол соруу манга тынчлыкъ бермейди. Къулагъымдан а Гульшат Амировнаны сѳзлери кетмейдиле: «Сени жеринг университетдеди. Хар не да кеси кѳолунгдады...»

Мен ахыр адам тѳююлме да сабий юйде. Къалай-алай болса да, тогъузунчуда окъуйма. Алгъын абаданыракъла кѳюймаучу эдиле, энди ала жокъдула. Устазла да базынмайдыла жукъ айтыргъа. Директоргъа барып, онбиринчи классха дери окъургъа кѳюярчамы тилейим? Унамаса уа? «Орта билим алгъан жерге барлыкъса», – дер. Угъай! Алай болса, къагъытларымы алып, элге баргъан игирек боллукъду. Анда школну бошагъынчы, кесими юйюмде жашасам а. Андан сора уа – Уфагъа!

Бир кесекден Мавлида Нургалиевна бизни кесине чакъырады. Биз беш адам бола эдик. Директорубузну бир аман хали бар эди, бир заманда да ушакъ этген адамны кѳзюне къарамайды. Бу жолда аны кѳзлери терезеге, эшикге къарайдыла.

– Бизге терк окъуна отчѳтну Уфагъа иерге керекди. Аны ючюн жыйгъанма мен сизни. Бизден ким къайры окъургъа барыргъа сѳюгенин сурайдыла. Хайдагъыз, айтыгъыз оюму-гъузну.

– Мен суратчы болургъа сюеме. Искусстволу колледжде окъутадыла анга, – дейди бир къызчыкъ.

Директор, бир кесек тынгылап, уллу кюледи:

– Сен умут этгенликге, сурат ишлеу дерсден «беш» болгъанлыкъгъа, къалгъанладан «ючледиле». Кесинги жеринги бил, – дейди.

– Апа, манга устазым да ары бар дейди.

Мавлида Нургалиевна, жеринден секирип къобуп:

– Угъай! Неге керекди санга алай узакъ барыргъа? ПТУ-гъа районнга бар. Сурат ишлерге сую эсенг, малярчыгъа бар. Башхалыгъын кёрмейме.

Алай бла тёрт выпускник бла сорууну бошайды. Директор нек эсе да суймей эди аланы узакъ иерге. Кезиу манга жетеди.

– Ильяс, къайда окъургъа сюесе сен а?

Мен кесими умутуму анга къалай атыргъа билмей эдим. Не айтыргъымы бек иги биле эдим, алай къоркъгъаным себепли, сёз айталмай эдим.

– Сен тилингими жутханса? Огъесе кёкдеми учаса?

– Угъай, – деп, кючден айтама.

– Айт, къайры кирирге сюесе?

Битеу манга къарай эдиле. Тенглерим да не айтыргъымы ашыгъып сакълайдыла. Не болса болур деп, кёл этдирип кесиме, айтама:

– Университетге.

Сейирсингенден директор ауузун жабаргъа да унутуп тынгылайды. Кёзлери бла манга, нёгерлериме да кёп къарап турду.

– Билмей эдинг ансы! Аны адам эшитмесин! – деп кюледи. Ачыуланып, манга айтады: – Биз сизге къайры сюесиз деп соргъанлыкъгъа, сиз умут этгенча иерик туююлбюз. Сени сакълап тура эдиле Уфада! Экинчиден, биз сабий юде онбиринчи классха дери кишини да къоймайбыз. Сени бирсиледен ненг игиди?

– Охо, сора элиме барып, анда школну бошагъандан сора...

Мавлида Нургалиевна сёз айтыргъа къоймады:

– Алай болур! Кёп болмай устазынга училищеге барлыкъма деп, энди уа... Кёремисе муну!

– Сиз кесигиз соргъан ушайсыз къайры сюегеними, мен айтдым.

Ол угъай, билим бериу министрге керекди ансы. Ол себепден теркирек иерге керекди анга письмону. Сен а мени заманымы ала тураса. Сен боллукъ затны айтыргъа керексе. Кёл, университетни унут, бир техникумгъа салайыкъ сени. Электрикге бар, неси аманды?

– Аман туююлдю. Мен жаратмайма ансы.

– Жаратмай эсенг, жаратырса!

Биз директорну кабинетинден кетдик. Бир кишини хали жарыкъ туююл эди. Бу ушакъдан сора тынчлыгъым кетди. Ол, мени кертиси бла да, техникумгъа ийсе уа! Бир киши къагъыт-

ларымы мени кѳолума берлик туююлду. Кѳалай-алай болса да, Мавлида Нургалиевнаны айтханына мен хау деяллыкѳ туююл эдим. Суюмеген ишинг бла кѳалай кюреширге боллукѳду? Сѳз ючюн, бардым, окѳудум. Андан сора уа? Жюрегим а тартмайды...

Жукѳлаялмагѳан кечемде бир акѳыл келди. Директор билим бериу министрге иерге дей эди. Кѳаллайда болур ол? Жюреги бар ушайды да. Министрни кесине жазыпмы кѳрейим?

Экинчи кюн школда устазлагѳа аны юсюнден сорама. Министрствону адресин да табама. Письмону киши болмагѳан заманда отоумда кѳурайма. Кесими университетге кирирге суюгеними билдиреме. Директор элиме иерге суюмегенин, мында уа онбиринчиге дери окѳургѳа кѳоймагѳанын да жазама.

Бир ай да ѳтгюнчю министерстводан адам келеди. Директорну кабинетине ушакѳ ѳтерге чакѳырадыла.

– Ильяс окѳургѳа суюе ѳсе, кѳалсын. Умутун юзмейик. Ким биледи, хар неси да тап болуп кѳалса уа...

Мени сабий юйде кѳоядыла. Алай министрге письмо жазгѳаным ючюн, бир ненча кере кѳагѳылыргѳа да тюшген эди...

Туугѳан босагѳамда...

Бюгюн ѳртте уянгганма. Жангы кюн не хазырлагѳан болур манга? Ол соруу манга тынчлыкѳ бермейди сау кече. Кѳайгѳы ѳтерча жумушла сакѳлайдыла мени. Мен бюгюн туугѳан элиме барлыкѳма. Кѳалай болур анда бизни ата юйюбюз? Сау болурламы кѳоншуларыбыз? Тюнене болгѳанча, милиционер, бизни алдатып алып кетгени ѳсимдеди. Алай кѳп жыл озгѳанды. Ёки кѳарындашымы бла аланы тамата ѳгечлерими кеслерини юйюрлери бардыла. Ала хар жыл сайын бизни кѳре келиучю ѳдиле.

Тогѳузунчу классдан сора Алиа бла Алсу да сабий юйню тауусхандыла. Ёнди орта билим аладыла. Мында мен бла Зульфира кѳалгѳанбыз. Заман оза баргѳаны сайын, хар не да тюрлене барады. Алгѳын жанынга тиерик хар сѳзден жияргѳа хазыр болуучу ѳдик. Ёнди аллай затлагѳа тюзелгенме мен. Атамы бла анамы окѳуна жиямукѳсуз ѳсгереме. Ким биледи, жиямугѳум да кѳалгѳан болмаз.

Онбиринчи классны да жетишимли бошадым. Бир кѳауум кюнден Уфагѳа университетге окѳургѳа кирирге ѳлтирикдиле. Ол себепден ата юйюме кѳайта кетерге суюеме. Ёнди мен кеси аллыма жашау кѳуарарыкѳ адамма.

Тишим ауругѳанда, манга Амиля болушхан ѳди. Шѳндю хар не да башхаракѳды. Амиля да училищеге киргенди. Тигиучюге окѳуйду. Бизни кѳыйнауучу Даян да ѳртте окѳуна кетгенди

сабий юйден. Аны техникумгъа салгъанларын билеме, андан сора андан хапарыбыз жокъду.

Устазыбызгъа айтып, эрттенликден жолгъа чыгъама. Шахаргъа дери билет алама. Шахаргъа келеме. Андан ары уа элге дери кёп туююлду. Кассада керек автобуса билет алама. Автобус тебирерге отуз минут бар эди. Вокзалны ичинде асыры кызыгъудан, эшикге чыгып сакълайма.

Ары теркирек келсе эди бу автобус! Манга хар такъыйкъам да багъалыды. Кёп турмай юйде болама энди. Энтта ийнаналмай турама ансы. Асыры кыуаннгандан жүрегим бери чыгышмы кетеди деп алайды. Кюнню халы да ариуду.

Туююш кыозгъала тургъан тауушну эшитип, бир жанына бурулама. Эки фактырачы кир-кипчикни тёкген орунну кыатында сёз болгъандыла. Бирини кыолунда кыуру шешасы барды, экинчиси уа аны сыйырыргъа кыорешеди.

– Берлик туююлме! Мен биринчи тапханма. Бар кесинге башхасын изле! – дейди таматаракъ.

– Бер, дейме. Алайсыз урлукъма!

Шешаны сыйырыргъа кыорешгенни кыайда эсе да кёргенча болама. Юсюнде да – кир быстырлары. Эрттеден бери жюлюн-мегенле, асыры ичгенден кёбюп, кёз тюплери да кыаралып... Жашауумда фактырачыланы биринчи кере кёреме жууукъдан. Ол жашыракъ адамны бир таныш бети барды. Мен алагъа эки атлам этгенимлей, Даянны танып кыояма! Мени кыарда жаланаякъ чапдыргъан, нёгерим Фаритни терезеден энишге атхан Даян эди! Жийиргеннгенден терк окъуна аланы кыатларындан кетеме. Ала уа кыуру шеша ючюн туююше кыалгъан эдиле...

Элге жетгенимлей, биринчиден кыабырлагъа атланама. Мында мени бек сюйген адамларым тынчаядыла. Онг аягъым бла киреме. Жюрегим терк-терк урады. Жаныма багъалы адамларымы кыабырларын терк табама. Атабыз ёлгенде, жашаялмазлыкъ суна эдим. Не кыыйын болса да, атасыз-анасыз жашаргъа юйрендик. Алай мен аланы бир заманда да унутмагъанма. Кыатыбызда болгъанча хар заманда да алай кёрюне эди.

Кыабырлары ариу тазаланыпдыла. Гюлле окъуна салынып эдиле. Кыарындашларым бла эгечлерим келе тургъан болурла.

– Сау болугъуз! – деп, ичимден айтдым. – Атам, сен айтханча, бир бирге билеклик этип тургъанбыз. Аначыгъым, мен сени бир заманда да унутмагъанма. Сени халал сыфатынг кёз аллымдады... – дегенлей, анам суратдан кюлгенча болады.

Жылы желчик урады. Анам гитче заманыбызда огъурлу кыоллары бла башыбыздан сылагъанча болама. Кыабырлада биринчи кере жюрегиме асыулукъ келеди. Жанымдан сюйген адамларым бла хапарлашып, элге тебиредим.

Юйге дери алай кѣп атлам этерге кѣалмагъанды. Жолну айланчындан ѳтгенимлей, бизни орам башланырыкъды. Кѣалай болур анда ата юйюбюз? Хар не да тап турса эди деп, кѣатлап айтама ичимден.

Алай биринчиден таныялмадым юйюбюзню. Кѣабакъны бояуу да кетгенди. Терезеле да сынып... Арбазгѣа киреме. Жю-регими мудахлыкъ алады. Юйню ичинде алгъынча болур деп тура эдим. Жарсыугѣа, юйню эшиклери кенгнге ачылып эдиле. Акъырын юйге киреме. Кѣзлериме ийнанмайма. Бир жукъ жокъ эди юйню ичинде. Жаланда ундурукъну алмагъандыла.

Бу неге баргъан ишди? Мында ѳмюрде адам жашамагъан сунарса. Мен а юйюрюбюзню суратын кѣрюрге умут эте эдим. Юйде бир сау зат кѣоймагъандыла. Эртте атам не эсе да берирге айтхан эди, энди бир заманда да биллик тѣююлме не зат болгъанын. Ол бек багъалы затды деген эди. Бек кѣыйын заманлада да мен эсимден кетермей эдим аны сѣзлерин, келгенден сора табарма деп тура эдим. Ол умутум манга иги окъургѣа, кесими тап жюрютюрге кѣарыу бере эди. Бююн а учуп кетгенча болду ол умутум. Олтуруп жилядым...

Сюйген адамларыма бардым, юйюме келдим, энди сабий юйге кѣайтыргѣа заман келди. Тамбла мени Уфагѣа элтирге керекдиле. Ол себепден кеч кѣалмай кѣайтыргѣа керекди. Юйден чыгѣа туруп, орамда кѣарт киши ѳтюп бара эди. Мени кѣргенлей, тохташып:

– Кѣзюмеми кѣрюнеди? Огъесе кертимиди? – деп, сакъалын сылады кѣарт. – Гиззатны гитче жашыса да?

– Хау, гитчесиме, – дедим, кѣатына жууукъ бара.

Кѣарт аппа кѣууанды.

– Ненча жыл озду! Аллахха шукур, сакъладым!

Кѣарт аппа, мени кѣаты кѣучакълап, жилямсырагъан окъуна этген эди.

– Мени таныдыңгмы? – деп сорду.

Мен жууап кѣайтармадым. Ол мени танып, мен таныялмагъаныма уялдым.

– Мен кѣарт аппа Рамазанма. Сиз гитчечикле эдигиз, эсингде болмаз. Атангы кесим кийиндирип ашыргъан эдим ахыр жолгѣа. Эртте кетди...

Мен башымы энишге этип тынгылай эдим.

– Кел, жашым, мен санга бир зат берирге керекме, – деп, таякъчыгъына таяна, атлады. Мен да ызындан тебиредим.

– Бу сылхыр башыма бир кѣара. Бери салгъан болур эдим дейме. Кѣайры тас болургѣа боллукъ эди ол? – деп, бир зат излеп башлады.

Сейир, не зат излей болур Рамазан? Кюбюрге салгъан эселе, керекли затды.

– Ма-а-а! Тапдым!

Аппа, къууанып, жаныма олтурду. Тапхан затын, къолуна къаты кысып, манга кёргюзтюрге ашыкъмайды.

– Сен ненчаны классдаса бусагъатда, жашым?

– Онбиринчини бошагъанма. Университетге кирирге мура-
тым барды.

– О-о-о! Игиди! Сени атанг ёлгенде, сиз гитчечикле эдигиз. Саулугъу осал болгъанын эшитгенде, кёре баргъан эдим. «Къа-
рыуум кетип баргъанын ангылап турама. Манга зат болса, муну
гитче жашым Ильясха берирсе», – деген эди ол. Бир кесек за-
мандан жан алады. Мен а санга бералмагъан эдим, сизни сабий
юйге алып кетген эдиле. Къарт болуп, ёлюп къалырма, атангы
осуятын эталмай къалырма деп къоркъа эдим. Аллахха шукур,
эталдым! – деп, Аппа кёзюме къарап, къолун узатады. – Ма,
жашым, атангы асырагъанын ал.

– Сакълагъан эт, Ильяс, – деди Рамазан аппа. – Бу бош зат
туююлду, сыйлы затды. Муну бла сени аппанг урушдан сау
къайтханды. Хау, хау, жарты Европаны кёрюп къайтханды.
Энди уа атангы осуятын эте, санга береме.

– Сау бол, аппа, сау бол! – деп, къууаннгандан аппаны
къучакъладым.

– Аппанг да, атанг да иги адамла болуучу эдиле. Битеу эл
хурмет эте эди алагъа. Кертичилай къал, керти адам бол, ёлген-
леринг ол дунияда сени ишлеринг ючюн кыйналмай турурча.

– Хау, аппа, ангыладым.

– Къалай дединг, увенисер...

– Университет, – деп ышардым.

– Хау, хау. Ары кирирге кюреш, – деп ышарды аппа. –
Сизни юсюгюзден район газетде окъуп, къууанып тургъанбыз.
Аперим, анча жылны ичине юйюнгю унутмагъанса. Кёп затха
чыдаргъа тюшген болур жолунгда. Аллахха шукур, ётгенсе ала-
дан. Уфада да экзаменлени иги берирсе деп турама...

Рамазан аппа чай этеди. Тау сууну татыуу узакъ сабийли-
гиме къайтарады. Мен жолгъа хазырландым.

– Юйюрюгюзню насып дууасына сакъ бол, жашым! – дей,
ызымдан къарап къалды.

Экзамен

Кечеден тамблагъы кюннге хазырланама. Складдан аш-суу
бередиле: эки килограм пиринч, гречка, макарон, бал туз эм
кампетле, жангы кийимле, дефтерле. Алгъадан быстырларымы
жууама. Аланы салыргъа артмагъым жокъ эди.

– Бал туз хуржунла кёпдюле, ал, – дейдиле складда. Битеу
быстырларымы ол хуржуннга салыргъа тюшеди.

Сальманово туугъан элим туююл эсе да, жарты жашауум мында ётгенди. Мында мен керти тенглени тапханма. Устазларыма да ыразыма! Барыбызгъа да бирча болургъа кюреше эдиле – элден, сабий юйден деп къарамагъандыла. Окъургъа да тынч эди. Баш урама алларында.

Мен энди алгъынгы Ильяс туююлме. Хар ётген ишиме жууап бераллыкъма. Сабий юйге уа энди туугъан киштик балача тюшген эдим. Райфа да, Флюра да, тенглерим да мени кёзлерими ачдыргъандыла. Аланы ишлерини юсю бла кесиме дерс алгъанма.

Алгъын бу сёзлени эшитгенимде, абызырагъан ёте эдим: «къырал кийимлени къайтар». Кимди къырал а? Энди тапханма ол соруугъа жууап: къырал ахча саулай халкъныды. Алгъын а мен аны бир бай адам сунуучу эдим. Бир-бирледе мени къысха неда узун кийимлеге кийиндирип тургъан эселе да, мен къыралгъа ыразыма. Алай эсе уа, битеу аны халкъына да. Ёксюз къалгъаныбызда, къырал бизни, кеси къанат тюбюне алып, эшикде къоймай, аягъы юсюне салгъанды. Аны ючюн адамланы аллында борчлума.

Уфагъа жетгинчиге дери, аны юсюнден сагъыш этип барама. Сейирди, къайдан чыгъадыла аллай сагъышла?! Ким биледи, алай айырыла болур эдим манга жууукъ болгъан жерледен.

Ара шахаргъа биз Мавлида Нургалиевна бла бирге бара эдик. Сау жолну сёз айтмай келди. Уфагъа келгенде, уллу юйню аллында тохтайбыз.

– Алчы муну, – деп, директор манга ауур коробканы береди. Ёксюзле юйден чыгъардан алгъа, складдан берген эдиле аны. Анда къагъытла болсала эди, женгилирек боллукъ болур эди. Кеси да къолуна эки уллу хуржун алады. Анда татлы затла болгъанын кёреме.

Мен директорну ызындан атландым. Уллу эшикни ачып, ичине кирдик. Ичинден юй бютюн ариу эди. Коридорну узунлугъу бла эл бла бир кабинет. Мында уллу адамла ишлей болурла. Экинчи тапкагъа минмей, сол жанына бурулуп, коридорну ахырына дери бардыкъ. Темир эшикни аллында Мавлида Нургалиевна тохташады. Кабинетни аллына жетгенлей, директорну онгсунмагъан бети жарыйды. Эшикни ары жанында абадан тиширыу тюбейди бизге.

– Кюн ахшы болсун, игиликле этиучюбюз, – деди Мавлида Нургалиевна. Кёремисе, бизни директор былай ариу сёлеше да биледи. Биринчи кере кёреме аны былай.

– Ахшылыкъ кёр, – деди ол тиширыу, кёзлюклерин теше.

– Мен ариуланы ариууна, акъыллыланы акъыллысына, устазланы устазына тау жерибизден салам келтиргенме, – деп,

аллай ариу сёзлююгюне мен сейир этдим. – Алыгъыз, тилейме, бир кесек саугъа.

Ол сёзледен сора менсинген тиширыуну кёзлери жанадыла.

– Сау болугъуз, – дей, манга бла къолумдагъына къарай. – Мен сизни хар заманда да башха директорлагъа юлгюге келтиреме. Жол узакълыкъгъа да къарамай, терк-терк болуучусуз Уфада.

– Кюрешибиз.

– Мавлида Нургалиевна, сизни къырал саугъагъа кёргюзтюрге керекди. Мен кесим кюреширикме ол соруу бла. – Ол сёзледен директор эрийди. Мени аркъамдан сылагъанын кеси да ангылагъан болмаз. Мавлида-апа жумушакъ адам бола биле да кёреме! – Бусагъатда уа не жумуш бла айланасыз? – деп сорады кабинетни иеси.

– Кандидат ишими башларгъа муратым барды. Не айтсагъыз да, сынамым барды.

– О-о-о, тюзге санайма, аперим. Кимди бу жаш адам а?

– Мени сабийлеримден бири, – ышарыргъа кюрешип, Мавлида Нургалиевна башымдан сылады. – Университетге кирирге болушургъа сюеме, амалыма кёре. Адам болуруна ышанама. Мен мен боллукъ туююлме, университетге кирирге болушмам!

– Жюрегигизни ачыкълыгъына сейир этип бошайлмайма. Аллай болургъа керекди керти устаз.

Бизы бла мени коридоргъа чыгъарыгъымы тиледиле. Андан сора экиси да кёп ушакъ этдиле. Мавлида кесини жумушун тындыргъан болур дейме, кабинетден ыразы болуп чыкъгъанды. Биягъы машинагъа олтуруп, къайры эсе да бардыкъ. Мен а университетни кёрюрге ашыгъама.

– Апа, къачан барлыкъбыз университетге? – деп сордум директордан иги кесек замандан.

– А-а-а! Бу къуйрукъ тынчлыкъ берлик туююлдю! Машинаны тохтат! – деп, буйрукъ береди машинаны иесине. – Жетгенбиз, туюш машинадан!

– Къайда университет а?

– Ашыкъма, манга тынгыла. Ма сени къагъытларынг. Аттестатынг да, битеу спракаларынгда мындадыла, – деп узатды къагъытланы. – Ма санга 500 сом жашаргъа. Жетерикди, тап жюрютсенг. Гыржын 15 сом турады, ол ахчагъа жашаргъа боллукъду.

– Сиз а мени университетге дері элтирик туююлмюсюз? Мен билмейме къайры барыргъа...

– Кесинги жарлы этме! Манга тарыгъып, министрге къагъыт жаза туруп, кишиден сормагъанса! Ауузунг бек иги ишлей-

ди. Кесинг табарса университетни! – деп, директор эшикни къаты жабып кетдиле.

Мен биринчи кере уллу шахаргъа чыгъама. Танышларым, жууугъум да жокъ. Университетге дери уа къалай барайым? «Горсоветни» аллында кѣп турдум, кеси кесиме келалмай. Озуп баргъанла сейир этип къарайдыла, биринчи кере кѣре болур эдиле уллу артмагъы бла адам.

Ашыгъыргъа керекди, кеч боллукъду бусагъат. Къолумда шахарны картасы болса эди... Тюкенде болур, ким биледи. Беш тюменнге картаны алама. Анда университетле, орамла, алагъа къалай барыргъа керек болгъаны жазылыпды. Къалай игиди! Мен сайлагъан университет телецентрни къатындады. Жолну бирси жанына ётуп, автобуса минеме.

Умут этген окъуу юйюме жетдим. Ма къайда аладыла билим устаз болургъа суйгенле. Комиссиягъа кирип, къагъытларымы береме, заявление жазама. Къол салдырып, къагъытларымы аладыла.

– Экзамен кюн келигиз. Бусагъатда уа барыгъыз, – дейдиле. Кабинетден чыгъаргъа ашыкъмайма. Къайры барайым? Экзамен кюннге дери орамлада айланып тураллыкъ туююлме да. Ол тиширыугъа айтыргъа базындым.

– Къайгъы этме, бусагъат студентлени профсоюзона барайыкъ, юй бла соруунгу тамам этебиз, – дейди. – Ёксюзлеге мында жашау хакъсызды. Кел ызымдан.

Бир сагъатдан общежитде юч жерли отоуда солуйма. Жолдан арыгъаныма да къарамай, иги адамла кѣп болгъанына къууанама.

Ара шахаргъа келгенме, къагъытланы университетге бердим, общежитде жер алдым. Энди мени муратым – экзаменлене ётергеди.

Общежитден бир жары чыкъмагъанма, тюкеннге барып, артха къайтхандан башха. Кече-кюн тохтаусуз окъуйма. Манга къаты болургъа керекди. Бедишлик боллукъду, киралмай къалсам окъургъа. Мавлида Нургалиевна уа къууанып къаллыкъды! Не этсем да, манга университетге кирирге керекди! Бирде китап къолумда тургъанлай окъуна жукълай эдим. Бир ыйыкъдан кѣп ётеди мен экзаменнге хазырланганлы.

Биринчи эки экзаменни «бешлеге» береме. Къууанчымы чеги жокъ эди, алай ол къууанчымы айтыргъа адамым жокъ. Бирсилени аталары-аналары эшик аллында сакълай эдиле. Мени къууанчыма къууаныр адамым жокъду. Орус тилден кѣлденжазма жазаргъа къыйын туююл эди. Тарыхдан дерсден а бир кесек къыйыныракъ эди. Тамбла эрттенликде ахыр экзаменем барды. Къолума насып дууаны алып, битеу билген тилеклерими окъуйма:

– Аллах, тилейме, манга болуш. Мен билим алыргъа бек сюеме. Тилеклерими сен эшит...

Экзаменде соруулары бла къагъытланы юлешедиле. Анда алагъа жууапларын жазаргъа керек эдик. Хау, ахыр экзаменим бек кыйын эди. Жууапланы тюз бергениме ишекли окъуна болама. Кёп сагъыш этген аман окъуна болур. Профессор а, тизмелени ортасы бла айланып, къарап турады. Бир жашны шпаргалка бла тутуп къыстайды. Мени жюрегим ол заманда чыгъыпмы кетеди деп болдум!

– Заман бошалды, ишлеригизни беригиз! – дейдиле. – Тамбла бу отоуда жыйылабыз, экзаменни эсеплерин айтырыкъбыз.

Ол кюн манга жылдан кёп кёрюнген эди. Не акъыл келмедди мени башыма! Экзаменни бералмагъан эсем, не этейим? Сау къалыгъыз, умутларым! «ПТУ-гъа кир дегенимде, тынгыламагъан эдинг да, энди манга жалын!», – деп, директор кююр. Бедишлик! Танг атмай университетни босагъасында эдим...

Айтылгъан заманда отоугъа жыйылдыкъ. Тюненеги профессор да къагъытлары бла кирди отоугъа. Аны бла бирге факультетни таматасы да келди.

Декан экзаменлени жетишимли бергенлени атларын окъуп башлады. Кеслерини атларын эшитгенле, ёрге туруп, ыразылыкъларын билдире эдиле. Бир жыйырмадан артыкъ атны айтадыла. Он адам ёталмай, башларын энишге ийип турадыла.

Мени атым да айтылмады... Умутум юзюлдю. Сабий юйге сёлешип, быстырларымы жыяргъа къалады энди. Хуржунумда ахчам да къалмагъанды. Устазланы кёзлерине къалай къарарыкъма? Зульфирагъа да уялыргъа тюшер.

– Эс бёлюгюз! – деп къычырды декан. – Бир атны айтыргъа унутханма, кечгинлик. Мындамыды Ильяс Мухаметов?

Мени къолларым окъуна къалтырагъан эдиле.

– Мындама! – деп, жеримден ёрге турама.

– Алгъышлайма! Сизде да «бешди»! Бюгюнден башлап, бизни университетни эшиклери ачылыпдыла санга!

Ол сёзледен сора къаллай къууанчым болгъанын айтыр кереклиси бармыды? Аякъ тюбюмде чёп сынмай эди, кеси насыбыма къууанып!

Аламир КАСАЕВ

КЫЫЗГЪАНЧ АДАМНЫ ЮЮШУ

Бу таурухну манга Дюгерни тау эллеринден биринден акъ-сакъал айтханды. Ол элни тауларыны башында къушла уча, аладан бийиг а жаланда кёкдю.

Аны элинде Бечир деп къолайлы адам жашай эди. Бир-силени арасында кесини байлыгъындан сора да, керти уучу болгъаны бла белгили эди. Эт керекли болмагъанлыкъгъа, ол асыры кыызгъанчдан жарлы жугъутурланы кёзюн къакъмай ёлтюрюучю эди. Аны къайын гулоч таягъы бар эди, хар уудан сора аны юсюнде керкме этиучю эди – ненча жугъутур агъызгъаныны белгиси. Ала асыры кёпден, жангыларын этерге жер да кълмагъан эди.

Бечир уугъа баргъан сагъатында, биргесине садакъ алып болгъанды. Бири – жугъутур атаргъа, бири уа – жолда бёрю неда башха жаныуар чыкъса, къорууларча кесин.

Алай бла, бир кюн уудан сора Бечир, юйюне келип, ингир ала, арып, жукъларгъа жатады. Кёп жукълаялмай туруп, танг атаргъа жукъу аны хорлайды. Тюшюнде кёреди: аллына бийик акъ сакъаллы киши келеди. Ол къартны башында – жугъутур мюйюзле, онг къолунда уа – къайын таягъы. Къолундагъыны жютю къыйырын Бечирге айландырып айтады: «Мени сабийлерими ёлтюрюрге умут да этме энди, алай болмаса, сокъуранырыкъса!»

Ол тюшден сора уучу терк уянады. Эрттенликде тюшню хапарын юй бийчесине айтады. Ол кишиси айтханнга масхара этип къояды. Бир ауукъ замандан тюшню унутадыла...

Иги кесек замандан Бечирни гитче жашы ауруйду. Саулукъ бакъгъан кёп адамны келтирип кюрешди, неден ауругъанын билялмайдыла. Алай бла жетижыллыкъ сабий тёшек болады. Жарлы анасы баласыны къатындан кетмейди. Юй тамата сабийини ауругъанына да къарамай, уугъа тебиреди. Садакъны да алып, танг атмай кишиге да билдирмей, жол кёллю болду...

Кёп-аз айланган эсе да таулада, ол кече юйюне келмеди. Къарангы дорбун ичинде къалады.

Эрттенликде бир кесек айлангандан сора, тиши жугъутурну балачыгъы бла кёреди. Кёз да къысмай ёлтюреди жугъутурну, баласын анасыз къоюп.

Алайда аны да союп, къууанып, юйюне къайтып келеди. Юйюне жете башлагъанлай, эллилери къабагъыны аллына

жыйылгъанларын узакъдан кѳреди. Къулакъгъа алмай, эл таба тюшеди Бечир. Элге кирген жерде тѳрт акъсакъал сакълап тура эдиле аны. Ала бушуу этип, бюгече гитче жашы замансыз дуниясын алыпхананын билдирди. Жарлы учуну къолундан садагъы тюшдю, жеринден тебалмай, башындан тутду.

Адетде таматаладан алгъа барыргъа жарамагъаны себепли, ол ала бла бирге къабакълары ачылгъан суукъ юйюне кирди. Ёлюп тургъан жашын кѳрюп, къычырыкъ этип жияды...

Бушуу баргъан арбаз адамдан толу болду. Ёхтем таулула, башларын энишге ийип, къайгъы сѳз береди. Тиширыуланы къычырыкъ этип жиягъанларына, анасыны сарнаууна таула титиреген окъуна эте эдиле, чучхурла бла тау сууланы тауушлары да эшитилмей эди... Ючюнчю кюн, адетде болгъаныча, жашчыкъны тукъум кешенеге тюшюрдюле...

Андан бери Бечир къарыусуз болгъанды, адамла ичинде аз кѳрюнеди. Элчиле уа аны тюшюню юсюнден бир бирлери-не хапар айтадыла, жашчыгъы муну гюняхлары ючюн тѳледи деп, сѳз этеди. Тюшню юсюнден а юй бийчесинден эшитген-диде.

Кюнле, айла, жылла ѳтедиле. Жашы ѳлгенли иги кесек заман озгъанды. Жашау энди тюзеле башлады. Сабийсиз къыйын болса да юйде, сабыр болгъандыла болгъан ишге.

Биягъы тоймагъан Бечир уугъа барыргъа умут этеди. «Къызгъанч учу тюзелгенин къоялмайды» дейди дюгер нарт сѳз.

Хазырланып, танг белги бере, уугъа тебирейди. Тюш заманлагъа къара къаяны башына жетип, ингир алагъа семиз жугъутурну ѳлтюрюп, юйге келеди. Кече аны эти бла кюреше, танг белги бергенин ангыламады. Эрттенликде эт биширип, юйюрюн да ашатып, юй жумушла бла кюрешеди. Ингир къарангы болады. Ушхуурдан сора юйюрю жукъларгъа жатады. Бечир терк жукълайды. Къаллай бир жукълагъанын биялмайма, алай биягъы тюшюне ол акъсакъал келеди. Биринчи кере жумушакъ болгъан эсе, бу жол а, ачыуланып, огъурсуз эди. Учуну юсюне сюелип, акъсакъал айтды: «Азмыды санга гюняхларынг ючюн тѳлегенинг бир кере? Энтта жугъутурлагъа тиерге умут этсенг, андан да аман боллукъду!» – деп думп болду.

Бечир, уянып, секирип ѳрге къобуп, кийинеди. Ачыуундан Къара къая таба атланды. «Ол мюйюзлюмю къоркъутургъа сюеди мени?!» – деп къычырады.

Танг атар заманга уулау жерине жетеди. Кѳп айланды таула ичинде, алай жугъутур кѳралмады. Солургъа олтургъанлай, аллында тау ѳзенде жугъутур сюрюу отлай тургъанын эс-леди. Къаяны къыйырында уллу мюйюзлю, къар кибики, чыммакъ ариу жугъутур сюеледи. Аны кѳргенлей, кѳзлерине къан

чабады Бечирни. Сюрюуге жууукъ барып, акъ жугъутургъа марайды. Атдыргъан таууш чыгъады, алай уралмады. Тауушну эшитгенлей, бирлери ёзен таба, бирлери уа акъ жугъутур бла бирге Уанехба къая таба къачадыла. Бечир шош, тегерегине къарай айланады. Къая юзюлген жерде тегерекге къарай, акъ жугъутур суюлгенин кёреді.

Марагъанлай, жугъутур, бирси талагъа секирип, къая артына бугъунады. Ол къаядан сау чыкыгъан не хазна болгъан болур. Олтуруп, биягъы марап атдырады, алай бу жол да ёлтюралмады. Уллу тауушдан мингжыллыкъ къаяла тетирейдиле, Бечирни аякъ тюбюнде жер энишге тюшеди. Къая бла бирге къуюлады. Къадарны буйругъу бла сау къалады, ол кече сууукъ ауузда къалады. Бу жол ангылайды ол акъ сакъаллы къарт агъач жаныуарланы кёруулаучу Апсаты болгъанын. Ариу акъ жугъутурну сыфатында ол болгъанын да ангылайды. Жашы замансыз ёлюмню сынагъанын да атасыны хатасындан болгъанын сезеди...

Эрттенликде, кюн таякъла тау тёппелерин жарытханлай, Бечир, тау хауа бла терен солуп, акъырын кёзлерин ёмюрге жапды. Кюн анга тийгенин энди кёйдү...

КЪАРТ ЧЫЧХАННЫ ЮСЮНДЕН ТАУРУХ

Кюз арты кюн. Адамла битимлерин жыядыла. Элде юйле аллында семиз малла турадыла. Бир сёз бла айтханда, быйыл хар кимде да берекетлиди не да, адамланы жүректери да къууанадыла: бир кишини кем этмегенди берекетни жакълаучусу Мкалгабыр. Юй малланы жакълаучусу Фалвара да анга табыннган адамланы къууандырыр ючюн кёймагъанды. Адамланы жаз башы кыйынлары сау жылгъа харекетни эркин бергенди.

Бир тау элни аягъында къарт киши бла къарт къатын жашап болгъандыла. Ала жашаугъа бир заманда да тарыкъмагъандыла, Аллахны чамландырмагъандыла. Аланы бир ийнеклери, бир кёйлары бла бир ненча тауукълары болгъандыла. Экисини да жаланда бир затлары жокъ эди: туудукълары. Да не этериксе, Аллахны буйругъу.

Бир кюн къарт киши кесини амбарыны къатына барады. Къараса, чычхан тешик этип, кесине жол ишлеп турады. Андан ол будай урлукъну урлай эди. Аны кёргенде, къарт ачыуланды. Чычхан тутуучу къапхан алып, тешигини тюз аллында салады.

Чычхан энди урлайлмайды будай бюртюклени. Тауукълагъа ышанып, чычхан алагъа тарыгъыргъа чапды. Кеслерини бурунлары бла туююп, тутуучуну ауузун жабарларын тиледи.

Чычханчыкъгъа тынгылап, тауукъла тилегин къабыл кѳрмедиле. Къапхан алагъа чырмау этмегенлерин айтдыла.

Чычхан барып, къойгъа тарыкъды. Андан да мюйюзлери бла тутуучуну жабарыгъын тиледи. Болсада ол да болушургъа унамады.

Амалсыздан ол ийнекке чапды: «Тилейме, ийнек, аягъынг бла урчу тутуучуну! Амбардан аш ташыялмайма. Эки кюн ачдан ёлюп айланама мен, тилейме!»

Ийнек, чычханчыкъгъа тынгылап, былай айтды: «Эшитемисе, чычхан, сени ач болгъанынг мени къулагъыма киргенми сунаса? Бар, жараусуз тѳгюлген ашдан изле кесинге бир зат!»

Экинчи эрттенликге, къайдан чыкъгъан эсе да, ол къапханнга жилин тутулду. Жилин къарайды: юйню иеси ол тиширыу келеди. Ёлюп тургъанча умут этди, ол тиширыу бир жанына атханлай, къачып кетер мурат бла. Къарт къатын жилинни кѳргенлей, чабып жугарны алып келди. Ол да аны урама дегенлей, жилин аягъындан къапды.

Аны кычырыгъына къоншула чапдыла. Къатынны юйге кийирип, аягъындан ууну чыгъарып, байладыла.

Алай аягъы кѳпгени тохтамады, амалсыздан-амалсыз болуп барады. Ол заманда тауукъ шорпа ичерге кереклисин ким эсе да айтды. Къарт киши тауукъла сойду, анга шорпа этер ючюн. Ол да болушмады, амандан-аман болуп барады.

Адамла юйге жыйылышып жюриюдюле аны кѳрюрге. Таулада адетдеча, хар бирин да сыйлап иерге керекди. Хар келген адамгъа аш-суу болур ючюн, къарт киши къойну сояргъа керекди.

Жарсыугъа, къартха бир жукъ да болушмады, дуниясын алышды. Аны ёлген кюню тийишли даражада ётер ючюн, къарт киши ийнекни сояргъа буйрукъ этди.

Чычхан, бола тургъан ишлеге узакъдан къарап, кеси сэгъышларында турады. Башын ёре кѳтюрюп айтды: «Жашау сейирди, бирде бош чычханчыкъ айтханнга тынгыларгъа керекди».

Марианна МАРГУШЕВА

БУШУУНУ ЁНКЮЧЮ

Кюндюзгю кюнде кёкде терк окъуна къара булутла бир тиширыуну башын басдыла. Кюн ёмюрге кетгенча болгъан эди. Угъай, жанындан къарагъан сагъатда, сабий бугъумуч ойнагъанча туйюл эди. Кертиси бла да, кюн аны жүрегинде энди тиймейди...

Бу хапарны битеу аламгъа айтыргъа сюеме, къыйын болса да. Халал жүрекли адамла аны жашауунда, бу къыйын сагъатында къатында болгъанларын кёргюзтюрге сюеме. Ким биледи, биреу акъылында ахтыныр. Биреу кёз жашларын тыялмаз. Биреу а заманын бош къоратхан сунар. Къалай болса да, айтыргъа тийишлиди...

Биз айтырыкъ тиширыу узун, жерге жетген кийимледе адамладан бугъунуп тургъанчады. Кюнден эсе, халал адам эди ол. Башында къысылгъан, кёзге илинмеген жаулугъу акъ тюклерин жашырады.

Ол жангыз тиширыу орамда бир хуржун бла айлана эди (ол къагъытла жүрютген хуржуннга ушай эди бегирек), ким биледи, иги жашаууну юсюнден эсгериулери эселе уа. Кесини жаш заманында ариу, тау тиширыуну айбатлыгъын поэтле назмуларында тагъарыкъ, суратчыла кеслерини суратларында, жырчыла жырларында айтырыкъ болур эдиле, субайлыгъын кёрселе. Къалай-алай болса да, аны жүрегин алыр ючюн, кёп жашла кюрешгендиле. Алай аны жүреги, уллу суймеклиги, кертичилиги жаланда бир адамгъа берилген эди. Ол анга жаш тапхан эди. Кавказда бирлешип, юлгюге айтылгъан ююр эдиле. Ол насыплы ююр эди, ариу тиширыуну баш иеси замансыз дуниядан кетгинчи. Ким биледи, ол кюнден бери бу тиширыуну бла баласыны чууакъ кёгю ёмюрге къара булут басханча болду.

Жарлы, башсыз тиширыу ол кюнден сора ёксюз болду. Бу дунияда аны жарсыуун жапсарыргъа бир киши да болушалмазлыкъчады. Узакъда кёк къаяла кёрюне эдиле, аны жарылгъан жүрегине шагъатлыкъ этип сюелгенлеге ушаш. Ол къайгыларынын бир такъыйкъагъа, жаланда баласы жилигъан кезиуде унута эди, сабийине жигит Сосурукъну жомагъын айтыргъа керек болгъанын эсине тюшюре. Жаланда ол жомакъ болуша эди жашчыкъгъа жукъларгъа.

Мен ангылатайым, ананы атын нек айтмагъанымы. Биз банк тасханы сакълайбыз. Ол тасханы бир жерде ычхындырмазгъа закон бла къарайбыз. Алай биз машинала туююлбюз, биз адамлабыз, машиналаны къурагъан. Андан башха болургъа боллукъмуду? Кюнден къуру къалгъан тиширыу а тюзлюкню болуруна ийнаныргъа эркинди.

Хар адамгъа да тап кёрюннген кюн, алай ол тиширыугъа кёрюнмейди, эсимдеди, уллу жауун жауа эди. Угъай, мен аны кёп жаугъаныны, тауушуну юсюнден айтмайма. Халыны юсюнден бютюнда айтырыгъым келмейди. Жарыкъ кёллю жазалмагъаным ючюн, урушургъа да боллукъсуз манга. Жауунну кыйналгъаныны юсюнден айтыргъа суюме мен! Хау, ол кюн туююл эди адамны кыйын сагъатында кёкден кетип къалыргъа. Ол кюн къуру бир такъыйкъа болуп къалса эди анга кыйын! Ол тиширыу ол кюн битеу банкланы айланнганды арт борчха ахча алыргъа. Анга тюз хауача керек болгъан ахчаны ёлчеми уллу туююл эди. Кесигиз сагъыш этигиз, къаллай ахчала бередиле банкла адамлагъа бла биригиулеге. Битеу бары да, кимге тилей баргъан эсе да, аллында эшиклерин жапхандыла. Билмейме, неде эди аны сылтауу.

Ол тишрыу ахыр банкгъа киреди. Аны мудах кёзлери бир кишини жюрегине тиймей къоярыкъ болмаз эдиле. Анга жашаудан къууанып жашаргъа керек эди, кесини школда окъугъан нёгер къызларыча. Жангыз тиширыу аланы терк-терк орамада кёрюучю эди, алай кёрмезликлерин суююп, бугъунургъа тюшеди хар заманда да. Аланы тохтатып, саламлашыргъа тюссе, битеу хапарын биллик эдиле. Нёгер къызлары анга къаллай баш иеси болгъаныны, сабийлерини юслеринден сормай къоярыкъ туююл эдиле. Ётюрюк айтыргъа уа юйренменгенди ол. Жан аурутсала уа, кётюраллыкъ туююлдю. Ма аллай тиширыу эди.

Банкда, кесини заманы жетгенлей, ахчаны арт борчха берген ишле бла кюрешгенни къатына барады. Хар неден да туююлген тиширыугъа, не айтсала да, башхасы жокъ эди энди.

– Кюн ахшы болсун, сизде арт борчха ахча алыргъа боллукъмуду? – деп, къарыусуз ауазы бла сорду. Бу тиширыу бош, тышында ётюп бара, бери алай кирген сунаргъа боллукъ эди.

Бир кесек замандан башсыз тиширыу къошду:

– Мен билеме, сиз манга угъай дерик болурсуз. Сиз ол сёзню излейсиз да? Ненча банкда болгъан эсем да, бары да арт борчха берирге унамагъандыла. Мен умутуму тас этип, сизге кеси кесиме былай айтыр ючюн келгенме: битеу банкланы айланнганса, алай санга киши болушалмагъанды.

– Келчигиз, арт борчха алгъан ахчаны артда къалай төлеригигизни юсюнден сёлешейик. Сизни къырал ишде хакъ алгъан

жеригиз бармыды? – деп сорду банкны ишчиси. Аны бу тиши-
рыугъа жаны ауругъаны кёрюнүп тура эди.

– Пенсия саналамыды? – деп, мудах ышарыуу бла сорду ол
тиширыу.

– Хау. Сизни арт борчха алынып, төленмей тургъан ахча-
гъыз бармыды?

– Угъай. Бюгюннге дери керекли болмагъанма. Ол себепден
арт борчха алып төленнгенине шагъатлыкъ этген къагъытым
жокъду.

– Ол сизге угъай деп айтырча чурум туюлдо, – деп башла-
ды банкны ишчиси. Алай ол тиширыу сёзюн бёлдо.

– Кертими? Мен а ол сёзлерим ючюн манга: «Ахшы жолгъа
бар», – дерик сунган эдим.

– Арт борчха ахча неге керек болгъанын айтчыгъыз. Ахча
алыргъа жарашдырылгъан къагъытлада не къадар тюз жазыл-
са, ол заманда тюз жууап келлигини амалы андан къуралады.

– Мен жашыма болушургъа сюме. Ол юйдегили болады, –
деп, ол тиширыу мудах айтды. Ким биллик эди ол ётюрюк бол-
гъанын? Адамла кеслерини къайгъыларын букъдургъан этиу-
чюдө. Ол себепден ётюрюк айтыргъа тюшеди. Ким эсе да жан
аурутса, адамла суйген этедиле деген эди. Ётюрюк. Адамла аны
суймейдиле.

– Паспортугъуз биргегизгемиди? – деп сорду банкны иш-
чиси.

– Биргеме болмай а. Пенсиямы хакъы ненча болгъанына
шагъатлыкъ этген къагъытым да барды. Алчыгъыз, – деп, му-
дах тиширыу къагъытланы узатды. Ала уа ол аш жорютген
хуржунга ушагъан пакетде эдиле.

Анга арт борчха ахча алыргъа ыразылыкъ келеди. Ол кюн
жангыз ол такъыйкъа болуп къалса эди анга къыйын. Жаланда
бир такъыйкъагъа аны бетине нюр келген эди. Хапар а былай
болгъан эди. Аны жашын алдатхан этгендиле. Хапаргъа терен
кире турмагъанма. Жашыны иши бла кюрешген следователь
анасына ишинде болушургъа айтханды. Аны ючюн ахча сура-
гъанды. Быллай иште къайсы ана да не этерикди? Жууабы бел-
гилиди – болушургъа амал излерикди. Ол себепден ол тиширыу,
төгереке чабышып, жашына болушургъа амал тапды.

Алай жашын иймедиле, ол тутмакъгъа беш жылгъа тюшдо.
Беш жыл жүрек ауруу... Беш жыл арт борчха төленирге керек
ахча... Ахчаны къайтармадыла. Жашауну кюйсюзлюго: жү-
реке бек керек затны ахчагъа сатып алырча туюл, аны къой
да, арт борчха алынган ахчагъа окъуна.

Хар айдан ол тиширыуну пенсиясындан, арт борчха алын-
нган ахчаны төлер ючюн, хакъ тыйылады. Жарсытхан неде-
ди, жашыны тутмакъгъа иймез ючюн, бетсиз следовательге бе-

рилген ахчадан эсе, кѣп тѣлерге керекди. Банкдан арт борчха алыннган ахча неди? Ол алгъанынгдан эсе, кѣп берирге тийишли ахчады. Не этерик эди, тѣлей эди ѳнкючге алгъан ахчасын. Билемисиз, неден да бек не аманды? Ёнкюч угъай, бушууну ѳнкючге алгъан аманды.

Жарым жылдан следователь болуп ишлегенлеге тинтиу бардырып башладыла. Ала ол бетсиз адамгъа да жетдиле. Жарлы тиширыуну жашыны юсюнде этген иши аны биринчи гюняхы туюл эди. Хар ишине жууап берирге заман жетди. Ол тиширыуну жашын тутмакъдан ийдиле, ызы бла кертиси бла да аманчылыкъ этгенлени тутдула. Жаш, ишге кирип, алгъаракъ окъуна ѳнкючюн тѣлерге болушады анасыны. Бир къауум жылдан юдегили болады. Къарт болгъан анасыны жүрегин къууандырды.

УЯЛЧАКЪ ЫННА

Шабат кюнню ингиринде бир жууукъ адамымда къурманлыкъда къонакъда болама. Биз, хант къанганы артына олтуруп, ауузланып башлайбыз. Къонакъланы ичинде алашаракъ, иничке къоллу ынна эсимде къалады. Ол мени жууугъуму къоншусу кѣп болмай болгъанды. Аны бетинден нюр тѣюле эди. Ынна тепсини артында шошчукъ олтура эди. Анда-мында бир адамланы бетлерине да къарай. Ауазы назик эди, бир жукъ айтса, тынгыларыгъынгы келтирген.

Мени атамы эгечини ююю къонакъбайлы жерди, андан болур аш къангада этни, бишлакъны, кѣгетлени эм кѣп тюрлю азыкъланы болгъаны да. Жыйылгъанланы ашха ачылыулары иги эди, ол себепден азыкъла тепсини артында терк-терк къоратыла барадыла. Ол ариу ынна табагъына зат салмагъанын кѣргюнчю, мен да бирсиледен артха къалмай эдим. Ол жаланда суучукъ ичгенлей тура эди. «Аш-азыкъ салайыкъмы?» – деп сорсала, амма ариучукъ айтып унамай эди. Алай мен аны къарамына эс бурмай къоялмайма. Мен оюм этгенден, амма хар азыкъдан да биразчыкъ ашарыгъы келгенча келеди эсиме. Алай кесин тыйып тургъаны уа хакъды. Мен анга сейир этеме.

Мен амманы ызындан къарап турама. Ол, олтургъаныча олтуруп, сууну акъыртын иче, ашлагъа кезиу-кезиу къарайды. Биринчиден мен аны ауругъаны бла байламлы ашамагъан сунама. Артда ангылайма, алгъыш айтхан сагъатда уялчакъ амма болгъанын кѣргенде. Кесим оюм этгенни билир ючюн, мен амманы къатына барама. Табагъын алып, хар азыкъдан да бир кесек салып башлайма. Ол, мени алай этгениме сейирсинип: «Балачыкъ, керекмейди, къайгъы этме. Бирсиле алыкъа аша-

магъандыла. Нек саласа барын да манга? Ашарыкъ туююлме, сау бол», – дейди. Алай мен анга тынгыламадым. Табакъны толтургъунчугъа дери салдым. Табакъны узатхан сагъатда, шошчукъ, бирсиле эшитмезча, къулагъына шыбырдадым: «Амма, энтта суйсенг, манга къарап къоярса». Ол сёзледен сора бети окъуна къызаргъан эди. Билемисиз, ол ынна ашап бошагъан эди. Бир кесекден суу болмагъанын эслейме. Къатына барып, стаканын суудан толтурама. Биягъы амманы уялгъандан бети къызарады. Болсада кюлюмсюрейди. Мен оюм этгенден, ол ыразы болгъаныны белгисиди. Мен да ыннагъа къарап ышардым.

Ол жыйылыудан сора эки айдан, къышха жууукъ къонакъгъа келеме биягъы. Мен атамы эгечи бла кёп ушакъ этдим. Алайда ол уялчакъ аммачыкъ эсеме тюшеди. Къалай жашагъанын сурайма. Аны сагъыннганымлай, эгечибиз, ёрге секирип къобуп, былай айтды: «Иги этдинг амманы эсеме салгъанынгы. Сен манга келсенг, бир зат берирсе деп тилеген эди. Ма, ал, санга бергенди деп, манга чыммакъ жюн кёлек береди. Ичинде да бир къагъытчыгъы бла».

Къагъытдагъы харфла амманы къолларына ушаш бир гитчечикле эдиле. Алай болгъанына да къарамай, бир ариу жазылып эди. Анда былай жазылып эди: «Балачыкъ, манга халаллыгъынг, эслилигинг ючюн сау бол! Мен бек къууанырыкъма бу жюн кёлекни кийсенг. Санга деп эшгенме. Насыплы бол!» Энди мен къызардым. Бошалды.

Руслан АЦКАНОВ

* * *

Къычырадыла тохтамай турнала,
Жер ачыуун сезгенчадыла ала.

Ызларындан къарайма мен узакъгъа,
Учадыла ала бла жарсыула.

Эрийдиле узакълада турнала,
Кёкни, жерни да байлагъан къыйырда.

Мен жан аурутама туугъан жериме,
Тийген кирик бирде аны кёлюне.

* * *

Толкъунла нечик кётюрюледиле ёрге!
Къалай ахсынып тюшедиле энишге!
Тынч да туюл эди жол табаргъа алагъа,
Ол ала тюшген къыйын аудан чыгаргъа.

Суу жагъагъа кеслерин урадыла ала,
Чачылгъан толкъунну башхасы алыша.
Аны жүреги да хар толкъун бла бир бола,
Анга жан аурутхан кирик ол толкъунла.

КЪАЙТХАНДЫ

Анда-мында юредиле итле,
Жукъу ие болгъанды элимде.
Тёшеде турады юй къарангыда,
Узакъ насып кюе тура анда.

Жокъ къабакъны ачар къарыу менде,
Юйню ауанасын тепдиррге.
Бу къууанчны, тансыкъны, сезимни
Ёмюрлеге созарыгъым келди.

Хапчугуму бир жанына салып,
Тёшден тюшеме ашыггып, чабып.
Узакъ ауанамы ала ызын,
Сора жерге ауама мен, кызы.

Солууумда тутама мен аны –
Жерни, жашауну да ийнакълаун.
Жаягъымы Ата журтха сала,
Турама мен андан жылыу ала.

Энвер ХОХОЕВ

АНАМА

Ашыр мени зауукълу жашауда
Жаяу жолуму табаргъа.
Чёрчеклик бла дуния башында
Сюйдюм сюркелмей барыргъа.

Башхаланы хазырды жоллары,
Анда баралмайма алгъа.
Башхады аланы акъыллары,
Андан сюеме бирде жиляргъа.

Анда бийикде, тау ауушлада,
Къоярма мен ызларымы.
Бош керексиз даулашлада
Къайсы кечер гюняхымы?

Мени азап туююдю къыйыным,
Ёр жол сакълайды аллымда.
Мындан ары кёрюнмей къыйыры,
Эрлик болса сюеме жанымда.

Бир кюн бир жыгъылгъан болсам жолда,
Терен, шошлукъ тарларына,
Эшитирмисе мени терен къолдан?
Эс бёлмей, Терк толкъунлагъа.

Тенгиз ДОГУЗОВ

ОЗГЪАН СЮЙМЕКЛИК БЛА ТЮБЕШИУ

Къарадыла юргени бутакълары,
Чайкъаладыла ала желде.
Мудахдыла аны чапыракълары,
Тереземден къарайма элде.

Ауурдула, арыгъандыла ала –
Жюрегим, сёзлерим да мени.
Тауушсуздула ол мен сүйген жырла,
Сюмеклигинг а тюздю сени.

Сыфатынг, къарамынг да – сени энчи,
Унутулуп бир бек сүйгенинг.
Хар кимден да сенсе биринчи,
Бошхамыды санга күйгеним?

Алгъынча жумушакъ ышараса сен,
Ариуса ол чакъгъан гоккача.
Жюрегиме къууанч саласа сен,
Уяна тургъан жаз башыча.

УНУТМА СЕН

Унутма сен туугъан жеринги,
Сабийликде чапхан жолланы.
Ёр жолгъа ашыргъан элинги,
Ол зауукълу ётген жылланы.

Унутма сен сабийлигинги,
Атанг айтхан насийхатланы.
Ачыкъ эт таза жюрегинги,
Къыйын кюнлеринги
Бур ары сен эсинги.

Къарындашым, мен алдатмайма,
Билеклик этерме мен санга.
– Игиликге жол табалмайма, –
Деп айтмазса хар инсаннга.

Унутма борчну къайтарыргъа,
Ата-ананга, узакъ созмай.
Алдатма.
Сатма.
Тилегенни къаты бла озма!

АХЫР КЕЧЕ

Тангнга дери келмейди жукъу,
Чууакъды кече.
Жюрегибиз – кёкнюкюдю,
Бар эсе жугъу.

Ышаныулукъ жокъ кёзлерингде,
Сюйдюргенсе ахыр сагъатха.
Кетерге хазырды ай кёкде,
Бизден узакъ, чексиз гъаршха...

Валерий ТУРГАЙ

* * *

Жазыкъсынсынла бирле,
Жан аурутма кесинге!
Аллах сени суйгенде,
Аман алма эсинге.

Аллах буюрмагъанлай,
Жаратылмаз эдинг сен.
Жолунгу сакълагъанлай,
Алай турады, билсенг.

Терслик жара салгъаннга
Тёзалмаса жүрегинг,
Жанынг сауду, гюняхха
Жилай эсенг, тюгенип!

Сен эрикген эсенг да
Жолунгу ахырында,
Кючюнгю жый кесинг да,
Иги бол къадарынга.

Жазыкъсынсынла бирле,
Жан аурутма кесинге!
Аллах сени суйгенде,
Аман алма эсинге.

* * *

Сержантыма чуваш поэзияны,
Тёгерекде сансыз генералланы
Кёреме да, даражамды бу –
Манга бу чын келише болур.

Аз чурукъму тюшдю жыртыргъа,
Назмум рядовойдан чыгъаргъа?
Кертичисе деп, мени сёзюм
Сержант этди, уллуду тёзюм.

Ёхтемленеме мен чыныма –
Сёзге кёуллукъда даражама!
Тиймесинле пагонларыма
Кёзбаучула махтауларында!

Генералла – алдау чынлыла, –
Сюедице жангы майдалла.
Мен а поэзия журтунда
Турлукъма сержант кёуллугъумда!

Николай МОРОЗОВ

МАЛКЪАР

Жерни юсюнде барды бир ариу жер,
Ёхтем Малкъар аны аты адамла!
Кеси къыйын бла жашайдыла кел, кёр,
Эрттеден бери атлары аланла!

Къонакъбайлыкъларын айтып-айтмазса,
Узун тепси хап-хазыр хар келгеннге.
Таулудача иги адам тапмазса,
Намыс, ыспас юлерине киргеннге.

Адамлары адежли адеплиле,
Таулада эримеген чыранлары.
Анда ишлеп жашагъан жигерлиле,
Туугъан жерлери бла бирди жанлары.

Жаннет жери деп алай ёхтем айтама,
Жюрегими жарыкъ этген тауларым.
Мудах кюнде эсгериуге къайтама,
Ариу миллетим, халал адамларым.

МЕНИ ЖЕРИМЕ

Айталлыкъ болурмамы, айтсам а, къалай?
Айталсам да, къайдан табайым сёзлени
Бир бек сюгеними айтырча – ма алай!
Малкъарым! Ариулугъунг къамата кёзлени!

Шам Малкъарым! Сенсиз жашау жокъду манга,
Сенсиз жыр, сёз да айталлыкъ болмам, баям.
Тенгизлерингде жюзюп барама санга,
Бек сакълап турса да мени саулай алам.

Лариса АБДУЛЛИНА

* * *

Заман сени таба таша кетеди,
Сезимлени кёмюрча ёчюлтеди,
Жарлы этеди айтханынг мени,
Отдан тютюн жаба кёзлерими.
Алай а саума, энтта саума мен!
Саума мен!

Ашыкъмайын, заман алай барады,
Бирде тангы – жарыкъ, бирде къарады!
Кёмюр кибики жанады башлауу,
Алай а кёпдю жирекни дауу.
Эте эсем а дау, да сора саума.
Мен саума!

Жерде уа суймеклик деген болурму?
Бирде, келип, ол жанымы къорурму?
Къыйналмайды, санга уа жүрегим
Къадар жазып, анданды кюйгеним.
Кюе эсем, солуйма, сора саума.
Мен саума.

*КъМР-ни Баишчысы Казбек Коковха Бейтуугъанланы Исмаил
китабын саугъалагъан кезиу*

*Россейни журналистлерини Союзуну баишчысы Владимир Соловьев бла
Бейтуугъанланы Исмаил*

Зумакъулланы Танзиля бла Бейтуугъанланы Исмаил

*КъМР-ни жаш тёлё ишлери жаны бла министри Азамат Люев,
аны экинчиси Ахметланы Артур, Бейтуугъанланы Исмаил*

*Академик, Социалист Урунууну Жигити Залийханланы Михаил бла
Бейтуугъанланы Исмаил*

*КъМР-ни Парламентини Баишчысыны орунбасары Жанатайланы Салим
бла Бейтуугъанланы Исмаил*

*Артий Комитетни вице-президенти, Кавказда бёлүмюню баишчысы
Ауес Бетуганов бла Бейтуугъанланы Исмаил*

*Туменланы Мурадин, Шауаланы Хасан, Додуланы Аскер,
Бейтуугъанланы Исмаил*

Полицияны майору Марина Лукожева бла Бейтуугъанланы Исмаил

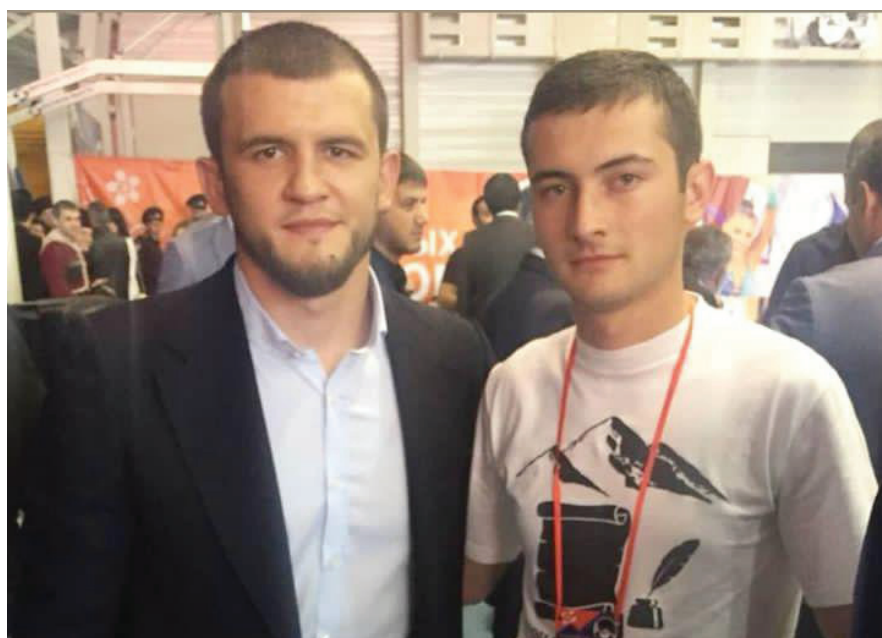
Къырал Думаны депутаты Геккиланы Заур, Бейтуугъанланы Исмаил,
КЪМКЪАУ-ну ректору Аслан Апажов

Бейтуугъанланы Исмаил, Андемиркан Одижев, Ирина Ханиева,
Забакъланы Азамат

Яникой элни иймамы Элеккуланы Хасан бла Бейтуугъанланы Исмаил

Туменланы Альберт бла Бейтуугъанланы Исмаил

АТЛАРЫ

Бейтуугъанланы Исмаилны юсюнден айтылгъан сёзледен	5
«Адамлыкъны тас этмей жашаргъа»	6
Чегемим	7
От жагъам	8
«Мени къалай ары атсала да»	9
«Кёпледен чыкъды кёлюм»	10
Таулула	11
«Бийикдиле Чегем таула»	12
«Жаныбыздан бек сүйген»	13
Ана	14
Атам бла анам	15
Аммачыгъыма	16
«Алтын Няннячыгъыбыз»	17
Ата журтну къоруулай, ажымлы жоюлгъан жашланы аналарына	19
Нарт халкъым	20
Ана тилим	21
«Ата-ана сыйын кёрген»	22
«Аллах берген къадарыма бойсуна»	23
Таулу элле	25
Миллетим	26
Къарчайым-Малкъарым!	27
Айран	28
Халкъымы жангырыу кюню	29
Элими ахшы адамларына	30
Ариу кёзден къара	31
Тенглериме	32
Кязимге	33
Къайсынны эсгере	34
Жашау – устаз	35
Къарындашыбызгъа	37
Элими ёхтемлиги	39
Геккиланы Султаннга	40
Насийхат	41
Туман кюн	42
Къая сууу	43
«Сен манга: «Хазна тубербиз энди биз»»	44
Эрттенлик	45
Толгъан ай	46
Кюз арты	47
Жауун	48
Жюрек	49
Нек?	50
Адам	51

Чалгъычыла	52
Алмала	53
«Нечик къайгъылыды кюнюм»	54
«Жашау – тасхады»	55
Хар ким да	56
«Къара кюню барды хар бир адамны»	57
Кёчгюнчюлюк	58
Ёлюм	60
Жашлай кетгенлеге	62
«Тюз адамны, хатасызны терследиле»	63
Хар кимге да бирча иги болмазса»	64
Жумуш этсем	65
Алтын эгечим	66
Алданама адам сёзюне	67
«Ариу, жарыкъ эгечим»	68
«Кимге да мен бирча иги болалсам»	69
Неге керекди ол бизге?	70
Шаркъ назму	71
«Кёплеге тюбей келеме бу жерде»	73
Сюймеклик жыр	74
Таулу кызгъа	75
Къарадым да кёзлеринге	76
«Алданганма санга, алданганма».	77
Сюймеклики сакъла	78
«Мен сюйгенча сюерми адам?..»	79
Кече	80
Тюбешиу	81
Къарындашыма	82
Къубултама	83
«Ханс болуп да босагъамда чыкъма»	84
Кеч	85
Алгъыш	86
Къарындашыма	87
Миллетге саугъа	88
Жатхан жеринг жумушакъ болсун	89
9 Май	90
Жаннет ахлусу бол	91
«Къуш кибик таукелсе сен»	93
Жалгъан дуня	94
«Жарсыууму айтыргъа жокъду бир жан...»	95
«Ичген а бир кюн тохтар»	95
Жашау	96
Кёзбау	97
«Узакъ кетип, не табама?»	98
«Шайыр Танзиля айтханча»	99
Игилик	100
Тёздюм	101

«Сен - жан берген Аллах»	102
«Балкъарымы сыйлы уланы»	103
Сарбашланы Алёна. Жаш жүрекни сагъышлары	104

ХАПАРЛА

Зулийхатны къайгъысы	107
Ёксюзню кюню – артда	109
Жюрек жарала	112
Насыплары къачхан адамла	115
Аминатны къадары	118
Сынтыл болмагъан жюрек жарала	122
Насыбы тутмагъан Зулийхат	124
Ёксюзню башын сыласанг, кюн тохтап къарайды	128

ИГИНИ ИШИ ДА ИГИ (Очеркле, статьяла, ушакъла)

Назмусуна жан салгъан поэт.	134
Ариу тилли Сакинат	136
Кечени жарытхан жулдуз	141
Ахшылыкъны сурамай этиу – адетди	143
Жаш тёлуге – юлгю	144
Жигерликни эм асыллыкъны юлгюсю	145
Тутхан ишине кёлю бла берилген	146
Жарыкъ сифатынгы унутурукъ туююлбюз	147
Биринчи устазым	148
Халал жүрекли адам	149
Саусузланы умулларын алдамагъанды	151
Муратларына жеталмай кетгенле	153
Устазыбызны унутулмазлыкъ дерслери	155
Аллахны бир тюз кёлу	156
Жюреклеге бал жакъгъан	157
Бийик поэзия	159
Халкъыны уллу адамы	165
«Кесине ийнаныулукъну кючю уллуду»	167
«Айтырча жетишимиме «Травиата» операны баш ролюнда жырларгъа ышанганларын санайма»	170
Кюн суулада суратла	172
Жашаугъа тюз кёзден къарагъан	176
Борчларын тюз толтурадыла.	178
Сермеш бла – Эльбагъа дери	180
Жигерлик бла хатерлик.	182
Мал доктор	183
Насыпны мурдору – жарыкълыкъ, хунерлилик эмда намыс	184
«Ариу сёз – ол да садакъады»	186
Игиликни, ахшылыкъны, тюзлюкню юлгюсю	189

Эл аны сыйын кёреди	192
Сабийлеге кертти суймеклик бла	194
Айырмалылагъа – махтау сала, кыйналгъанлагъа – жан аурута, ышаныу бере	195
Таукел спортчубуз	198
Хива	201
Макъамчы	206

КЁЧЮРМЕЛЕ

Айгиз Баймухаметов. Атма мени, анам!	212
Аламир Касаев. Хапарла	291
Марьяна Маргушева. Хапарла.	295
Руслан Ацканов.	300
Энвер Хохоев	302
Тенгиз Догузов	303
Валерий Тургай	305
Николай Морозов	307
Лариса Абдуллина	308

Литературно-художественное издание

Бейтуганов Исмаил Расулович

В ПОИСКАХ ДОБРА

Стихи, рассказы, очерки, статьи, переводы

На балкарском языке

Редактор *И. Р. Бейтуганов*

Компьютерная верстка *А.С. Бозиевой*

Подписано в печать 15.04.23. Формат 60х90 ¹/₁₆. Бумага офсетная №1.

Гарнитура SchoolBookC. Печать офсетная. Усл.п.л.20,0.

Тираж 200 экз.

Отпечатано в типографии «Принт-Центр»

г. Нальчик, ул. Братьев Кушховых, 79 «а»